

HA 1.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM

III—IV. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1924

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Solymossy Sándor</i> : A Toldi-monda keletkezése. II., bef. közl.	81
<i>Császár Elemér</i> : A negyvenes évek kritikai munkássága. IV. közl. ...	97

ADATTÁR.

Bajza József kiadatlan forradalmi költeményei. <i>Badics Ferenc</i> től	111
Kisfaludy Sándor kiadatlan kéziratái. Közli: <i>Gálos Rezső</i> . II., bef. közl.	117
Ismeretlen Tompa-versek. <i>Császár Elemér</i> től	130
Adalékok a Balassa-irodalomhoz. <i>Harsányi Istvántól</i>	131
A Debreczeni-kódex két példája. <i>Timár Kálmán</i> tól.....	134
Arany egyik verséhez. <i>Gulyás József</i> től.....	135
A magyar Szép Magelona kora. <i>U.-attól</i>	135

KÖNYVISMERTETÉS.

Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. <i>Papp Ferenc</i> től ..	136
Mitrovics Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve «Az Ember Tragédiájá»-ban. <i>Tolnai Vilmostól</i>	137
Zulawski Andor: Irás Adyról. <i>Kocsis Lénárd</i> től.....	139
Kiss Géza, Hegyaljai: Árva Bethlen Kata. <i>Harsányi Istvántól</i>	140
Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. <i>Gálos Rezsőtől</i>	141
Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig (<i>G. R.</i>)-től.....	143
Szinnyei Ferenc: Kármán és az Uránia névtelenjei. <i>Császár Elemértől</i>	143

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1924-ik évről. <i>Hellebrant Árpád</i> től.....	145
Helyreigazítás. A <i>Szerkesztőtől</i>	110

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR. (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.)

A TOLDI-MONDA KELETKEZÉSE.

(Második, bef. közlemény.)

Guillaume d'Orange, Nagy Károly hadverő palatinusa, a gesta-korszak legkedveltebb bajnok alakja. Nem kevesebb, mint 24 kisebb-nagyobb chanson de geste vallja hőségnek, vagy 130,000 versben zengvén hatalmas tetteit. Külön eposz foglalozik gyermekéveivel (enfances), mások ismét dicső hadjárataival Károly császár oldala mellett, vagy önállóan küzdve a szaracénok beütései ellen. Császára halála után a gyámoltalan fiatal trónörökösnek, a későbbi Lajos királynak lesz őrző mentora. Szolgálataiért azonban hálátlanság a bér. Az udvarban más generáció már a hangadó, indulatos nyerseségeit az elpuhult ivadékok nevetik, a mórok ellen vívott küzdelmeiben magára hagyják... s i. t. Élete alkonyán kedveszégve kolostort keres magának. Előbb próbára teszi az apátságok hitbuzgóságát, s ahol a templomban csörgős botjának zajára az imádkozó barátok közül senkisémm fordul hátra, azt választja otthonának. Ez Aniane-ban, Dél-Franciaországban esik meg vele. Itt töltött napjait, a barátok irigykedését, apró bosszantásaikon fellázadó dühét, nagyétű voltát tárgyalja a legnépszerűbb régi eposzok egyike: a *Moniage Guillaume*. (Cloetta fent id. kiadása II. kötetében.)

Két költői fogalmazás maradt róla. Az első félszázaddal korábbi és töredékes szöveg, csak első fele van meg; a XII. sz. végéről való második azonban teljesen ép és 5500 sornyi egyrímű tirade-okból áll. Az egymástól nemcsak korban, de tartalomban is eltérő feldolgozások mindegyike költői érték dolgában az eddigi méltatók egyhangú véleménye szerint igazi mestermű! Reánk Guillaume szerzetesi történetének második fele tartozik, melyet csupán az újabb szöveg őrzött meg. E szerint Guillaume az ármánykodó, kicsinyes és gyáva barátokat meggyűlölve, ott hagyja a kolostort s nem messze onnan, zord sziklás magányban remetelakot épít magának; itt tölti áhítatos élete szabad óráit csendes kertészkedéssel. Évek mulva is kertjében találja az arra vetődött udvari követ, aki szállást kér nála s elmondja, hogy őt a híres palatinus Guillaume felkutatására küldték ki, nem hallott-e róla? Az agg remete nem-mel felel. A követ elpanaszolja a franciák nagy baját. Betört Ysoré, pogány óriás, ostrom alatt tartja Párizst. Reggelenként megjelen a kapuk előtt és párviadalra szólítja, becsmérli a bennlevőket. Az óriás borzasztó ereje visszariaszt mindenkit. Egy valaki lenne képes vele megvívni,

Guillaume, de azt sem tudják róla, él-e még? A remete hallgat, de a megaláztatásokra gondolva, melyek a léha udvarban érték, sokat sejtető példalózással a követ előtt kertje értékes palántáit kitépi és helyükbe dudvát ültet. «Eredj az udvarba vissza és mondd el királyodnak, mit láttál; ezt üzenem neki!» A követ másnap gondolatokba merülve hagyja el a kunyhót. Guillaume remete-magányában határoz: hazáját meg kell mentenie! Nyomban átmegy az aniane-i apáthoz, elkéri tőle ott letett fegyvereit, lovat keres magának a monostor istállójában. Egyik sem bizonyul alkalmasnak: amelyekre ráül, összeroskad roppant testi súlya alatt. Végre kedves ménjét tudakolja az apáttól; kiderül, hogy évek óta elhanyagolták s most is kőszállításra használják. Az elaggott gebét maga elé vezetetti, s a ló ráismer. A koplalástól legyengült nemes állatot felhízlalja s útnak ered rajta Párizs felé. Az orleans-i úton este ér a főváros fala alá; késő van, a kapuőr elutasítja. Kívül az árokkal mellett szegény napszámos kunyhójában talál szállást, ez költi fel hajnalban, mikor Ysoré lóháton, fegyverzetesen felhívását hallatja. A párviadal roppant heves, de Guillaume marad győztes, aki a pogány vezér levágott fejét átadja a napszámosnak, tegye zsákba, vigye be Lajos királynak; ha kérdi, ki tette, mondja: az öreg orange-i Vilmos segítette most utójára! Mire az ember behocsátást nyer, már valami ravasz fickó másik szaracén fejet mutat Lajosnak. A napszámos indulatba jő, előrántja az igazi fejet s megnevezi, ki volt legyőzője. Lajos nyomban küld Guillaume után, de a kunyhó üres s a hős messze jár az úton, amely magányába vezet.

Adtam az epizódot Bédier kivonata nyomán szinte szó szerint. Az egész, letudva néhány helyi vonatkozást, nyilvánvalóan hű mása Toldi barátsuhás párbajának. (V. ö. «Klastermban gárgyántól barátsuhát vöve . . .» stb.) Egy vonásban van csak eltérés a két történet között. Guillaume teljes fegyverzetben vív meg Ysoréval, nincs rajta szerzetesi álöltözet. Apró részletelem ugyan, de képzeletbe rögződő, s elmaradása gondolkodóba ejthet. Azonban több kétségtelen adat szól amellett, hogy egykori elsődleges alakulásában az Ysoré-párbaj is barátsuhás mérkőzés volt. A skandináv *Karlamagnus-Saga*, a Nagy Károly mondakörének korai, franciából vett excerpuma, bőven közöl Guillaume-epizódokat. Itt a remete-hős párharcra Ysoréval hű visszhangja az eredetinek, de a hőst mindenütt «barátköntösű»-nek (Cloetta kiad. II. 79. «homme au froc») nevezi. Az aniane-i kolostor házi krónikája is így tudja: grisa tunica-ról beszél s hozzá teszi, hogy ettől fogva rajta maradt népi néven a Grisegonelle (szürke csuklyás) csúfnév.

*

Előbb felsorolt francia adatainkban többféle feljegyzést találtunk a *lópróba* epizódjáról. Ilosvainál ennek nincs nyoma, röviden csak annyit említ: «Kurta pej lovára mint egy barát üle», semmi több. Országszerte ismeretes azonban a példamondás Toldi «szeméten tengődő» lováról. A fenti szegedi népmonda is («ezért tehát az ő szemétdombon élő lovát keres-

ték meg . . .) beleszövi a lópróba motivumába. — Eddig e közkeletű szólás-mondásunkról azt hittük, már Ipolyi így magyarázza (*Magy. Myth.* 178.), hogy a szeméten tengődés népmesei vonás benne. Meséink a táltos lovakat rozszant gebéknek írják le, melyek az istálló sarkában, vagy szeméten kint élösködnek s csak a megfelelő hős megjelenésére, ennek kedvéért változnak át csodaménekké. Ez nem is sajátos magyar vonás, tőlünk keletre megleljük mindenütt, mint a táltos állatok fő ismertető jelét. De gondolkodóba kell esnünk, ha azt látjuk, hogy a Toldi-hagyományokban ez egyen kívül népmesei elemet nem tudunk kimutatni; lova harcaiban sehol mint táltos nem szerepel. Ezzel szerintem meg kell dőlnie annak a másik feltevésnek is, amely ez alapon Toldit magát népmesei hősnek nézi. — Más csoportja a magyarázóknak Ilosvai szövegére támaszkodva, a közmondásba azt magyarázza bele, hogy az előregedett hős, ki otthon halálra készül, nem törődik lovával, s ez azért tengődik szeméten. De ez sem felelhet meg az eredeti motiválásnak. Ama régi harcias idők felfogása meg nem bocsátotta volna Toldinak, bármint akar is maga elpusztulni, hogy lovát éheztesse. Gazdája kezén harci mén a lovagfelfogás szerint nem koplalhat. A korszellemnek csak a francia és a szegedi motiváció felel meg; a ló elkerült gazdájától és hozzá nem értő kezek rontották le: lóval nem foglalatalkodó kolostoriak éhezteszték és használták épületkövek hordására.

Érdekes, hogy ez a vonás egykor nálunk sem lehetett ismeretlen. Erre vall Árpád-kori történetünknek az a kedves esete, melyet a párizsi egyetem egykori püspök-rektorának, Stephanus Tornacensisnek (1192.) III. Bélához intézett két rendbeli levele őrzött meg s napjainkban költői feldolgozást is nyert. (Kozma Andor: *A második fehér ló.*) Levelében értesíti a magyar királyt, hogy egy Bethlen nevű fiatal magyar egyetemi hallgató hunyt el odakint, s illő tisztességgel eltemették a monostor templomában; másik levelében hozzáfűzi, hogy az ifjú szülei otthonról a monostornak drága kincseket küldtek miszszolgáltatásért, többek között «egy fehér lovat, az elhunyt kedves paripáját, hogy követ hordjon a monostor épületeihez.»¹ Tehát nálunk is ismerték a nyugati szokást, hogy a gazdátlanul maradt mént kegyes célokra átengedjék az egyháznak. Ogier és Toldi halálra voltak ítélve, Guillaume önként mondott búcsút a világi életnek, paripáik gazdátlanul válva, kolostori szolgálatba kerülnek s itt satnyulnak, romlanak le. Eredetileg ilyen volt a monda szerkezete bizonyára nálunk is s csak azután idővel a tömegajkra került történet hagyta el a kőhordás mozzanatát, helyébe pedig szinte megokolásul állította a népmeséből közismert «szemétdombon tengődést.»

¹ Pauler Gy. *A magy. nemz. tört. az Árpádok alatt.* I. 462. és 662.

Főntebb a lópróbáról szólva, az összefüggés nem engedett meg egy kitérést. A szegedi adatok fontossága nem mérhető fel eléggé. Az első kétségtelen bizonyosság a mellett, hogy az Ilosvai feldolgozta mondaanyagán kívül élt egykor még több más Toldi-eset is a hagyományban. Erre ugyan Ilosvai is céloz («Ifjúságabeli több sok dolgairól, Én mostan nem szólok semmit az többiről»), de kijelentésének eddig nem tulajdonítottak kellő fontosságot. Ehhez kell fűznöm kitérésemet.

Nem hallgathatom el u. i. azt a sejtésemet, hogy maga Arany is több ily mondat ismerhetett Nagyszalonta környékén, melyeknek viszhangja itt-amott kicsendül a Toldi-trilógiából. Feljegyezve a közzétett folklore-anyagban nincsenek, de ez meg nem cáfolja létezésüket; ismeretes erre vonatkozóan folklore gyűjtéseink rapszodikus, rendszertelen volta s különösen a népünkben élők *mondái anyag* teljes elhanyagolása. Ezrével keringnek népmondáink a még naivfokú környezetben, melyről írott tudomásunk nincsen. Nyeneknek sejtem a következő helyeket Arany feldolgozásában, amelyeknek Ilosvainál természetesen semmi nyoma. *Toldi szerelmében* a prágai kaland gazdag romantizmusába belekerült a fegyver-csempészés mozzanata. Lajos király látszólag kevés udvari szolga kíséretében megy a császári idézésre Prágába; a szolganép voltaképen szemenszedett harcosokból áll, akik lakájöltözetben kísérik a királyt, vezetőjük az áruhás Toldi. Ajándékokat, különösen testes hordókban bort visznek magukkal. A hordók egyrésze fegyvereket rejt, s a mitsem sejtő cseh kísérők ezekben is bort gondolva, beengedik a municiót a zárt város falai közé. Innen fegyverkeznek fel a vélt lakájok, midőn királyuk audienciája előtt vaklármával rémületet keltenek a lakosság között. Ez a vonás szerfelett hasonlít a Guillaume d'Orange-epizódok egyik önálló feldolgozásához: a *nîmesi szekérutazáshoz* («Charroi de Nîmes», 1140 előtt keletkezett. — I. W. J. A. Jonckboet kiadását: *Guill. d'Orange*, La Haye 1854. I. k. v. ö. F. Lot esszajjével, Románia XXVI. 564.) Ebben a szaracén-verő Orange-i Vilmos egyik sikeres hadjáratáért királyától, francia Lajostól, mintegy kegyvesztettsége jeléül nem kap hűbért, hanem a király a mitsem tett udvaroncok közt osztja ki a visszahódított földterületet. Vilmos elkeseredett szemrehányás után olyan földhűbért kíván, ami még pogány kézen van, majd ő megszerzi magának. A király gonosz tréfából a nagyon megerősített Nîmes várát jelöli ki neki. Csapataival nem volna képes a várat bevenni. Mikor közeledik, parasztek szekereken sőt és üres boros hordókat szállítanak a város felé. Megveszi tőlük szállítmányukat, néhány emberét kocsisnak öltözteti, a többit fegyveresen bebujtatja a boros hordókba. Előbb maga belopózik kereskedő áruhában, bár a kapuőr gyanusnak tartja a nagy kampós orra miatt, amely olyan, mint a rettegett Orange-i Vilmosé. (Mellékeve a különféle verses gestákban Gu. d'O. *au courbe nez*! Emlékezzünk Mátyás király népmondai bécsi látogatására; mint kocsi-kerék-hajtó tót jut be, a kapuőr gyanuja szószerint a fenti.) A várparancsnokkal mint kereskedő megegyezik, szekereit behajtatja s ezek éjjel zendülést támasztva a zavarban kézrekerítik a várost.

Ugyancsak a *Toldi szerelmében* (X. ének 24—32. versszak) Lucéra fellegrárával a nápolyi hadjárat folyamán baj van. Nehéz ostromra van

kilátás, mire a király egy intésére a kísérő suhanc ifjak közül Laczfi Dénes pajtásait összetereli és játékos csellel (bakfitty-ugrásokkal) a várfalokról néző olaszok szemeláttára bántatlanul a falak alá kerülnek; itt egymás hátán felkapaszkodva, elrejtett fegyvereikkel fennteremnek a mellvédön, a nézőket megrohanják, a zürzavarban néhány fürge fiú lerohan a kapukhoz s azokat kinyitja Lajos csapatai előtt. A még suhanc apród Guy de Bourgogne pajtásaival hasonlóképp játékos csellel közelíti meg Luiserne várát és Nagy Károly szemeláttára rohammal beveszik a víhatatlannak hitt erősséget. (Bédier, *Lég. ép.* III. 138.)

Toldi estéjében a kertje bokrai közt sírját ásó vén Toldi Bencze fagatására elmondja, mint lett Lajos király hozzá, hű emberéhez, hálátlan s vette körül magát léha olasz ifjoncokkal. Itt mondja a király eljárására a hasonlatot: «Nem kell (Lajosnak) a kalász, ha hő nap megérlelte, Jobban kell a burján, aki azt felverte.» Emlékezzünk Guillaume d'Orange ama jelenetére (I. fent), ahol a kegyvesztett és remeteségben élő öreg hős a hírnök előtt, aki beszél hozzá Guillaume-ot keresve (teljesen azonos Pósfalvi János szerepével), kertjében kitépi a termő növényeket és helyükre dudvát ültet. «Ezt izenem királyodnak!» Lehet a két kép véletlen találkozás, de az egésznek beállítása, a körülmények annyira tükörképei egymásnak, hogy ösztönszerűen összefüggést kell látnunk a két egyforma allegoria közt.

A felsorolt három részlet Ilosvaiból hiányzik; maga Arany e gestae-epozokat nem is ismerhette, mert legtöbbje a 80-as évek végétől kezd csak megjelenni, addig kéziratban lappangtak a Bibliothèque National limbusaiban; aligha lesz alaptalan tehát a feltevés, hogy e vonásokat Arany oly töredékes helyi népmondák nyomán ismerhette, melyek Toldiról még az ő idejében éltek a szájhagyományban.

Toldinak népmesei hős voltát annak idején tengődő lován kívül különösen az támogatta, hogy állítólagos *fegyverei*: ormótlan óriási vasak, kőgolyók, stb. csakugyan ki voltak egykor függesztve Budán a bécsi-kapu boltívei alatt. Bél Mátyás és Dugonics András szemtanúk bő leírása szerint (L. Szilády A. Ilosvai kiadásában O. kv. 514. füz. 99. l.) még a XVIII. század végéig ott függöttek. Ilosvai későbbi ponyvakiadásai néhány toldalék-sorban szintén megemlékeznek rólok; viszont a históriás ének első kiadásában e hely hiányzik. Sosem is volt benn, mert a régi szöveg ugyanezekről *mást* ír: t. i. az öreg Toldi a budai gyűlés után hazamegy Nagyfaluba, ahol «két esztendő mulván Toldi Miklós meghala», s Ilosvai nyomban így folytatja:

Ott vagyon (tehát nem Budán) mostan is Miklós fejecsontja;
Szertelen temérdek agyakoponyája,
Még most is ott vagyon nagy öklelő-fája.... (393—5. vss.)

Bél Mátyás részletes inventáriuma a budai kapu látványosságairól nem említi sem az agyakoponyát, sem az öklelőfát. Különbben is fejecsont, agyakoponya csak *sírhelyre* vonatkozhatik. Lehet, hogy ez emlékek később megszaporodtak egy kis

pia fraus közbecsűzésével, de eredeti helyük bizonyosan nem a várkapu boltíve alatt volt. Magyarázattal, analog esetekkel ismét a chanson de geste-ek szolgálnak.

A középkornak korai századairól ismeretes, mily buzgó áhitattal gyűjtik a hitelesnek állított ereklyéket. Sokáig, majdnem a XI. századig, csupán szentté avatottak csontjait, kegytárgyait tartják megőrzésre méltóknak, az ereklyék tehát pusztán vallásos jellegűek. Belőlük sarjadnak ki a legcsodásabb legendák ezrei, a vakbuzgalomnak és primitív képzeletnek e lélektanilag eléggé nem méltatott termékei. A kereszties hadjáratokkal az ereklyekultusz csak növekszik intenzitásában, de némi módosuláson is átmegey. A szentföldről visszatérő hősök az *első* világi bajnokok, kiket áhíthatos tisztelet környez, s fegyvereik, mint a szent sirért küzdött, ott megáldott tárgyak osztoznak velük a kegyeletes népszerűségben. A kor világi előkelői indulatos nyerseségük mellett bizonyos naiv hitbuzgóságtól áthatottak, s mint példán is láttuk, előregeve, harcra képtelenül, élettartalom nélkül elvonulnak kolostorokba. Itt letett fegyvereik, a magukkal hozott emlékhalmik közérdeklődés tárgyai s lassankint háttérbe szorítják az igazi szent ereklyéket. Templomok, barátkolostorok e gyűjteményekben új vonzóerőt nyernek. Épúgy kirakják közszemlére, épúgy elmondják róluk zarándokoknak, búcsúsoknak, átutazó szálláskeresőknek a tárgyakhoz fűződő, most már *világi* haditörténeteket, mint tették előbb a legendás eredetűekkel.

Egy újabban feltűnt komoly elmélet: a Becker-Bédier-féle ezen a históriai tényen épült fel, midőn a hirtelen, látzólag minden arra készítő ok nélkül fellendült hősmondatermelésnek igazi gyökereit itt keresi. Tény, hogy a legkorábbi chanson de geste-ek nem régibbek a XI. sz. közepénél, előtte csak elszórtan bukkann fel itt-amott egy-egy latin epikus termék, s az az alig két század, mely a hősenek virágkora, egyszerű példátlan gazdagságban ontja a kisebb-nagyobb eposzokat s már nem latinul, hanem a nép nyelvén: franciául. (Az a 80 teljes és 40 töredék-eposz, melyről tudomásunk van, Gaston Paris szerint alig teszi ki az egykori termelés egyötödét.) Sajátságos, hogy tartalmuk négy évszázaddal előbbi, Nagy Károly korabeli eseményekkel foglalkozik legszívesebben; történeti hitelességük minimális, egy-egy évszám és név hiteles legfeljebb, minden hozzáfűzött epikum képzelet terméke. Hősmondai jellegűek bár, feldolgozás módjuk kétségkívül egyházi vonásokat rejt magában. Bédier-ék nem mondják, de az időpont, mikor felmerülnek, összeesik a szerzetesrendek nagyobb mérvű elterjedésével, amiben különösen Franciaország vezet. Ezek a barátok már inkább a nép fiai, nem mágnásrendű világi papok, az ígét is a köznép között hirdetik, kerész és földműves munkát végeznek; ha mit írásba foglalnak,

inkább teszik saját népük nyelvén, mint a nekik nehézkes latinon. Az így keletkezett hősénekek tartalmi eleme, mondai része ott rajzolt fel először e templomokban, kolostorok kő-sírjaiban nyugvó hősök körül, kikről egy-egy régi felírás csak nevet s néhány évszámot őrzött meg; ott rajzolt fel képzeletben a falakat díszítő fegyverek, zsákmányolt zászlók s egyéb profán hadi ereklyék láttára. E helyek, már Bédier felfogása szerint is, termő melegágyaivá lettek a chanson de geste-eknek. Az ereklyékre feltűnő sűrűn történik bennük hivatkozás, vagy már az ének elején kijelentik, hogy ennek vagy amannak a hadi eszköznek történetét fogják elmondani, vagy a végén jelzik:

Ha elmentek, hallgatóim, a Vézelay-i kolostorba,
Ott láthatjátok a vitéz roppant fegyvereit... (Vivien ep. végén.)

Ez elmélet szerint végeredményben az összes gesta-eposzok eredetileg nem egyebek ily ereklye-magyarazatoknál.

Az esetek sokaságából (felsorolása Bédier *Lég. ép.* IV. 403—433.) ide iktatom ama három hősre vonatkozó helyeket, kikről előbb Toldi-részletekkel kapcsolatban bővebben volt szó: Cid ereklyéit, Ogier-ét és Guillaume d'Orange-ét.

Cid (Rodrigo de Vivar) Valenciában hal meg, mint a város és környék hűbérura. Régi meghagyása, hogy szülőhelye, Burgos mellett akar nyugodni, a San Pedro de Cardena kolostor sírboltjában. Oda is temetik, s a cardenai bencés templom idővel valóságos Cid-pantheonná alakul át. Neje Xiména, ide temetkezik, szintúgy vitéz bajtársai mind; egykori arab tolmácsa, a költő Ibn al Faradsz hasonlókép, aki előbb u. i. megtért és Gil Diaz néven szerzetessé lett. Ez a költő az, aki mint vitéz ura historikusa, barátcellájában megírja Cid költői történetét s benne végig *mio Cid*-nek nevezi urát, honnan az elnevezés világszerte elterjedt. Még kedves lovát, Babieçát is itt hantolják el az udvar egy sarkában. Eleinte a monda szerint Cid bebalzsamozott holtteste az oltár mellett trónon ült, körötte hadi zsákmányai, keze hatalmas kardja markolatán. A XIII. század végével kőszírba helyezik át. Szarkofágja még a múlt század elején látható volt; élei-sarkai kicsorbulva, letöredezve, mert a spanyol katonák közt hiedelemmé vált, hogy aki onnan kőszilánkot visz magával, harcban nem eshetik bántódása. Ozanam historikus és Huber 1850 táján még külön-külön látták az ereklyéket: Cid hadi zászlaját, paizsát, violás kristályból való ívőserlegét, a mellén hordott arany keresztet stb. A bencéseknek sikerült ezeket elrejteniök, midőn 1808-ban francia katonák feldúlták Cid és neje sírjait, a két kőládát pedig elszállították Burgos főpiac terére dísznek; az ugyancsak megmentett csontok ma a városházán faládjában láthatók.

A dán Ogier állítólagos sírját a meaux-i Szent Faro klastrom őrizte a francia forradalomig. Az apátság helyi krónikája szerint valamikor, még a VIII. században, Auctharius frank főnemes temetkezett ide. Mivel nem sokkal utóbb tűzvész és rablóellenség miatt több ízben meg kellett a rendházat újíttani, egy XI. sz.-i excerptum: a *Conversio Othgerii militis* már

Autchariusról mitsem tud, ellenben elmondja Othger-Ogier főrangú dán bajnok klastromba való vonulását. Mellesleg Ogier-t a történelem nem ismeri, sem Nagy Károly, sem utódai udvarában ily nevű dán hős nem szerepelt; költött alak, csak neve emlékeztet az egykori Autchariusra, valamint költött vagy kölcsönzött az egész róla szóló mondaanyag. A XII. század végén már díszes mauzoleum épül a sír fölé: oldalt 3—3 életnagyságú szoborral, melyek a geste-ek híres szereplőit: Roland-t, Oliviert, Turpint stb. ábrázolták. 1580-ban Montaigne emlékezik róla, mint szemtanu. Az apátság kincsei közt mutogatják neki a lovag csontjait. «A felső kar csontja, írja róla, körülbelül oly hosszú, mint egy rendes ember egész karja; láttam két kardját is; ezek oly nagyok, mint a két kézre fogott pallos-szablyák szoktak lenni, éleik erősen ki vannak csorbulva.» A templom trofaeumokkal ékesített belsejéről s a mauzoleumról XVIII. sz.-i rajzok adnak tanulságos képet. A templom később az 1792.-i forradalmi parancs értelmében berendezésével együtt leromboltatott. (Bédier id. m. II. 294—316.)

Guillaume d'Orange terjedelmes mondaciklusa e nagy hős örökét: óriási fegyvereit és tetemét két helyre is koncentrálja. A Moniage Guillaume I. fogalmazása szerint, midőn a hős elhatározta, hogy kolostorba vonul, mielőtt még rendházat választott volna magának: Brioude-ban Szt. Julián oltáránál letette paizsát, páncélingét, ijját, puzdráját, a két élre csiszolt kardot és roppant súlyú vetődárdáját. E tárgyak a *Vita sancti Wilhelmi* szerint (cap. XX.) csakugyan megvoltak Brioude-ban később is; ezek mellé kerültek Rainouard holmiai: többek között kettétört óriási öklelőfája. E reliquia-gyűjtemény messze földön híres volt roppant méretű tárgyairól. Viszont délen, Narbonne közelében, ahol egykor az agg remete Guillaume a vadon-ságban élt s kunyhója helyén a Saint-Guilhem du Désert kolostor keletkezett, szintén kultusza támadt a nagyerejű hősnek. A monostor reliquiáriumában őrizték térdekalácsát, koponyája egy darabját. Teteme egykor teljes egészében itt nyugodott. Egy 1679-ben elrendelt exhumáláskor jegyzőkönyvbe került, hogy az 1139 óta nem bolygatott sírban megtalálták a csontokat a jobb felsőkar híjával; erről a hiányzó tagról *Mabillon* írja: *radius brachii Wilhelmi. insolitae magnitudinis, in scrinio ex argento deaurato adservatur*; ugyancsak régi languedoci leírásból Bédier idézi róla, hogy az ötvös művű tokban őrzött kar rendkívüli nagyságával mindenkinek feltűnt.

A példákat sokasíthatnók Aimeri de Narbonne, Raoul de Cambrai, Renaud de Montauban és más gesta hősök ereklyéinek fölemlítésével, melyek szinte egy típusra mennek vissza. Kiviláglik az adatokból, hogy a kolostori templomoknak meggyökerezett szokásuk volt profán ereklyegyűjteményekkel berendezkedni, s azokban az ismert nevű erős bajnokok hatalmas fegyverei közámulat tárgyai voltak. E profán ereklyék sokszor emberfeletti méreteikkel mai racionalista gondolkozásunk szerint a pia frausnak kissé erős próbálkozásai lehettek. Bédier maga sem tudja néhány csípős célzását elfojtani, mások szinte «lelkiismeretlen népámitásról» beszélnek. A vád, bármi kézenfekvőnek látszik, nem jogos; sem történelmi, sem tömeg-pszichológiai szempontból nem igazolható. Aki állítja, feledi

a néplelek termékeinek törvényszerű evolúcióját. — Szállongó hírek, mendemondák általában nem alapulnak *tudatos* hamisításon. Minden átvevő továbbadásakor jóhiszeműen, tudat alatti akaratmózzanatokból változtat rajta egy-egy szemernyit. Az apró módosulásoknak így végtelen sorozata támad, miközben az egész kialakul, megérlelődik. Az ily sorozatoknak mi csupán utolsó tagját látjuk s hajlandók vagyunk az egészet *egy valaki* szándékos hamisításának tulajdonítani; pedig mondák szertelenségei, legendák csodái a szóbeli továbbadás sodrán észrevétlenül öltik fel előttünk képtelennek tetsző méreteiket. Nem hibás benne senkisé. A kitett szentereklyék, bajnokok fegyverzete eleinte reálisak, megbízhatók voltak; amint a hozzáfűzött legendák, mondák kolosszálissá nőttek, a mutogatott emléktárgyak nem feleltek meg a képzeletvárta méreteknek, s a kolostor akaratlanul, szinte a tömeg követelő készletére, kénytelen lehetett valami változtatásra. Az uniformizált szerzetesi életrend azután a többi testvérrendházat közel, távol, más országokban is magával sodorta; engedni kellett, ha szentje, patronusa vagy porló hősei népszerűségét nem akarta kockára tenni, ami a búcsújárók megcsökkenésével járt volna. Egyébként a klastromlakók akkoriban szintén tömegemberek voltak, hívők szuggesztív hatása alatt állottak; aszketizmusukban a túlszigázott képzelet vált úrrá lelkükön, s a méretváltoztatást az átszellemült, hívő lelkesedés kölcsönös lendülete önmagától kikövetelte. Amint azután egy helyen megtörtént a talán nem is pia frausból, mint inkább gyermekes, naiv lelkesedésből eredt méretváltoztatás, más rendházak sem maradhattak el a kezdő mögött. Folklore szempontból ez az észrevétlen folyamat mind a mondák, mind a velük kapcsolatos tárgyak dolgában természetes evolúciónak tekintendő.

Ez emléktárgyak évszázadokig féltett kincsei a rendházaknak; számos későbbi feljegyzés, sőt képes ábrázolás mutatja dekoratív elrendezésüket. Hogy idővel innen sok közülök világi, profán helyre került át, az mindenütt erőszakos politikai beavatkozásnak tulajdonítandó. Ellenséges beütés a Cid-ereklyék esetében, a nagy forradalom rombolásai a franciáknál, protestantizmus a németeknél, hol szintén számos a példa kapukba kiakasztásra. (Példákat említ Ipolyi is: *Magy. Myth.* 171.). Nálunk minden valószínűség szerint a török korszak harácsoló kincszomja nyomán tönkrement rendházak valamelyikéből kerülhetett Toldi hagyatékának ez a része, amely szemükben nem volt drágaság, a budai várkapuba, még a török alatt.

Összefoglalva már most a Toldi-mondára vonatkozó kutatásunk eredményeit, következő kép áll előttünk:

A magyar mondaanyag Ilosvaiban és a nép ajkán összefüggéstelen esetek sorozatából áll, legfeljebb ifjúsága, férfikora

és aggsága viselt dolgai állnak össze természetes egységekbe a francia hősénekek tipikus formái szerint (enfances, chevalerie, moniage). Az első csoport kétségkívül Parcival-típus, végső jelenete azonos a francia Tristan-változatokkal. Udvarnál konyhán szolgálása és ifjúi erőversengései a Havelock-Gareth-Rainouard mondacsaládból valók (megállapítását l. tölem Ethnogr. 1918. évf. 2—6.) Megszégyenülése az özvegygel való találkán s a vele kapcsolatos sirrablás megvan Parcival-folytatásokban Vauchier és Gerbert trovéreknél, részint fabliauban, melynek nyomán Boccaccio (II. nap. 5. elb.) is dolgozott s eredete visszamegy az 1001 éj egyik történetére, honnan mi, a történet hőslóvagi átöltöztetése után, ugyancsak francia forrásból kaptuk (l. nálam u. ott 10—18.) A prágai kalandról itt láttuk, mily közel rokona Cid párizsi hadi vállalkozásának, s kétségkívül ez is, mint minden Cid-monda, francia kölcsönvétel. Ehhalálra íteltetése, a lópróba és szeméten tengődő lova a Chevalerie Ogier-ben leli mását, barátság párbaja pedig Guillaume d'Orange Ysoré-epizódjának visszhangja. Az egész sorozatból két jelentéktelen részlet hiányzik csupán: a bika megfékezése, amely oly mindennapos téma, hogy a nagy erejű bajnok tetteihez önként csatolódhatott, másik: a szakál-epizód, melynek megfelelőit itt nem részletezem, de nyugaton oly sűrű előfordulású, hogy onnan való származása kétségtelen.

Íme, a mondakör minden egyes tagja egy helyre és egy tipikus korszak költői termelésére mutat vissza!

Mindez egy utolsó nagy kérdésben csúcsosodik ki: mi módon juthattak el e mondák hozzánk s mi volt oka, hogy egy ugyanazon hősré ruháztak? Ha erre is van nemcsak megnyugtató, de döntő feleletünk, akkor a Toldi-kérdés ez irányban megoldottnak tekinthető. Kísértsük meg a feleletet.

Esetünkben a folklóre-átszarmazások rendes útját: a lassú tovaraharapódzást frank-földről hazánkig, feltevéseink közül eleve ki kell kapcsolnunk; mondáinkat sem az egyenes úton nyugatról keletre közbeeső német folklóre és irodalom nem ismeri (a chanson de geste-eknek nincs német visszhangjuk), s csak később a Minnesängerek idején, a fejlettebb verses lovagregények műfajának korában, kerül a németiség francia szellemi hatás alá (v. ö. Gaston Paris: *Hist. poét. de Charlemagne* 129.), sem olasz-délszláv közvetítéssel nem jöhettek át, nyomuk itt sem mutatható ki. Egyszerű irodalmi átvételre sem gondolhatunk, t. i. oly módon, hogy kéziratokban kerültek volna hozzánk, mint eleinte magam is hittem. Ellene szól az Ogier-típusú szegedi népmonda, de főképp az a szokatlan jelenség, hogy itt több különböző eposzból vett és más-más hősről ismert történetek kerültek együvé, mindenhonnan kiszakított epizódok ruháztak egy hősi alakra. Csak egy eshetőség marad hátra! Olyan valakiknek kellett e mondákat hozzánk áthoz-

niok, akik odakint a francia epizódok egyikét-másikat hallották, vagy esetleg a teljes összefüggésüket is, de emlékeikből ezek (a Toldiban található) voltak legjobban alkalmazhatók vagy legtetszetősebbek. Egyik emezt a gesta-elemet mondta el, másik amazt. Egyik ily meggyökerezett emlék idővel felidézte a másikat. A francia emlékeket ismerők bizonyára nem is egyidőben ültették el nálunk mondáikat, hanem egymásután hosszabb idő alatt, vagyis esetünkben tartósabb francia hatást kell feltételeznünk.

A chanson de geste-ek otthon, hazájukban, kolostorok körül keletkeztek. Bédier ugyan mindenkép védekezik az ellen, hogy a hőseposzokat maguk a szerzetesek költötték; szerinte ebben semmi érdemök; a szerzők vándor jongleurök, kiknek a barátok csak a helyi keletkezésű mondaanyagot szállították kolostori krónikáikból. Ez a csökönység láthatóan érzelmi momentum a jeles kutatóban, aki mint vérbeli racionalista, semmi érdemet sem akar juttatni az egyháznak. Ezt a szándékos rövidlátást tekinti Bédier legnagyobb fogyatkozásának Tavernier, az elmélet legalaposabb bírálója (Herrig's Archiv 131. köt. 1913. 187—212.). A Bédier szolgálhatta temérdek anyag ékes bizonyossága annak, hogy a gesta-énekek legtöbbször egyházi férfiak írták ereklük dicsőítésére, s maga Bédier fényes dialektikával bizonyítja (a nagy mű egész III. kötetében), hogy a gyönyörű Roland-éneknek csakugyan az a Turolodus írástudó pap a szerzője, kinek neve az egyik kézirat (Bodleyana) végén véletlenségből fennmaradt. De ne merüljünk részletekbe. — A *gall szellem* mindig előszeretettel foglalkozott érzékcsiklandó erotikumokkal, a nyersebb középkorban obscenitásokkal; hírhedt fabliauikból Boccaccio is csak a decensebbeket vette át. A fabliauk kétségkívül jongleurök, vándor énekesek szerzeményei, mint azt nem egy ily borsos versük elején büszkeséggel emlegetik. Egyebekben jókedvű, de tanulatlan dologkerülő, kiknek nyers előadásmódjuk miben sem emelkedik a rendes köznépi színvonal fölé. Ha szembeállítjuk velük a gesta-eposzokat, utóbbiakban gyökeresen más szellem tűnik szemünkbe. Íróik kedvelik a klasszikus vonatkozásokat, idézik Vergiliust, Homéroszt, Ovidiust. Műveikben érzékiségnek nyoma sincs, nem is illenék emelkedettebb epikus stíljükhöz. Ha van valami világi vonás bennök, úgy az a hősiesség, a hadakozás szeretete. Szerzőiket egy-egy hatalmas kardesapás, ámulatot keltő erőpróba extazisba hozza, felujjongnak rá. Ez a vonás azonban nemcsak megfér akkori életberendezésükkel, hanem annak kiegészítő része; ismeretes hadverő szerepük az uralkodók és zászlós urak mellett az egész középkoron át. Az eposzok sűrű egyházi vonatkozásai, a szövegek számos részlet-adata énekeseiről kizárja, hogy a gesta-költők mások lehettek, mint szerzetes papok. Még a versek *előadói* is nagy alkalmakkor: búcsújárók, fogadalmások, asylumot kereső utazócsoportok előtt aligha voltak jongleurök, inkább a fratres laici, egyházi, világi cselédség stb. közül toborzódtak. Az eposz-éneklésre *egy* érdekes adat maradt fenn csupán, s az is előadoul egyházfit emleget. (A *Moniage Guillaume* II. redactiójában, I. Cloetta kiad. I. 134.)

E megállapítást igazolja a fennmaradt nagymennyiségű írott szöveg is, amely mind barátkézírás s a nagy forradalom

idején kolostorokból került elő. A Toldi-mondák hozzánk jutásának kérdésében e megállapításnak döntő fontosságot kell tulajdonítanunk.

Nálunk legújabban kezdenek az egyes történelmi tudományágak arra a nevezetes tényre figyelmesek lenni, hogy a magyarság kultúrfejlődésében a XII. század közepétől gyökeres változás állott be az egész vonalon. Egymásután kiderül, hogy a régebben feltett bizánci hatás különösen III. Béla alatt voltaképp a francia lovagkultúrába ereszti gyökérszárait. Már előbb Szt. László ideje óta a kereszties hadak átvonulásai nyomán francia befolyás jelei mutatkoznak. Helyesírásunk ez időtől a tatárdulásig, sőt jóval később is francia jelzőmóddal adja vissza beszédhangjainkat (Melich J., *Magy. Nyelv* IV. 328.). Szókincsünkbe francia kölcsönvételek kerülnek; tőlök jött át akkor: a bárd, botos, kilines, Lajos név Loysból, lakat, mester, tárgy stb. elnevezés. (Melich, M. *Ny.* X. 385.) A hatás egyszerre áramlik hozzánk nyugatról és keletről; itt t. i. Manuel bizánci császár, Szt. László unokája és Béla királyunk nevelő atyja, francia szellemet és szokásokat visz be udvarába, ő magát «kelet lovagjának» tekinti. Annyira a keresztiesek új műveltségének befolyása alatt áll, hogy miatta a görög udvarban palotaforradalom tör ki, amit a császár vaskézrel fojt el. Az időtől, hogy Béla a magyar trónra kerül, intézményeinkből és a kulturéletből az eddigi gyér olasz-német hatás kiküszöbölődik, s helyét tiszta francia világ váltja fel. Okleveleink kiállítására a párizsi kancelláriáét másolja (Hajnal I. *Írástörténet* etc. 1921. 66.). Építészetünk román stíljé ú. n. korai (francia) csúcsíves formáknak ad helyet. Mind e jelenség nálunk korábban lép fel, mint a közbeeső német területen, ami nem a rendes tovarapózdó módra, hanem közvetlen kapcsolatra vall köztünk és a franciák között. Az udvar légkörében mindez természetes jelenségnek mondható; királynéink egymásután onnan valók (Kálmán felesége, III. Béla két neje, II. Endre második felesége), kísérik s a környezet honfitársaikból kerül ki. Ézóta címerek, öltözék, haj és szakálviselet, fegyverek, királyi ünnepek, előkelők életmódja és szokásaik francia jelleget öltenek.¹ A legfelsőbb rétegben ez megmarad a tatárjárás után is s legteljesebb fényét Nagy Lajos (a Grálkirályok utolsó sarja) idejében fejti ki. — Mindez ma a főrangúak társadalmára kétségtelenül be van bizonyítva. Kérdés azonban: a köznép alsóbb rétegeibe le tudott-e belőlük egy-némely vonás jutni? Ismeretes az ily alászüremlések lassú tempója, ha egyáltalán le tudnak hatolni a tömegek légköréig. Már pedig a Toldi-mondák esetében ilyen mélyen járó hatást

¹ Károlyi Árp. *Árpád és az Árpádok* 273. l. és Századok XLIII. 331. l.

kell feltennünk, ha csak valami más közvetítő tényező, belehelyezkedve a népi rétegbe, nem volt átültetője.

A *chanson de geste*-ek virágzása korában, a XII. sz. közepén települnek be hozzánk a francia *szereztesek* nagyobb tömegekben. Odakint félszáz évvel előbb az arisztokratikus és elvilágiasodott Szt. Benedek-rendiek mellett ezek szigorított rendi hajtásai: a *ciszterciták* és *premontreiek* jelennek meg. Elterjedésük példátlanul gyors. Saját hazájukban félszáz év alatt 1800 kolostoruk keletkezik, a XIII. sz. végén a külföldieket beleértve 6000-nél több rendházuk van. Rendesen vadont, félreeső magányt (en désert) keresnek ki s maguk művelik földjeiket. Nagyobb területeket nyerve birtokul, bevonják munkájukba a szomszédos föld népét s így idegenben meg kell tanulniok munkásaik nyelvét. Nálunk III. Béla ideje óta jelentkeznek egyre sűrűbben.

II. (vak) Béla telepíti be a *cisztercitákat* elsőnek 1138. Topuszkóba (Szlavonia). II. Géza 1142. Czikádorra (Báttaszék) a Heiligen-Kreuz-i filialeból a burgundi Morimond-belieket. III. Béla 1179. Pontignyből az *egresi* (Maros partján) apátságot, ez rajt ereszt Erdélybe Kertzre 1202. és a szlapon Szent Keresztre. 1180-ban Clairvaux-ból telepíti Zircet (Bokon); 1183-ban Troisfontaines-ből Szt-Gothárdra hozza őket, 1184-ben Anceyből Pilisre, 1190-ben Páztóra: a XIII. sz. elején alapítatnak: Pornó, Apátfalva (egykor: Bélháromkút = Troisfontaines en désert szószerinti fordítása), Pozsega, Béla-kút stb. — A *premontreiek* rendje geneppi Norbert gróf alapítása a prémontre-i vadonságban Couci vára mellett. Kezdetül őríbb rend, de grangiaikban néppel érintkezők ezek is. XII. sz. derekán jönnek be a lotharingi, valroi-i és bari rendházakból; először a nógrádi Garábra, majd Szent-Keresztre (Valkó megye), hamarosan sorban keletkeznek: a jászói, Zemplénben a leleszi, Várad mellett az «előhegyi» prépostságok. A betelepülést nem szabad invázió-szerűnek felfognunk. Az alapítás sosem tőlük indul ki, mindenütt a király, majd utána a főnemesség az alapító, akik kellő földterületet biztosítanak nekik, templomot és monostort építtetnek számukra. Ebben a birtokos nemességet nemesak vallásos érzés vezeti. A «szürke barátok» (gris tunica, Grisegonelle = szürke csuklyás) kitűnő földművelők: őstalajt törnek, mert fogadalmuk: vadonságba vonulni (nálunk ennek megfelelő a régi *Bél* név, I. Bakonybél, Pélmonostor, Bélháromkút, Bélkő, Béla-kút, ma Béla-kút stb.), fejlett agrikultúrájuk a kertgazdaságig emelkedik: «Közép-Európa első rendszeres farmerei»; a környék népét megtanítják rá, a monostor ünnepei búcsújárásokat vonzanak oda. Bent iskola-pátereik vannak, könyveket hoznak magukkal, ezek az ő megvasalt szekrényiek, armariumaik féltett kincsei. Szóval életet, virágzó kultúrát teremtenek a vadonság helyén. Ehhez járul az alapítók lelki érdeke: sírboltot biztosítanak maguknak és kárhozandó lelküknek állandó könyörgő misét. Nem csoda, ha elterjedésük példátlan gyors; a tatárjárás után ők IV. Béla leghatásosabb segítői a talpraállítás nehéz munkájában.

Francia nyelvük, jellegük évszázadokig fennmarad. Fegyelem és rendelkezés dolgában függenek az otthoni atya-apátságoktól. Nagy káptalanokra

minden rendház apátja vagy perjele kiutazik, jelentést tesz, utasításokat nyer. (Békefi R. *A pilisi apátság* I. 104—14.) Az első két évszázadban rendtag csak francia születésű lehet, onnan küldöttekkel pótolják az itt elhaltakat. Magyar kolostoraink szakasztott másai az otthoniaknak; onnan hozott építésekkel újítatják meg tűzvész vagy ellenség pusztította monostor-templomaikat.¹ A rend ilyen marad a XV. sz. közepéig, magyarosodik erősen, de még Mátyás király híres egyházi szónokának is francia neve van: Temesvári *Pelbárt*, A török alatt végül a rend teljesen kiszorul az országból. (Békefi: *Czikádori apátság*. 80.)

Tárgyunkra most különösen az alapítók és fenntartók odatemetkezése tartozik szorosabban. Fejedelmek is itt szemelnek ki örök nyugvóhelyet maguknak. Égeresen temetik el II. Endrét és nejét, Jolántát, Gertrudot Pilsen. Egyes nemzeti ségeknek családi sírboltjuk van a kápolnák alatt, hova összes tagjaik külön megjelöléssel, faragott kőtáblákkal stb. helyeztetnek el. A Katpán, Csolt és Csanád nemzetségnek a XIII. sz. közepén négy monostora van, melyeken később osztozkodnak, csak a temetkező Oroszlános marad közös.² Mindezek alapján szinte bizonyos, hogy a XIII. és köv. században oly sűrűn szereplő, előkelő Toldi-családnak is volt kolostori kegyurasága és állandó sírboltja. Hogy hol volt, nem tudható; vagy hiszünk Ilosvainak, aki szerint «ott» (Miklós halála helyén, Nagyfaluban) láthatók agyakoponyája, nagy öklelőfája, tehát helyben volt valami klastromi kegyurasága, vagy talán a legközelebbi hiresebb, nagyobb apátság, a marosmenti Egres, fogadta tetemeit kriptájába.

Toldi Miklós az egykorú oklevelek tanúsága szerint kiváló alakja volt korának; pozsonyi várispán, a király bizalmasa, előkelő család sarja (l. Szilády Á. id. kiad. 39—43.). Mindez elég alkalom volt arra, hogy a francia barátok, kiknél haló porait elhelyezték, otthon látott szokásuk szerint megszerezzék fegyverzetét, öklelőfáját, egyéb vitézi hagyatékát. E közszemlére kitett emléktárgyak a hívők kíváncsiságát felcsigázva, juttathatták pátereik eszébe az otthoni nagyerejű bajnokokat s a tetteikről szóló hősénekeket. Esetünkben sem kell szükségkép «kegyes csalást» feltennünk. Elég volt eleinte annyi, hogy az idetelepült barát hívői előtt mint ugyanilyen nagy vitézről emlékezett meg Ogier-ről, Guillaume d'Orange-ról, akiknek épügy ki van függesztve fegyverzetük a meaux-i és brioudi templomokban, s akik ilyen meg ilyen pogányverők voltak. A hívők emlékében megragadt történeteket mások is

¹ Ilyen pld. Vilars de Honcourt építész, aki 1244-i vázlatkönyvében megörökíti az apátfalvi templom alaprajzát s mellé jegyzi: «Küldtettem magyar földre, mikor ezt rajzoltam s ezért szeretem nagyon.» L. *Album de Villard de Honnecourt, architect du XIII. siècle*. Publ. par B. A. Lassus 1858. XVII. 1.

² Pauler: *A m. nemz. tört. az Árpádok alatt*. I. 469. és 573.

hallani akarták, el kellett a szép hősi historiákat ismételtetni; a közönség szétvitte s belekerültek az előszóval továbbadás sodrába. Ennek folyamán észrevétlen, szándéktalan módosulások állottak elő, legelőbb azok, melyek a sosem hallott nevű idegen hősök helyébe magát Toldit tették meg az esetek hőségnek. Az évenként megtérő búcsúsok idők multán már azt kívánhatták páterüktől, mesélje el nekik *Toldi* «szigeti párbaját,» vagy barátságuk mérközését a jött-ment olasszal, s i. t. A monda ezzel át volt téve hazai talajba s az első illetén honoságot nyert kalandokhoz fűződött lassankint a többi, tél-túl kikapkodva különböző frankhoni hősök viselt dolgaiból.

Még egy feltűnő jelenségről kell itt végül megemlékeznünk. Toldi mondáinknak történelmi alapjuk a kifejtettek szerint nincsen — hogyan keveredhetett mégis Ilosvai előadásába néhány pontos adat, évszám, családi vonatkozás? Miklós szerinte 1320-ban született Nagyfaluban, Velencei Károly (Róbert) uralkodása alatt, elhalt apja Lőrinc volt, az öregebbik fiú Toldi György, aki Károly király fiát szolgálta vala Budán; mikor György megházasodik, Miklós húsz éves stb. Ennek magyarázatául is Bédier-t idézhetjük. «A chanson de geste-ek telve vannak történelmi képtelenségekkel; korok és nevek összecseréltetnek, ugyanegy alak százfelé szerepel, húszfelé elesik a csatában, vagy baráttá lesz, megbízható részlet azonban mindenütt az illető kolostor vagy templom alapítási éve, a hős személyi adatai, mikor élt, hol van eltemetve.» (Id. m. IV. 9.) Ezek t. i. a sírfeliratokon vannak megörökítve s mindenütt vagy a hőseposz elején, vagy végén vannak a szövegbe illesztve. Ez felidézi végül még azt a kérdést is, vajon a Toldira ruházott francia mondákból keletkezett-e itthon, magyar nyelven hasonló *verses hőségnek*? Vagy a rendház szerzetesei tovább is prózában, prédikációkba fonva vagy külön ereklje magyarázatokul mesélgették az általuk ismert mondaanyagot? Eddig azt láttuk, hogy Toldi- emlékeink teljes hasonmásai a chanson de geste-eknek. Képzeltető-e, hogy a francia barátok nálunk ép az utolsó tömegvonzó lépést: a versbeöntést hanyagolták volna el, mikor hivatásuk szerint magyarul teljesen meg kellett tanulniok s így az énekformába írásnak mi akadályja sem volt? Azt hiszem, Ilosvai előbb említett adatai, melyek verse elején találhatók, annak az egykori versbe foglalásnak emlékei, ahol a barátok a sírfelirat adatait épúgy felhasználták captatio benevolentiae-nek, mint hazájukban a gesta-eposzok szövegében látták. Majdnem bizonyosra vehetjük tehát, hogy egykor, még a XIV. sz. folyamán keletkezett Toldiról krónikás hőségnek, vagy külön hőseposzoknak (a frankhoniak kialakulásának megfelelően), amelyek vagy elkallódhattak, vagy átíródtak prózai kivonatba, s Ilosvai *innen* meríthette anyagát. Jámbor énekszerzőnk tanuallomásában nincs mit kételkednünk, s ha azt mondja: «Több dolgai

között jó Tholdi Miklósnak még ifjú voltáról ilyeneket *írnak...* akkor bizonyára írott forrás állott előtte; de viszont az eredeti régi ének semmiesetre, mert máshol nem nyilatkoznék így: «Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban...» t. i. tudomása szerint elhanyagolták, nem énekelték meg Toldi tetteit.

Mindent összevéve tehát kutatásaink végeredményeképen megállapíthatjuk, hogy nagy általánosságban Karácsonyi János sejtése igaznak bizonyult. Összevetéseinkből u. i. kitűnt:

1. hogy *Toldi-mondánk minden részlete XII. századi francia hősénekek (chanson de geste-ek) epizódjainak másai, visszhangjai;*

2. *e francia hősmondáknak áthozatalát és az egykor (1320—?) élt Toldi Miklóstra ruházását a nálunk alapított francia szerzetes rendek egyikének kell tulajdonítanunk;*

3. *fel kell tennünk, hogy ez egy alak (Toldi Miklós) köré csoportosított monda-epizódokat még a XIV. század vége körül ugyanezre rendnek egyik Toldi hamvait őrző monostorában magyar chanson le geste-be foglalták, s ennek késői mondatörmelekei jutottak Ilosvai tudomására és jutottak a nép közé is, mint folklóre emlékhagyományok.*

Ami pedig befejezőül azt az érzelmi momentumot illeti, amely bizonyos lehangoltságban nyilvánul, amint nemzeti hagyománykincsünk egyik-másik darabja eredetére nézve idegen terméknek bizonyul, s talán jelen esetben is ott borong egy-egy laikus olvasó magyar kedélye mélyén, erre az a rövid válaszung: tudományos kutatás sosem alkudhatik meg bármi tiszteletreméltó érzékenységgel, annak útja egy — az igazság keresése és felderítése! De ugyanez az igazság meg kell, hogy nyugtassa a sajnálkozókat, midőn azt is kimutatja, hogy aki ilyenkor veszteségre gondol, voltaképp alaposan téved: Toldi-mondánk magyar volta ez itt kifejtett eredményekkel mit sem veszített. Hogy példákkal szolgáljunk: amint egyetlen nép sem tekinti idegenből vett, de meghonosodott szavait másnak, mint nyelvkinésébe tartozónak; amint a legtöbb népeposz mondai anyaga voltaképp nemzetközi tulajdon, s még sem jut eszébe senkinek a költői termék birtokjogát ama néptől megtagadni, melynek nyelvén művészi formát öltött; amint a Shakespeare-darabok leg többjét idegenből vett tárgya miatt az angol irodalom pantheonjából száműzni senkisé fogja: épúgy a mi Toldi-történeteink is idegen magból bár, de hazai földben vertek gyökeret, évszázadokon keresztül itt idomultak át a magyarság ideológiája szerint s itt öltöttek kétszer is költői alakot, másodszer különösen egy nagy poétánk utolérhetetlen mester-művében — ez alapon teljes joggal tekinthetjük ezután is magyar mondának, tulajdonunknak!

SOLYMOSSY SÁNDOR.

A NEGYVENES ÉVEK KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

(Negyedik közlemény.)

Vahot rövidebb bírálati, jobbára az első — tárgyuk: Kovács Pál *Nemesek hadnagya*; Fáy, *Két Barcsay*; Eötvös, *Eljen az egyenlőség* — vagy megelégszenek a tárgy pusztá körvonalozásával, vagy általános szólásokban merülnek ki, minden egyéni szín nélkül. Nagyobb bírálati komolyabbak, de a legtöbben bosszantó ítéletének megbízhatatlansága. Rendszerint túlbecsüli a művet, különösen Szigligeti és Hugó Károly drámáit — a *Zsidóról* p. o., mely nem tartozik Szigligeti jelesebb drámái közé, az elragadtatás leglelkesebb hangján ír s nem fél odakiáltani az idegen drámák dicsérőinek: «összevéve 10—20 német és francia drámában sem találsz annyi ép és különböző jellemet».¹ S ami még inkább csökkenti dicséreteinek értékét, határozott esztétikai elvek és szempontok híján nem tud nekik szilárd alapot vetni. Valamint Toldy, akinek bírálatáival sok tekintetben meggyezik Vahot bírálatának szelleme, a fölületen marad; van egypár eltanult, alapjában helyes nézőpontja, de nem tud velük élni. Igen értékes és termékeny gondolata p. o. a jellem és cselekvény kapcsolatának nagy fontossága a drámában. Ismételt hangoztatja, de pusztán arra használja, hogy meglétét vagy hiányát megállapítva, dicsérje vagy gáncsolja a művet. Ha a jellemrajz fontosságát akarja igazolni, a magyar kritikuskok régi, hagyományos módjára előszedi az egyes személyeket és kibogozza a cselekvényből a jellemüket alkotó lelki szálakat — s ez elemzésnek igen könnyű feladat, de értékelésnek alig több a semminél. Van valami fogalma a történeti hűség követelményéről, de tévesen értelmezi, nem annyira a cselekvény főbb pontjaira, mint inkább a szereplők jellemére nézve követeli, s nem a történeti tudathoz méri, amelyet a költőnek valóban nem szabad megsérteni, hanem mint Eötvös, a történet adataihoz, s megrója Czakót, hogy *János lovagjában* Palisznait olyan vonásokkal ruházta föl, melyekről a história nem tud. Ügyesebben bánik a valószínűség követelményével, amely, látuk, Toldy értékeléseiben is döntő szerepet játszott. Míg azon-

¹ U. ott, 1844. I: 159. l.

ban Toldy a külső valószínűséget nyomozta, Vahot, helyesebben, a belsőt vizsgálja, vajon a hősök szavai és tettei hozzáillenek-e helyzetükhöz. Ezt a szempontot azonban inkább csak akkor alkalmazza, ha gáncsolni valót lát egyik-másik mozzanatban — amint általában hibáztatásaiban közelebb jár az igazsághoz. Dicséretei sokszor üresek, pusztá szavak, általános, bármily drámára alkalmazható szólamok, helyenként csillogó, de henye képekbe burkolva, s gyakran az esztétikától távol eső mezőkről összehordva; így midőn Szigligeti *Mátyás fia* című drámáját azért dicséri, mert erős liberális tendenciát lát benne — ebben a hitben, mellesleg szólva, nincs is igaza. Dicséreteinek értéktelenségét, idegenből vett, hamis mértékét egy mondata megvilágítja: «A geniális Hugo ezen színműve [*Brutus és Lucretia*] sok kitünő jelességgel bír, iránya igazán szabadelmű, lélekemelő, tettekre búzditó.» Ha ezek volnának az érték igazi kritériumai, akkor a világirodalom legremekebb drámai alkotásai nem Shakespeare tragédiái volnának, hanem Kisfaludy *Tatárai és Stiborja*.

Bírálatainak gáncsoló felében értékesebb kritikusknak mutatkozik, különösen akkor, ha nem elégszik meg rövid, általánoságokba vesző értékmegállapításokkal, hanem egyes konkrét fogyatkozások megállapítására törekszik. Józansága helyenként jó érzékké fokozódik, pillantása szokatlanul élessé válik, legföltűnőbbben Czako *Kalmár és tengerészének* bírálatában. Ennek a maga idejében általános tetszéssel fogadott drámának meglátja és igen jól kifejti alaphibáit, elsősorban azt, hogy a két testvér tettei nem magyarázhatók ki lelkük alkatából, s a tengerész látszólagos nagylelkűsége valójában nem az, nemcsak valószínűtlen, hanem amint végrehajtja, embertelen is. Egypár vonással ügyesen megvilágítja azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar színművet a francia romantikus drámákhoz fűzik, s amint belekapcsolja ebbe az irányba, az máig sem avult el.

Legnevezetesebb két bírálata, melyek koruk drámbírálatai között is számot tesznek, Hugo *Báró és bankárjáról* és a *Bánkánról* szólnak. Az előbbinek terjedelme nagyobb, mintsem végig ki tudná Vahot gondolatokkal tölteni, s így rászorul szokott eljárására: szóáradattal pótolja meg; a dicséreteket is pazarabb kézzel osztja, mint most tennők, de olyan tiszta képet ad a drámáról, olyan sikerülten jellemzi cselekvényét, hőseit, szellemét, s olyan finom megfigyelésekkel és megjegyzésekkel kíséri bírálatát, hogy határozottan értékes kritikának kell elismernünk. Csak két megjegyzését emelem ki, egyik dicsérő, a másik gáncsoló. Helyesen utal arra, hogy a költő mesteri módon oldja meg a tárgyától reá rótt nehéz föladatot: van művészi ereje «idealizálni egy korunkbeli kereskedőt, egy öreg bankárt», s költői színbe tudja vonni a hétköznapi prózai világát. Kifogása is jogos, hogy a drámán nincs semmi nem-

zeti szín, noha könnyű lett volna magyaros színűvé tenni: a benne végbemenő lelki folyamat annyira általánosan emberi ugyan, hogy akárhol megtörténhetett volna, de Magyarországon kevésbé, mint Franciaországban.¹ Ítéleteit iparkodik megokolni s meggyőzővé tenni, s ahol apodiktikusan beszél, ott sem hiányzik szavaiból az elhitető erő. Egy részletét, melynek előadása sem válik Vahot szégyenére, ideiktatom:

«Csak most harmadik előadásakor láthatám először e rengeteg hírű színpadi újdonságot; s valóban nem kevésbé voltam meglepetve általa, de koránsem azért, mivel csak 3 személy játszik, s a hely- és időegység oly szorosan és feszesen van megtartva benne, — hanem azért, mert az újabkori úgynevezett polgári drámák közt egyet sem ismerek, mely életvalóság, egyszerű szerkezete, s a jellemelek forrásaiból kiáradó természetes következetes cselekvényfolyama mellett, oly magas költői belbecsessel bírna, mely oly összhangzólag kerekded, minden fölösleg nélküli kiegészített, oly meghatólag tragikai tárgyú és kidolgozásu mű volna, s mely eleitől végig annyira bírná részvétünket, s oly hatékony győzelemmel uralkodnék képzelünk s érzelmeink felett, — mint Hugónak ezen ‚Báró és bankár‘ című szomorujátéka, mellynek látása után a legszigorúbb műbíró is kénytelen felkiáltani: milly szokatlan egyszerű, — s még is milly nemes, nagyszerű és hatás! »²

A *Bánk bán*-bírálat formai szempontból nem mérkőzhetik az előbbivel, nem olyan kerek és egységes, nem is ér annyira föl a megbírált munkához, mint amaz, de ez az első kritikánk, mely Katona drámáját az öt megillető polcra állítja.³ Vahot már három évvel korábban, 1842 szept. 22-én a *Bánk bán*t «az igazi legelső maradandó becsű s nagyszerű magyar dráma»-nak nevezte,⁴ de itt a nagy dicséret értékét némileg tompítja a «legelső» szó, ami azt relativvá csökkenti. 1845-ben magasztalása már nem ismer ily korlátot, Katonát lángeszű költőnek, óriási szellemnek nevezi, a *Bánk bán*t irodalmunk legbecsesebb, legdrágább nemeskövének, nemzeti kincsnek, «mely a komolynemű magyar színművek közt *legjobb*, sőt a külföld legjelesebb drámáival is kiállja a versenyt.»⁵ A bírálat a dráma tárgyán és a jellemelek elemzésén kívül — ebben vegyest kerülnek elő találó megállapítások és szembeszökő félreértések — csak egypár megjegyzést ad, de ezek töredékességükben, odavettségükben sem értéktelenek: rámutatnak a drámának nem egy, ma már közkeletű, de abban az időben még föl nem

¹ Vahot még nem tudta, hogy a dráma anyagát Hugó német közvetítéssel egy francia novellából merítette.

² Pesti Divatlap, 1847. II. 1338—1339. I.

³ Általán Gyurmán Adolfnak az Életképekben megjelent bírálatát tüntetik ki ezzel az érdemmel, így Bayer is a *Magyar drámairodalom történetében* (I: 366. l.). Ez azonban nov. 15-én jelent meg, Vahoté nov. 6-án.

⁴ Regélő, 1842. II: 795. l.

⁵ Pesti Divatlap. 1845. II: 1063. l.

ismert jelességére, a cselekvényen és jellemrajzon eláradó erős nemzeti színezetre, a kitűnő korrajzra, mely nemcsak az eseményekben, hanem a szereplők egyéniségében is föltűnteti a XIII. század szellemét, a mesteri szerkezetre, a jellemzésben Shakespeare hatására. Mindennél fontosabb azonban az az érdeme, melyet föntebb kiemeltem: Vahot Imre az első irodalmunkban, aki a *Bánk bán* igazi nagyságát, sőt világirodalmi jelentőségét írásban hirdette, nemcsak pusztán magasztaló szólalmokkal, hanem meg is jelölve azokat a mozzanatokat, melyekben kiválósága határozódik. Nem szabad ezt az érdemét kicsinyelnünk. Ha meggondoljuk, hogy irodalmunk vezéregyéniségei közül előtte csak Vörösmarty nyilatkozott a *Bánk bán*ról, jóakarattal ugyan, de tévedésekkel gazdag nyilatkozatban, s Vahotéhoz képest halvány szavakkal, képzett kritikussaink pedig még utána is vagy tíz évig hallgattak Katona remekéről: érdeme dicsőséggé lesz. A kritika arisztokratái helyett ennek a lenézett, megcsúfolt kézművesnek nevéhez fűződik az első komoly *Bánk bán*-kritika érdeme — tegyük le koszorútnak sírjára ezt az egyetlen megszolgált és értékes babérlevelet.

Lett volna még egy, de ettől a másiktól, mely a Petőfinek tett szolgálatokért járna ki neki, talán nem egész joggal meg akarják fosztani szigorú kritikussai.¹ Említettem föntebb, hogy Vahot mint szerkesztő anyagi téren támogatta Petőfit; ezenkívül mint író is mindig készen tartotta tollát barátja segítésére: támogatására sietett, ha irigyei és ellenfelei sárral dobálták, s megragadott minden alkalmat, hogy megdicsérje lapjában műveit is, személyét is. Horváth János mindezt önző indítékokra vezeti vissza, nem lát bennük egyebet, mint egy kitűnő üzletember reklámját lapja érdekében, mely végeredményben inkább ártott, mint használt a nagy költőnek. Tény, hogy Vahot pártfogói szerepét nem vitte izléssel s Petőfi szeretetreméltó egyéniségének nem épen legvonzóbb vonásait emelte ki a legnagyobb hévvel, az is bizonyos, hogy Petőfit emelve magát és lapját is emelte, de époly bizonyos, hogy Petőfi nagyságáról, sőt rendkívüliségéről erősen meg volt győződve s fölismerte benne, legkorábban íróink között, a költői lángelmét. Nagy érdem ez s nem kisebbiti jelentőségét, hogy nem tudományos meggondolás, hanem öntudatlan intuíció volt forrása. E ponton, épúgy mint a *Bánk bán* értékének fölismerésében, Vahot ítélete megelőzte a tudósokét; hogy pedig ítéletét bátran kimondta s ahhoz mindvégig ragaszkodott, az nemcsak üzleti élelmességének, hanem elsősorban az embernek válik dicsőségére.

Viszont Petőfiről szóló kritikai nyilatkozatainak belső értékük csak elvétve van. A legtöbb rövid pár soros közlemény, a

¹ P. o. Horváth János *Petőfi fogadtatása az irodalomban* c. cikkében. (Budapesti Szemle, 153. k. [1913] 443. l.)

jóindulatú szerkesztőségi cikkek hangján és modorában. A költő első vers-kötetéről írt bírálata azonban,¹ noha csak dícsérő szólamokkal, elég szerencsésen jelöli meg Petőfi költészetének legértékesebb vonásait. Egyetlen részletesebb méltatása, a *János vitéz* első kiadásához írt előszó,² sem igazi kritika s kevésbé is értékes; magát a költeményt is tévesen fogja föl, érdemeit nem azokban a mozzanatokban keresi, amelyekben határozódnak. Az egész azt a látszatot kelti, hogy Vahot Vörösmarty itéletében — ezen mű bármely irodalomnak díszére válnék — a maga véleménye helyességének megerősítését találván, minden komolyabb megfontolás nélkül papírra vetette gondolatait.

A rendszeres irodalmi kritika nem is volt Vahot eleme, s a dráma-bírálatokon kívül a kritika többi faját nem művelte. Az a három folytatásos cikk-sorozat is, melyet *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* cím alatt a Pesti Divatlap 1847-ik évfolyamában tett közzé,³ részint józan, de egészen laikus természetű kritika-elméleti fejtegetések foglalata, részint polemikus élű megjegyzések Erdélyi Jánosról és a Szépirodalmi Szemlééről.

A Regélő 1844-ben Vahot szerkesztésében átalakulván Pesti Divatlappá, kritikai rovatában továbbra is elsősorban a Nemzeti Színházzal foglalkozott s így 1844 után is csak a színi bírálat virágozott benne. Maga Vahot nem érezvén illőnek, hogy szerkesztő, drámaíró és kritikus legyen egy személyben, mind ritkábban írt dráma-bírálatokat — vagy csak chiffrék alá rejtőzött⁴ — s helyét fiatalabb erőknél engedte át. Ezek majd mind álnevet vagy jegyet használtak, s közülük egyedül Obernyik Károly és Golub Vilmos nevét árulják el a cikkeik alá tett betűk (O. és G. V.) A francia-ellenes Pesti Divatlapnál ők voltak a francia dráma hívei s OBERNYIK valójában nem is annyira színi bírálatokat írt,⁵ mint inkább ürügyül használta az alkalmat, hogy a drámáról vallott fölfogását, melyet mint drámaköltő a gyakorlatban követett, igazolja elméletileg is: a külföldi drámák rövid ismertetése kapcsán nem minden tanultság nélkül, ügyesen védi a francia romantikus drámát, és

¹ Pesti Divatlap, 1844. II: 91. l.

² Megjelent a Pesti Divatlapban is (1845. II: 283—284. l.). Legújabbban, mint legkönnyebben hozzáférhető helyen, az Endrődi Sándortól összeállított *Petőfi napjai* c. kötetben (1911. 57—59. l.).

³ I: 741—749., 773—780., 805—812. l.

⁴ Fontosabb bírálatainak tárgyai: Molière *Tartuffe*-je után *A képmutató* (Pesti Divatlap, 1847. II: 1215—1216., 1242—1246. l.; ezt még nevével látta el); Soulié, *Két anya gyermeke* (u. o. 1848. I: 121—123. l.); Schiller, *Stuart Mária* (u. o. 281—283. l.); Molière, *A fősvény* (u. o. 512—514. l.); Hugo Viktor, *A király mulat* (u. o. 702—704. l.; ez utóbbi újra a saját neve alatt).

⁵ Obernyik írta a folyóiratba az opera-bírálatokat.

támadja, több merészséggel és ifjúi hévvel, mint alapaossággal, a francia klasszikus vígjátékot (Molière-t) meg a Shakespeare nyomán járó német tragédiát (Schillert).

A névtelenek közül egy SZINÉRI álnévvű író vonja elsősorban magára a figyelmet, nem bírálatainak értékével, hanem tömegükkel. Három év alatt sok apró-cseprő beszámolón és előadás-bírálaton kívül vagy harminc színi kritikát írt,¹ rendszerint magyar drámák bemutatójáról, de bírált külföldi drámákat is, jobbára az akkor divatos francia műveket. A papírost nem kímélte, akárhányszor két-három sűrű lapot elfoglalnak kritikái. Ez az ismeretlen író típusa az üres, műveletlen kritikusnak, s akaratlan torzképe Toldynak, akit kritikáiban követ: megvan benne mesterének minden fogyatkozása, még pedig hatványozottan, s hiányzik minden érdeme. Neki is, mint Toldynak, mindjárt a mese elmondásával meggyűlik a baja. Vagy olyan hosszú lére ereszti, hogy az olvasó belevész, vagy egészen elmellőzi, s akkor bírálata a levegőben lóg, úgyhogy aki nem ismeri a drámát, egyetlen szavát sem érti. Lélektani és esztétikai ismeretei sekélyesek, így dráma-elemzést nem tud adni, szempontja mindössze kettő van, egy esztétikai s egy etikai. Az előbbi a valószínűség, melyet Toldy példájára többnyire a külső motiválás hiányának megbélyegzésére használ s főként azt kutatja, nem kerül-e a drámaíró összeütközésbe a «józan ésszel». Az utóbbiban van némi újszerűség: azt a vádat, melyet Bajzáék vitájában a francia drámák ellenségei az unalomig hangoztattak, hogy kívánatosnak festik a bűnt, úgy variálja, hogy tilalmas az álerényt — azaz az erkölcsösnek látszó, de alapjában erkölestelen tettet — dicsőíteni és diadalra juttatni. Ezzel a két elvvel nem sokra megy, annál kevésbbé, mert egészen tanulatlan és tartalmatlan ember. Mig Toldynak széleskörű világirodalmi tájékozottsága volt, Szinéri csak azokat a drámákat ismerte, amelyek megfordultak a Nemzeti színház deszkáin, mégis itél nemcsak magyar, hanem jeles külföldi drámákról is. De milyen rossz a mértéke! A magyar darabokat rendszerint dicséri, a franciákat, Victor Hugóéit,

¹ A magyar drámák, melyeknek első előadásáról írt, vagy amelyekről részletesebben szőtt, a következők: Kocsi Horváth Zsigmond, *Házi orvos és Zuelma* (u. ott 1845. II: 632—634., 663—664.; 1846. I: 334. l.); Obernyik, *Első szülött, Nőtelen férj, Egy kis kaland és Fíatal nagyméne* (u. ott 1846. I: 99.; 394—395.; 652.; 1847. II: 1336—1338. l.); Degré Alajos, *Félveismert lángész* (u. ott 1846. I: 177. l.); Jókai, *Két gyám* (u. ott 334—335. l.); Ábrányi Emil, *Omode Pál és családja* (u. ott 1846. II: 751—752. l.); Kendey Géza, *A testvérek* (u. ott 772—773. l.); Finta Károly, *A néger* (u. ott 873. l.); Szigligeti, *Zách unokái, Paskill, Csikós, Egy színészno és Renegát* (u. ott 953—955.; 1847. I: 28—29.; 152—154.; II: 1181—118. l.); 1848. I: 281—283. l.); Szigeti, *A jeggyűrű* (u. ott 1846. II: 974—976 l.); Turkevi, *Férjszelidítő* (u. ott 1847. I: 91. l.); Czakó, *Könnyművek* (u. ott 311—313. l.); Jósika, *Kordokubász* (u. ott 537—538. l.).

leszólja vagy épen lenézi és gúnyolja,¹ legföllebb fölényesen, vállveregetve szól róluk. Egymásra vonatkoztatva bírálatainak e kétféle sorozatát, arra a megdöbbenő tanításra eszmélünk, hogy Kendey Géza *Testvérek* című silány drámája vagy Finta Károlynak Jósika egy elbeszéléséből színpadi merényletté gyúrt drámája, *A néger*, nagyon közel állanak értékben a *Ruy Blas*hoz — vagy épen meghaladják!

Szánalmas látvány nézni azt a vergődést, hogy mondjon valamit az egyes drámák jellemzésére. A drámákat mint műalkotásokat meg sem érti, nemhogy egységes képet tudna adni értékükről, hatásukról; mindig a részleteknél marad, de szelleme oly sivár, hogy itt is a legmindennapibb megjegyzésekre szoritkozik. A bíráló részben még egy árnyalattal erősebb, mint a dicsérőben. Kifogásai csak aprólékos hibáztatások,² de méltányoló szavai üres, semmitmondó szólamok, minden megokolás nélkül odavetett fölületes ítéletek, vagy épen az igazsággal homlokegyenest ellenkező állítások, így mikor Szigligeti *Színésznőjéről* kijelenti, hogy benne «a szenvedély tűzjátéka folytonosan szikrázik, s hányja magától a szemfényvesztő röppentyüket»³ — azt a két jellemző vonást emelvén ki ebben a bombasztikus dicséretben, melyekben Szigligeti talán leggyöngébb volt, a szenvedélyek rajzát és a szellemességet. A *Nőtelen férjet*, Obernyik gyöngé, pusztán színi hatásra törő vigjátékát sem jellemzik a reájuk szórt dicséretet: «Jellemei épek, szerkezete igen ügyes, dialogja nemes, sima és gyors folyamu»,⁴ míg Szigligeti *Renegátjának* jellemzése a maga rövidségében teljesen bemutatja a kritikus tehetetlenségét: «Az alapeszmében kevés újat, a jellemeik festésében nem sok költői mélységet találunk, a cselekvény igen egyszerű; mind a mellett is az egésznek helyes felosztása, az indulatok színezetének kellő alkalmazása, s a hazafias irány, s a jó ügynek erkölcsi győzelme, eléggé hatásossá, élvezhetővé tette e színművet. Az egész egy csinos, de fejletlen test, erősebb csontok, telivérűség s tömörség hiával.»⁵

Bár a tudományos műveltségnek és a lelki tartalomnak tökéletes hiánya ilyen bosszantóan nyilvánul legtöbb kritikájában, Színérinek mint kritikusként még sem ez a legnagyobb gyöngéje, hanem az a végzetes fogyatkozás, hogy sem ítélőereje, sem ízlése nincs. Ez a kettős fogyatkozás egymást támogatva szinte elrémítő értékelésekben jelentkezik. Hogy a Pesti

¹ V. ö. Hugo *Ruy Blas*-ról írt bírálatát (u. o. 1845. I: 18—20. l.).

² A legérdekesebb, már a komikum birodalmába tartozó, hogy Szigligeti megírja, mért nevezte drámája egyik szereplőjét, egy egyszerű parasztlányt, Mária helyett Marinak! (U. ott, 1846. II: 953. l.)

³ U. ott, 1847. II: 1181. l.

⁴ U. ott, 1846. I: 395. l.

⁵ U. ott, 1848. I: 282. l.

Divatlaphoz közelálló írók műveit, mint Obernyik vígjátékait, érdemükön fölül magasztalja, azt szívesen megbocsátjuk: a pártos kritika, abban az időben épúgy, mint ma, általános volt, de Szinéri komolyan foglalkozik Kocsi Horváth Zsigmond *Házi orvosával* s nem veszi észre, hogy teljesen értéktelen Sue-utánzattal áll szemben, melynek az irodalomhoz egyáltalán semmi köze, s apró fogyatkozásait hánytorgatja, ahelyett, hogy szédítő együgyűségét hangoztatná; hasonlóképen részletesen, sőt méltánylással beszél olyan silányságokról, mint Kendey Géza és Finta Károly drámái; Abrányi Emilnek szintén minden érték nélküli drámájában (*Omode Pál és családja*) pedig csak egy fogyatkozást lát, hogy erkölcsi fölfogása nem megfelelő, egyébként pedig dicséri a száraz, lelketlen, prózai művet. A legkülönösebb mégis Szigligeti *Zách unokáinak* bírálata. Csak a tartalmát mondja el, de igen bőven, s közben az egyes mozzanatokot kritikával kíséri. A rendszerint enyhe kritikus itt kegyetlen bíróná lesz — nem csoda, szerkesztőjének egy vetélytársáról van szó: Szigligeti ugyanazt a tárgyat dolgozta föl, mint Vahot a *Zách nemzettségben*. Magas polcra lép s innen bizonyos lenézéssel rója meg a dráma valóságos és vélt fogyatkozásait, erős szavaiból a nagyhatalmú bíró rideg hangja csendül ki. S mégis — ez épen a különös a bírálatban — miután így izekre szedte s kimutatta a dráma teljes értéktelenségét, kijelenti, hogyha a szerző az egyik női hősét «nem vegyíti a játékba» s a két főszemélyt életben hagyja, akkor drámája nagy diadalt aratott volna. Mint a jongleur a labdákkal, úgy játszik a kritikus az érték-súlyokkal: következnek a *jeles, mesteri, költői* jelzők, majd meg újra, hogy nincs belbecse a műnek. Efféle galimathiasokat más kritikusok műveiben is találni elvéteve, de míg ezek csak nem tudták kifejezni a gondolataikat, Szinérinek egyáltalán nincsenek gondolatai, csak szavai, melyeknek jelentésével azonban nincs tisztában.

Értelmes, legalább kora színvonalán álló bírálat csak kettő van a sok között. Czakó *Könnyelműek* című drámáját túlbecsüli ugyan, s épen e drámája alapján nem egészen jogosultan emeli ki a költő képzeletének szárnyalását, alkotó erejét és pszichologiai ismereteit, de rövid pár sorban ügyesen foglalja össze a dráma érdemeit és fogyatkozásait: «ügyes szerkezet, élénk, sima dictio, meglepő helyzetek, megrázó szenvedélyek, csattanós végjelenségek; másrésztől túlszigázott rendkívüliség és a főszerepet játszó véletlen.»¹ Nem szabad azonban elhallgatnunk, hogy e jellemzés inkább Czakó drámaköltészetére illik általán, mint a *Könnyelműekre*, s hogy körülbelül e szavakkal Szinéri előtt már nem egyszer jellemezték Czakó műveit. A másik épkézláb bírálat Szigligeti *Csikósának* méltatása. Dicsérő szólamait itt

¹ U. ott, 1847. I. 311. l.

sem esztétikai érvekre alapítja, csak a dráma egyes jeleneteinek tartalmi ismertetésére, de tesz egypár helyes megjegyzést, kiemelve a népszínműben a népélet eleven rajzát, a népies alakok találó jellemzését és a nép köréből való szereplők sajátos, találó beszédmódját.

Általán, a *Zách unokák* bírálatából kiérezhető perfidia ellenére sem volt Szinéri rossz ember, csak rossz író és rossz kritikus: közönséges, üres lélek, akit Vahot barátsága jogszulatlanul ültetett a bírálói székbe.

A Pesti Divatlap többi, álnévvel vagy betűkkel jelzett színi bírálatai értéktelen és jelentéktelen dolgozatok, nyilván kezdő íróknak vagy épen újságíróknak a szerkesztőségi műhelyben készült cikkei. Legfőleg Szinéri bírálatainak színvonalához érnek föl, egyikről-másikról alapos a gyanunk, hogy ugyanannak az írónak a tollából valók, aki rendszerint a Szinéri nevet használta.¹ Egypárnak kedvetlen hangján, lelketlen dicsőretein vagy keresett gáncsain készültek, hogy meggyőződés nélkül, szerkesztői utasításra készültek. A bírálatoknak ez a hosszú sorozata nagyon sivár képet ad a Pesti Divatlap színi kritikájáról. Erdélyi és Henszlmann lassanként visszavonultak a kritika teréről,² Vahot és csatlósa uralkodtak, s ez utóbbiak szintelen, semmitmondó bírálatai még Vahotéi mellett is eltörpültek, pedig azok is igen-igen alacsonyan jártak. De Vahotnak legalább volt egyénisége, sajátos stílje, itt-ott merészebb ítélete és harsogóbb hangja — a többiek bírálatában nemcsak szint és erőt keresünk hiában, hanem gyakran még értelmet is. Annál inkább dül bennük a pártoskodás, a személyes viszonyoktól irányított ítélkezés, mely Vahot és Szinéri bírálatában még csak alig észrevehetően jelentkezett. Olvasva e fölületes, rosszhiszemű névtelen bírálatokat, nem tudjuk elfojtani azt a gyanunkat, hogy a szerkesztő egy-két legbizalmasabb munkatársát szándékosan rejtette megfejtetlen betűk és nevek mögé: így a névtelenség védelmében bátran írhattak személyeskedő kritikákat, amit a maguk nevével vagy ismert álnévvel nem mertek tenni. A kritikák célzata félreismerhetetlen: emelni az ismeretlen, jelentéktelen, a színpadtól távol álló s a drámaíró-szerkesztőre nem veszedelmes szerzőket, s gáncsot vetni a színház és közönség kedvenceinek, akik Vahot elől elfoglalták a jól jövedelmező vasárnapi és vásári színházi estéket. Innen van, hogyha csak a Pesti Divatlap névtelen bírálatából ismernők a negyvenes évek drámáit, azt a tanulságot meríthetnők, hogy Degré Alajos, Kovács Pál és

¹ Ilyen p. o. a Czakó *Végrendeletéről* írt s Δ -val jelzett kritika. (U. ott, 1845. I: 727—728. l.)

² Erdélyinek csak egy drámabírálatáról tudunk (Czakó, *Leóna*).

Tóth Lőrinc színművei nagyobb értékűek voltak, mint Czako drámái és Szigligeti vígjátékai meg népszínművei. Különösen az utóbbi sikerei okoztak nagy fájdalmat a lap törzskarának, s minél inkább emelkedett Szigligeti tenkintélyben és népszerűségben, annál sanyarúbbak lettek a Pesti Divatlap bírálatai, sőt később még a gúnytól és ridegségtől sem rettentek vissza: csak úgy röpködtek a *szegényes, idétlen, izléstelen, ügyellen, vásári munka, mítsemérő* jelzők, s ismételten hangoztatták az álarcos kritikusok, hogy Szigligeti minden műve rosszabb az előbbieknél, s egészen a bécsi Hanswurst színvalára süllyedt.¹

Így a Regélő és Pesti Divatlap száyszámra menő színi bírálatából alig egypár válik ki, Henszlmann Shakespeare-tanulmányai, Erdélyinek néhány s Vahotnak két kritikája, a többi, a kritikák tömege, üres szófecsérlés volt, melyből sem a szerzők, sem a közönség nem okult.

Annál fontosabb ez, mert a folyóiratnak más kritikai rovata nem volt, irodalmi kritikával Vahot idejében egyáltalán nem foglalkozott, s egypár alkalmi cikken kívül a magyar irodalom új jelenségeit nem ismertette. Az 1844-től 1848-ig eltelt öt esztendő irodalmunknak határozottan legértékesebb pentasa; a lírában a még mindig munkás Vörösmartyn és a már nevet szerzett lírikusokon kívül ekkor vált költészetünk dicsőségévé Petőfi, a verses epikában megjelent Arany, s a regény terén Jósika és Eötvös mellett két legnagyobb regényírónk, Kemény és Jókai; a Pesti Divatlap, mintha a leghalványabb sejtelme sem lett volna, hogy beköszöntött irodalmunk arany-korszaka, híven elvéhez — a nők számára szerkesztett lapnak nincs tere kritikára — hallgatott. Egypár rövid, futólagos ismertetésen kívül csak Petőfiről és Aranyról írt — legalább jól választotta ki a két legnagyobbat! — s ezek a dolgozatok is inkább csak szellemükkel, mint méltatásukkal tartanak számot arra, hogy a komoly kritikák közé iktassuk. Nem is hivatásos kritikusok művei, meglátszik rajtuk, hogy kellő kritikusi gyakorlat nélkül, inkább csak ötletszerűen vagy külső kényszerűségből készültek, mintsem belső szükség-érzetből.

Arany *Toldijának* bírálatát névtelenül, a hirrovatba iktatva jelent meg, épen öt hónappal az eposz jutalmazása után.² A szerkesztő, úgy látszik, nem méltatta arra a bírálatot, hogy a szövegben adjon neki helyet, de nem volt egészen igaza. A

¹ A rosszhiszeműséget kétségtelenné teszi, hogyha Szigligetinek valamelyik nagy sikert aratott darabját mégis meg kellett dicsérniük, vagy Vahot vagy Szinéri neve állott a bírálat alatt.

² Jún. 27-ikén. U. ott, 1847. I.: 829—832. 1.

bírálat terjedelmét ugyan csak a *Toldi* meséjének részletes bemutatása növeli nagyra, s dicséretei jobbára pusztán lelkes szölamok vagy cifra stilvirágok, de első beható ismertetése a költeménynek s a csodálatnak azon a hangján, mely elbeszélő költészetünk legjelesebb alkotását megilleti. A bírálónak nincs ereje Arany remekét jellemezni, szépségeit föltárni, de megérezte és — ha kissé keresett képekkel is — kifejezésre juttatta, hogy olyan művet nyert vele a magyar közönség, még pedig minden rétege, a köznép is, amilyen eddig az epika terén nem volt. Egy naiv, de a műélvezetnek magát teljesen átadó lélek öröme szólal meg e méltatásban, s annyira kiérzik szavaiból a meggyőződés heve és az elragadtatás ereje, hogy ezt a szerény, egyébként igénytelen ismertetést díszes hely illeti meg az Arany-kritika történetében. Esztétikai elemzésnek gyöngé, de nem is készült annak; hivatását mégis betöltötte, mert az olvasó közönség figyelmét a maga egyszerű eszközeivel, hódolatának közvetetlenségével ráirányította a *Toldira*.

Hasonló a jelentősége a többi irodalmi bírálatnak, melyek mind egy írónak, a SZEVERIN név alatt dolgozó DOBROSSY ISTVÁNNAK tollából eredtek. Más kritikusa nem is volt a Pesti Divatlapnak, mint ez az egyébként keveset dolgozó újságíró,¹ s valamint a *Toldi*-ismertetést is csak bizonyos korlátozással sorolhatjuk a kritikák közé, Szeverin dolgozataira sem illik teljesen e név. Szeverin ugyan több kritikát írt, sőt 1848 közepétől majd egy éven át szinte rendszeresen beszámolt a föltűnést vagy érdeklődést keltett irodalmi jelenségekről, de ezt nem tudományos színű, komoly követeléssel föllépő kritikákban tette, hanem a bizalmas levél könnyed, fesztelen formájában. *Irodalmi levelek Constantiához* címe bírálatainak s tudatosan vagy öntudatlanul fölüjitotta velük Toldy kísérletét, aki két évtizeddel korábban hasonló művelekben méltatta Vörösmarty költészetét.² E műformának határozottan van varázsa és jogosultsága, különösen ha a kritikus a nagy közönséghez fordul vele: az író személyes természetű mozzanatok belevegyítésével hozhat bizonyos élnkséget, frissiséget az egyébként száraz tárgyba, s amennyit a könnyedség következtében a bírálat súlyban veszít, ugyanannyit nyerhet közvetlenségben. Csakhogy Szeverinnél a levélforma pusztá keret marad, s a személyes mozzanat kritikáiban a bizalmas megszólításra korlátozódik, valójában pusztá ürüggyé válik, a könnyed fölületesség védőpalástjává. Levelei jobbára nem is egyebek, mint egy jóízlésű, művelt ember csevegései. Beszámol röviden a kor

¹ Írt elbeszéléseket a kor folyóirataiba s fordított több színművet.

² Szellemben azonban közelebb állanak levelei P. Horváth Lázár *Kaleidoszkopjához*, melynek fiktív levelei szintén foglalkoznak irodalmi kérdésekkel.

irodalmi és tudományos mozgalmairól, elmondja, valamivel részletesebben, véleményét Vahot Imre *Éljen a honi* című vígjátékáról,¹ az 1846-ra szóló almanachokról és Kelmenfy Lászlónak *Meghasonlott kedély* című, nagy zajjal megjelent regényéről,² Kúthy Lajos folytatásokban megjelenő regényének, a *Hazai rejtelmeknek* első füzeteiről,³ Tompa népregéről,⁴ az Erdélyi Jánostól összeállított *Népdalok és mondákról*.⁵ Mélyre sohasem hatol, mindig a fölületen marad, s bár ítélete józan, megjegyzései találóak, megelégszik a könnyen észrevehető jellemvonások megállapításával, a méltatott művek egypár fölötlő szépségének megjelölésével. Egyik sem több jóindulatú ujsággkritikánál, sem teljességre, sem alaposságra nem törekcszenek. Egyetlen némileg figyelemre méltó e rövid bírálatok közül a Tompáról írt, mert benne a népregéknek egypár olyan vonását emeli ki, amelyeket a maga kora nem vett észre. Helyesen utal arra, hogy egyiknek-másiknak száraz az előadása, s felismeri, hogy csak látszólag népies alkotások, s inkább nyelvükben, mint szellemükben azok.

Ezeknél a futólag odavetett beszámolóknál jelentősebbek a Petőfivel foglalkozó irodalmi levelei. Összesen négyet írt. Az első, mellyel a leveleket megindítja, *Petőfi és ellenségei* cím alatt Petőfi kritikusaival, főként Császár Ferenczel száll szembe,⁶ a másodikban, mely *Menny és Pokol, Nagy Ignácól* címet visel, Nagy Ignác izléstelen paskilljének részben Petőfi ellen irányuló támadását veri vissza,⁷ a harmadikban a *Szezelem gyöngyeit* méltatja,⁸ az utolsó párhuzamot von Petőfi és Vachott Sándor között.⁹ Ezek a cikkek sem igazi kritikák; s hogy Dobrossy mennyire nem termett kritikusknak, azt mindennél jobban igazolja, hogy az első kettő, melyek inkább polemikiák, mint kritikák, sokkal sikerültebb, mint az utolsó kettő, melyek a költő méltatásával vesződnék. Dobrossy ahelyett, hogy haladt volna a kritikusi pályán, egyre sűlyedt: első Petőfi-kritikája, mely egyszersmind első irodalmi levele is volt, sokkal magasabban áll, mint az utolsó leveleiben olvasható kritikák. Igen gyöngé a Petőfi és Vachott közt vont párhuzam. Bár Petőfi költészetének jellemzésére több — kissé ugyan bombasztikus — képpel rendelkezik, s végső megállapítása is

¹ U. ott, 1845. II: 1185. l.

² U. ott, 1846. I: 17—18. l.

³ U. ott, 197. l.

⁴ U. ott, 274—275. l.

⁵ U. ott, 333—334., 353—355., 373—374. l.

⁶ U. ott, 1845. II: 858—859. l. (Endrődi kiadásában, *Petőfi napjai* [1911] 138—142. l.)

⁷ U. ott, 938—941., 977—980 l. (A Petőfire vonatkozó rész Endrődinél: 145—147. l.)

⁸ U. ott, 1104. l. (Endrődinél: 157—158. l.)

⁹ U. ott, 1846. I: 274—275. l.

helyes: «Vahot a magyarok közt, Petőfi az egész világ költőinek sorában kitünően jeles» — mégis a páronként összekapcsolt ellentétes vonásokkal olyan szerencsétlen képet fest a két költőről, hogy habozunk, melyiket tartjuk nagyobbának, s az a nagy értékbeli különbség, mely őket elválasztja, az igazság kárára teljesen elmosódik. A *Szerelem gyöngyeinek* bírálata meg épen ízetlen. Túláradó lelkesedéssel, a csodálat rajongásával dicsőíti a kritikus kedvenc költője verseit, de lelkesedése igazolására nincs egy komoly érve, a költői ciklus jellemzésére nincs egy erős vonása, nincs egy találó színe; mintha nem is ismerné a verseket, régi, a sok koptatástól csillogásukat vesztett frázisokat fűz egymáshoz: «A Szerelem ezen gyöngyei, egytől egyig a legérezőbb kebel tengerének mélyéből felhozott nagybecsű gyöngyök. Mintha maga a szerelem istene sirta volna azokat ki a legszebb öröm- és fájdalomkönyüiben: s — olly gyönyörű, tarka, játszi színezetű, drága gyöngyfüzér ez, melly csak az első tündér, vagy csak e legszebb és legjobb hölgy kebelére illenék.»¹ Ez a hang nem a komoly kritika hangja, de Petőfi lángelméjéhez sem méltó.

Szeverin egyetlen értékes irodalmi levele, amely egyszerűsmind a Dobrossy nevet megörökíti a Petőfi-kritika történetében, az első. Helyesen mondja ugyan Ferenczi Zoltán, hogy esztétikai elemzésében nem jár helyen², de ez az első hang irodalmunkban, mely komoly formában kimondja a bizalmas körökben szerte emlegetett ítéletet, hogy Petőfi «valódi lángész», s legnagyobb költőink közül való. Igen ügyes dialektikával védelmezi őt támadói ellenében, akik nyersnek, durvának, gorombának nevezték és szerénytelenséget, elbizakodottságot vetettek szemére. De mégsem ez az igazi jelentősége, hanem a költő genialitásának bátor hangoztatásán kívül egyrészt az, hogy megállapítja Petőfi költészetének egypár jellemző vonását (őszinteség, természetesség, egyszerűség, eredetiség, változatosság, népiesség, közérthetőség³, másrészt, hogy szembeállítva Petőfi költészetét Császár Ferencével, kimutatja azt a mély szakadékot, mely Petőfi erővel telt, reális, természetes, egyéni líráját elválasztja a korabeli lágy, siránkozó, affektált, tartalmatlan lírától. Az ellentétek egész sorozatát konstruálja a két irány elválasztására, s minden szempontja értékes, minden ítélete igaz. Emez csak ál-költői irány, Petőfi igazán költő — s igen helyesen, ebben a pontban találja magyarázataát, miért idegenkednek Petőfi újszerű költészetétől a téves

¹ Endrődinél (id. mű) 157. l.

² *Petőfi életrajza* (1896), II: 210. l.

³ Igen értékes megfigyelése a következő: «Petőfi ugyan néha pongyolán ír, de azért technikában, a külforma szép alakításában is mester, sőt sokszor egészen új versnemben s a legnehezebb formában is bámulandó könnyűséggel ír.» (Endrődinél 140. l.)

irányban haladó szalón-költészet tehetségtelen művelői. A réginek és az újnak, a mesterkedésnek és a természetességnek, a hivatlanoknak és a hivatottnak ez a szembeállítás, a két egymást kirekesztő iránynak biztos elhatárolása ebben a kritikában jelentkezik először, még pedig határozottan, megalkuvás nélkül, s ez Dobrossynak jóízlését, tiszta látását igen szép fényben tünteti föl.

Szeverin első irodalmi levele, a *Toldi*-bírálat és Vahot *Bánk bán*-bírálata, Henszlmann és Erdélyi egy pár kritikája a Pesti Divatlap kritikai rovatának legkiemelkedőbb jelenségei — ezek enyhítik némiképen azt a nagy szintelenséget és sivárságot, mely a folyóirat kritikai irányát jellemezte. Hogy az a nagy papírtömeg, amelyet a szerkesztő és dolgozó társai az irodalmi bírálatra vesztegettek, nem volt teljesen meddő, hogy kritikai munkásságuknak maradt valami nyoma, ennek a néhány bírálatnak köszönhető.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Helyreigazítás.

Az IK. múlt füzetében, a 29. sz. lapon említett névtelen Ponsard-bírálat szerzőjéül alaptalanul gyanítottam Henszlmann-t. Amint utólag megállapítottam, Garay János írta e kritikát.

Szerk.

ADATTÁR.

BAJZA KIADATLAN FORRADALMI KÖLTEMÉNYEI.

1848—49-iki szabadságharcunk költészete épen nem mondható gazdagnak, bár majd mindegyik költőnket megszólaltatta a felvirradt sajtó- és népszabadság s utóbb a harci dicsőség; volt lelkes krónikása is az *Aranytrombita* szerzőjében, de igazi Tyrtæusa csak egy volt. A nép ajkán is kelt néhány szép dal, de tábortüzeknél termett, a vitézek és vezérek tetteit zengő s a közhangulat örömet, keservét kifejező olyan dalaink, mint az egykori kuruc nóták, hiányzanak. Annál gazdagabb s irodalmi érték tekintében is becsesebb a hazafi-bánat költészete az 50-es években.

Ezek sorát épen Bajza költeményei nyitják meg. Egyikük, a *Nyugasztaló*, már költeményei 1851-iki, másikuk, a *Fohászkodás*, 1861-iki kiadásában megjelent. De van ezeken kívül egy újabban előkerült pár sornyi *Emlékverse* (közölte Kürti M. 1899.) s néhány töredék-versszakon kívül két hosszabb: a *Tünődés* s a *Reménydal*, amaz még a tavaszi győzelmek idején, emez 1849 vége felé készülhetett; mindkettőt közöltem *Összegyűjt. Munkái* 3-ik (1900. I. k.) kiadásában, de az utóbbit még csak több versszak kihagyásával. Végül van két, egészben máig ismeretlen költeménye: a *Honáruoló* és a *Haynau-dal* címűek, melyeknek eredeti kézíratait az előbbiekével együtt a költő leányától, Beniczkyné Bajza Lenkétől kaptam lemásolás végett, de mivel a bennük érdekelt személyek közül még többen éltek, s előkelő társadalmi állása miatt leányát is feszélyezte volna a közlés, akkor nem adhattam ki. Szücsi (Bajza) József a költő életrajzában 1914-ben is csak egy-két versszakot idéz Beniczkyné halála után a Nemzeti Múzeumba került kéziratokból.

Ma már a költeményekben érdekelt személyek közül senki sincs életben, s a különben is régen történelmivé lett események hatása alatt készült költemények teljes szövegének közlése már csak irodalomtörténeti fontosságú, amennyiben nemcsak Bajza élete s írói működésének, hanem az akkori közhangulatnak megismeréséhez is becses adaléku szolgálnak. Keletkezésükhöz és megértésükhöz azonban némi magyarázatot kell előrebocsátanom.

A múlt század 30-as éveinek derekáig, mint költőink általában, Bajza is romantikus érzélgéssel andalgott nemzeti multunk dicsőségén s kesergett saját kora hanyatlásán. A lengyel szabadságharc bukása, míg másokat csak részvétre hangol, őt borús sejtelmekkel izgatja, s az *Apotheosis*ban (1834) szinte látnoki módon rajzolja meg a lengyel nép sorsában a mi szomorú

jövendőnket a zsarnoki önkény alatt. De egy évtized múlva, mely alatt Széchenyi, Deák, Kossuth politikai téren, Vörösmarty pedig harsogó ódáival ébresztgették a nemzeti öntudatot s keltettek vágyat a haladásra, Bajza is már a jobb jövőbe vetett reményt hirdeti; loyális himnuszt ír *A királynak*, a *Honfidalban* és az *Ébresztőben* szálló igékké vált kifejezést ad a hazafi vágyaknak, *Deákhoz* pedig nyílt felhívást intéz, hogy «adjon irányt ezek mozgalmainak» s «gyűjtson fáklját az országos zürzavarban».

Ezzel kezdődik Bajza politikai szereplése. Deák valóban szerencsés kézzel egyesítette *Ellenzéki nyilatkozatában* a két ellenzéki párt főelveit, az egyesült Ellenzéki Kör pedig Bajzára bízta a külföldön nyomtatandó *Ellenőr* c. politikai zsebkönyv szerkesztését. (1847. 587. l.) Bajza kitűnően megfelelt e bizalomnak, s általánosan ismert korábbi szerkesztői működésén kívül ennek a sikeres ellenzéki tevékenységnek is nagy része volt abban, hogy Kossuth, kihez régi tisztelő barátság fűzte, megindítandó politikai lapja szerkesztését reá bízta. Hogy ez a lap: a *Kossuth Hírlapja* (1848 júl. 1-től dec. 31-ig) oly hű tükre lett az akkori mozgalmas időknek, az jórészt Bajza lelkiismeretes munkájának eredménye. A lap politikai irányítója kezdettől fogva maga Kossuth volt, kinek itt jelentek meg az őszi hónapokban villámló vezércikkei, kiáltványai stb. Bajzának a Kossuth-tal s más kiváló politikusokkal való szinte naponkinti érintkezésben bő alkalma volt megismerni mind az itthoni politikai élet belső történeteit, mind a bécsi udvari politika titkos fondorlatait. Ezek hatása alatt féléven át nagyot változott nemcsak Kossuth, hanem Bajza és mások politikai meggyőződése is.

Bajza szívvel-lélekkel a nemzeti ügy harcosa lévén, január első napjaiban Windischgrätz seregei elől kénytelen volt menekülni s előbb családjával mátraalji birtokára, majd a tavaszi harcok kezdetén egyedül a Mátra erdeibe s bányáiba húzódott. Győzelmes seregeink elvonulása után csak áprilisban mehetett Debrecenbe, majd májusban családjával együtt Pestre. A felajánlott hivatalokat sem ott, sem itt nem fogadta el, de annál készségesebben vállalta Kossuth új hírlapjának, a *Futárnak* szerkesztését. De ebből július 1-én csak az első szám jelenhetett meg, 2-án már ismét menekülni kellett Kossuth-tal s másokkal együtt Ceglédre, majd Szentesen át Szegedre, végül Aradra, s így tanúja volt az utolsó hetek zürzavaros eseményeinek, melyek szomorú következményeit be nem várva, ifjúkori barátjával s vőtársával, Vörösmartyval, négy hónapon át bujdostak előbb Szatmárban, majd az Alföld tanyáin, ahonnan csak biztos kézzel s álnevek alatt értesíthették Pesten maradt családjukat. E levelek mindegyike (közölve *Vörösmarty emlékkönyvében* 1900. és az *Irodört. Közl.* 1908.) telve van a családjukért való aggodalommal, s a haza és a maguk bizonytalan sorsa fölött érzett fájdalmas kitörésekkel. Vörösmarty a hevesebb, ő — mint írja — a fejtelenség láttára már Aradon kijelentette, hogy «ilyen szamarak és gazemberek közt nem marad» s távozni akart az országból, hogy ne lássa a már sejtett következményeket — de visszatartották. «Most minden érutással érzi, hogy amit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gazság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.» Bajza azt írja, hogy testileg nincs baja, de annál többet szenved lelkileg a haza

sorsa és családja miatt, s azzal vigasztalja nejét, hogy «majd valami falun megvonják magukat, s ha szegényül is, élnek csendben, nem avatkozva ezen hitvány világ és hitvány emberek ügyeibe». Zalár József beszélt (idézte Szűcsi J. *Bajza életr.* 206. l.), hogy midőn 1849 őszén egyideig együtt bujdosott velük és Vachott Sándorral, ez sokat vitakozott Vörösmartyval: áruló-e Görgey vagy nem? Vörösmarty annak tartotta, Vachott nem; Bajza nem szólt a vitába, csak hol fájdalmasan, hol gúnyosan mosolygott. Vörösmarty ekkor már talán megírta *Átok* c. költeményét, melynek nyolc sorában a bős harag durva sziklakövei zúdulnak az «áruló» fejére. Bajza bizonyosan olvasta ezt, az ő *Honárulója* még csak készülőben lehetett, de gyűlölete s haragja annál nagyobb, mert ő már tudja az árulás borzasztó következményeit is. Hazafi-fájdalma minden más érzelmet elnyomva, egész lelkét eltölti, hiszen amiért negyedszázad óta annyit s oly nemes hevülettel fáradoztak: letiporva «az új, dicsőbb évezredet ígérő haza, halott a testvértelen magyar nemzet!»

A bujdosó költő fájdalma és izzó haragja azonban nem csupán egyéni érzelem, a költemény egyszersmind az akkori közérzés kifejezője. Görgeyt a tavaszi hadjárat sikerei oly hírnévhez juttatták, hogy szinte az utolsó percig bízott benne a közvélemény. Ezt a bízó, sőt elbizakodott hangulatot fejezi ki: Tompa a *Jön a muszka* . . . és Arany a *Van-e olyan* kezdetű népies költeményekben. A kormány tagjain kívül ugyanis csak kevesen tudták, mert Szemere B. miniszterelnök csak a szegedi országgyűlés egyik utolsó zárt ülésén tárta föl, hogy a tavasz, sőt már a váci nyilatkozat óta mennyi baja volt a kormánynak Görgeyvel ennek folytonos ellenkezései, utóbb Kossuth és kormányának megbuktatására irányuló fondorlatai miatt. A közvélemény, mely ép oly tájékozatlan volt a hadihelyzetről és a vezérek meg a főhatalmon levők versengéséről, mint Kossuth és kormánya erélytelen gyengeségéről, döntő győzelmet váró reményeiben csalódva, mély elkeseredésében azonnal annak homlokára sütötte a hazaárulás bélyegét, akit a hirdelen összeomlás közvetlen okozójának tartott.

Aztán megkezdődött a zsarnoki önkény bosszúálló munkája. Ennek híre eljutott külföldre is, s főképp az októberi vérengzés egész Európában a legnagyobb megbotránkozást keltette — még a cári udvarban is. A sajtótámadások a fiatal császárt sem kímélték, a magyar nemzet iránt pedig tüntető rokonszenv nyilvánult mindenfelé. Anglia külügyminisztere, Palmerston lord, ki már aug. 28-án figyelmeztette a bécsi kormányt, hogy nagy-lelkűséggel igyekezzék kiengesztelni a legyőzött nemzetet, miután jótanácsainak nem lett foganatja, október végén megújította figyelmeztetését, hogy a vérengző «módszer» csak gyengíteni fogja a monarchiát. (L. bővebben Berzevicsy: *Az abszolutismus kora Magyarországon* I. k., 2. fejj.) A külföldi fölzúdulásnak annyi eredménye lett ugyan, hogy kormányrendeletre nov. elejétől fogva a halálos ítéleteket hosszú börtönre változtatták, de a forradalomban bármiképp résztvettek üldözése, hozzátartozóik zaklatása kegyetlenül folyt továbbra is.

A szállongó hír a bujdosók pusztai magányába is elhozta a dühöngő nemzet-hóhér szeszélyes ítéleteit s az ember-vadászat rémségeit. A hazáját s nemzetét lángoló hévvel szerető Bajza érzékeny lelkét mindez a kétségbe-

esés kinjaival gyötri. *Fohászzkodás* c. költeményében lázadó panasszal fordul Isten ellen, hogy bukni engedte a legszentebb ügyet, a *Haynau-dalban* pedig háborgó lelke egész gyűlöletével a császári önkény és vérszomjazó eszköze ellen fordul, megjósolva, hogy mi lesz jutalma e munkáért.

Neje s ifjúkori hű barátja, Toldy F. utánjárásával szerzett jóakaró biztatásra dec. 12-án hazamerészkedett. De alig ismer a fővárosra, az emberekre. Mivé lett az egykor, nem is oly régen még élénk, lelkes munkában fáradó ifjú főváros, mivé a haza, mivé az irodalom s az ő tönkretett életük! Jelentkezik s némi megnyugvással tér haza: egyelőre legalább — majdnem félelmi távollét után — annyira szeretett családjá körében lehet, sőt bízik, hogy «rajtunk a vad nemzetirtók hasztalan dulonganak», s hogy eljő számunkra a feltámadás, a zsarnok hitszegő-fajzatra pedig a pusztulás. A *Remény-dalnak* e szenvedélyes kitérései még erősen érezetetik az elfojtott hazafi-fájdalom keserveit, főképp az eddig ismeretlen s kiegészítésül alább közlött versszakokban. Még lendületesebb kifejezést ad e gondolatoknak az 1850-ben írt *Jóslat* c. költeménye, melyben a külföldről beszivárgó forrongások hírére ódai hevülettel üdvözli a szabadság és igazság közeli diadalát s valamennyi zsarnoki hatalom összeomlását. Egyelőre azonban csak az történt, hogy a császári kormány megsokalván a rendeleteivel folyton ellenkező s hatalmi gögijében korlátot nem ismerő Haynaut, 1850 júl. 5- n nyugalomba küldte, minek hírére ez azzal bosszulta meg magát, hogy a császári kegyelemosztást megelőzve, a fogságban szenvedők egész seregének megkegyelmezett. — Bajzának utolsó költeménye a *Nyugasztaló* (1851) már csak általános elmélkedés azon, hogy a gázság előtt mindig meghajolt az erkölcs, jámborság és erény, de ha itt nem, majd a túlvilágon elveszi jutalmát a jó és büntetését a gonosz. Ez már a kézirati első fogalmazáshoz képest is annyira tompított hangja a haza sorsán aggódónak, hogy ennek neve sem fordul elő a költeményben. Így történhetett, hogy az 1851. kiadásból kivágott *Apotheosis* helyett a *Nyugasztaló* közlését megengedte a cenzúra. Mire — az 1854-iki európai háború alkalmával — nagyobb remény s újabb csalódás érhetne volna Bajzát, elborult elméje már érzéketlen volt minden iránt.

I. Honáruló.

<p>1.</p> <p>Ki tört döfél anyád szivébe,
Ki megtagadtad vére-det,
Ki vagy te, természet csodája?
Ki szült világra tégedet?</p>	<p>4.</p> <p>Honárulás! legundokabb bün,
Mi emberek közt született,³
E bün kiáltja átkozottnak
Az ég alatt emlékedet.</p>
<p>2.</p> <p>A párdúc¹ hű marad fajához;
Nincs állat egy sem olly galád,
Melly páryját kész² ne volna védni,
S te tenfajod meggyilkolád!</p>	<p>5.</p> <p>Vezére voltál egy seregnek,
Mellyet csodált a félvilág,
Mellynél bátrabbat és vitézbet
Nem láttak a Thermopilák.</p>
<p>3.</p> <p>Te véznek méhében fogantál,
Nem női érző szív alatt;
Nemző atyád a sors-harag volt,
Rengő bölcsöd a kárhozat.</p>	<p>6.</p> <p>Fegyvert szabadságért emelt az
Az őshonért, népéletért,
A drága nők-, fiak-, apákért
És a mi kedves,⁴ mindenért.</p>

7.

Illy szent ügyben küzdő sereggel
Magát a sorsot megvered,
S te elleniddel czimborálva,
Gyáván letted fegyvered.

8.

Honárulás! nem szörnnyedél el
E bűn szótól,⁵ te kőkebel?
El tudtad nézni bosszulatlan⁶
Fajod miként enyészik el?

9.

Roppant erő állt ellenedben,
Tán győzni képes nem valál?
De férfi-e, kinek gyalázat
Eltűrhetőbb mint a halál?

10.

Miért nyúltál a sors művébe,
Ha benned nagyság nem lakott,⁷
Ha lelkedben a nagyravágyás
Erő nélkül hivalkodott?

11.

Tekints most e megdőlt hazára,
Tekintsd meg szörnnyű művedet,
Nincs szó elég gyászos leírni,
Mít a magyar nép⁸ szenvedett.

12.

Ezrek vértettek el csatákban,
Hányan⁹ a hóhérkéz alatt!
Sok van, kinek csak koldulással
Jut egy sovány¹⁰ kenyérfalat.

13.

S mivé lön a szabad magyar hon,¹¹
Melly olly büszkén emelkedett?
Melly ezredet leélve ígért
Egy új dicsőbb évezredet?

14.

Itt áll mint óriás koporsó,
Mellyben egy nemzet a halott,
Egy nemzet, melyet e világon
Isten testvértelen hagyott.

15.

Harcz-munkával szerzett örökjén
Egy vérrokon sem osztozik,
Sok századok gazdag gyümölcsét
Kaján szomszédok élvezik.

16.

Kitűnve látunk a világról
Egy nagy hatásu életet,
Mellyet körülvelt hír sugára,¹²
Kitűnve egy hős nemzetet.

17.

Te látod ezt s füledbe zúgnak¹³
A milliőknak átkai,
S nem tépik össze szíved
Az öntudatnak kínjai?

18.

Világnak szörnnye, látva téged
Az érző szívnek vére fagy,
Meg van gyalázva a teremtés,
Hogy még te is munkája vagy.¹⁴

Jegyzet. Az eredeti kéziratban az egyes versszakok sorai mellett Bajza sajátkezü ceruza-jegyzésével következő javítások (voltaképp variánsok és javítástervek) olvashatók: ¹ *sárkány*. — ² *társát*. — ³ *Melly emberagyban* (lelkében) *fogant*. — ⁴ *S mi szívnek drága*. — ⁵ *eszmétől*. — ⁶ *Meg nem szakadt szíved, belátva* (ép karokkal). — ⁷ *Szolga-szív lakott*. — ⁸ *É hon népe*. — ⁹ *Több száz*. — ¹⁰ *kérges*. — ¹¹ *Mi lön e szép szabad hazából*. — ¹² *Melly nagy jövőre volt hivatva*. — ¹³ *Hallod, miként zúgnak füledbe* (fejdedre).

¹⁴ A költemény alatt *Bajza* sajátkezü névalírása van.

II. Haynau-dal.

1.

Félesztendő óta¹ vérzik
Egy egész nemzet sebe;
A te műved, őrvendj Haynau,
Habsburg-háznak hű ebe!
Meggyilkoltatád e honnak
Nagyszámú derék fiát,
S ezreket bebörtönöztél,
Mert szerették a hazát!

2.

Meghódítá számotokra
A magyart a moszka-had;
Rajta most! bakókezdedl
Szedd te a babérokat!
Nagy vitéz vagy, nagy csatákat
Tudtál végrehajtani!
Kit orosz kéz elfogott, te
Fel bírád akasztani.

3.

Oh hóhérok hadvezére,
Mi dicsőség jut neked!
Habsburg-háznak vérkutyája
Lett a nép ajkán neved.
S mit fizetnek vajjon érte,
Hogy dühös hiéna¹ vagy?
Hogy nevednek hallatára
Az anyáknak vére fagy?

4.

Nyert-e nagy díjt a te nálad
Még silányabb Görgei?
A ki ellen égbe szólnak
Egy nemzet keservei?
Az kap tán koldus-jutalmúl
Nyomoru filléreket,
Te, ki bamba s ranghiú vagy,
Nyersz hitvány keresztekét.

5.

S nagy császárod elvetend majd,
Ha nincsen szüksége rád,
S megköszönd, ha ráadásúl
Kufsteinban szobát nem ád.
A Habsburg-vér minden cseppje
Mindig hitszegő vala,
Jaj azoknak, kik remélnek
Boldogulást általa.

6.

Nyersz szebb bért is, gyilkoló gép,
Vérrel élő szörnnyeteg;
A ki annyi szent viszonynak
Üdvösségét ölte meg.
Átkot mondand hamvaidra
A ki sírhalmadra hág,
S hagysz nevet majd gyermekidnek,
Mellyre borzad a világ.³

Jegyzet. ¹ Körülbelül «Félesztendő óta», mert Haynau már júliusban megkezdte vérengző munkáját. — ² Célzás Haynaunak akkor már elhírhedt «bresciai hiéna» gúnynevére. — ³ A költemény alá Bajza sajtókezüleg írta a *Murányi Gábor* nevet, mintha ez volna a szerző; nevéhez írt levelei alá is, mint főntebb említettem, idegen neveket írt, érthető okokból.

III. Reménydal.

(Az 1900-ban kihagyásokkal közölt szöveg pótlása).⁴

3. vsz. 3. { Most veszélybe Osztriának
és 4. sora: { *Aljas* hitszegése vitt.

A kézirat *eredeti 5-ik versszaka*:

*Tyónja ingott Osztriának,
És császára reszketett;
Elveszendő, ha orosznál
Nem koldul segédkezett;*

*Elveszendő még így is, ha
Fővezérünk nem galád,
S megveretlen seregének
Fegyverét nem adja át.*

Következik a közölt 5-ik (Ily gyáván ...) és 6-ik (Szent lön ...) vsz. után mint a kézirat *eredeti 8-ik vsz.*:

*Rajta Habsburg-ivadékok
Hóhérkézzel öljetek!⁵
Gyilkolás volt századoktól
Legkitünőbb művetek.*

*Kell-e Frangepánt és Zrinyit
S Caraffát említeni?
Borzad a történetró
Vérmunkátok jegyzeni.*

Következik a kihagyással közölt 7-ik, kéziratban az *eredeti 9-ik vsz.*:

De azért még él Magyarhon,
És örökre⁶ élni fog.
*Míg ti nektek nép haragja
Porba dönti trónotok.*

Mert hol milliók szívében
A szabadság lángja ég,
Ott korántsem érkezett el
A nemzetnek még a vég.

Következik a közölt 8-ik vsz. (Annyi ádáz...), mely a *kéziratban 10-ik*.
A kézirat 11-ik (utolsó) versszaka a közölt 9-ik vsz. kiegészítésével:

Csend vagyon most a hazában, ⁴	<i>Megtanultunk várni, türni,⁵</i>
Gyászos, mély halotti csend,	<i>(Türni)⁶ a sors ostorát,</i>
Mert e nép feltámadása	<i>Lesz igazság s mi megüljük</i>
Nemsokára eljövend.	<i>Gyilkolóink vértorát.⁷</i>

Jegyzet. ¹ A közlés Bajza *Összegyűjtött munkái* 3-ik (1900) kiadására vonatkozik. — ² A 8-ik vsz. első két sora a kézirati első fogalmazásban ekkép: *Rajta, Habsburgok fájának Vérbakói öljetek!* — ³ Első fogalmazásban: *És tovább is.* — ⁴ A kéziratban B. ceruzajavitása: *Csend (van?) most egész hazában.* — ⁵ Az első fogalmazás szerint: *Jellemünk jön: várni, türni.* — ⁶ A kézirat összehajlásánál a papíros szakadozott s az eredeti szó olvashatatlan. — ⁷ Későbbi javítás: *A Habsburgok vértorát.*

BADICS FERENC.

KISFALUDY SÁNDOR KIADATLAN KÉZIRATAL

A' párosodó Ifjúság.

(Második, bef. közlemény.)

Második Felvonás.

1. Jelenés.*

*(Dárdaynak kerttye. Egy terepély hársfa; alatta (terített)** asztal, pipákkal (kávés edényekkel)** Délután.)*

VICZA, BÁBI. Utóbb MISKA.

VICZA. A' kávés asztal körül forgolódik, rakogat, keveset szóll.

BÁBI. Az Úrfiakról beszél. Ruhákról. Völgyit dicséri, ki utánna jár tegnaptól fogva, csábítgattya Viczát.

MISKA töltött pipákat hoz és egy más asztalra leteszi. Midőn az Urak jönnek, Vicza, Babi, Miska elmennek.

2. Jelenés.

DÁRDAY, LAMARINE—RÁBODYNÉ, PALI—MANCZI, FÖLDY—LÓRI, VÖLGYI—FANNY, KÁROLY, DOMBY, DANKÓ, CSATÁNDY.

(Az öszve kapcsolttak egymást vezetik.) (Kávésznek. Lóri és Rábodyné gazdálkodnak. Lóri az Ifjaknak, Rábodyné az öregeknek. A' kávézás alatt többnyire*) *Dankó tréfál, és hol Csatándyt, hol Dombyt vexállya.* (A kávézó asztal alatt)** *A' pipázás közben elő hozakodnak a Magyar könyvekről.*

Dankó ad reá alkalmatosságot. Verseket olvasván el, à la Kazinczy.

LÓRI, FANNY elsétálnak.

KÁROLY másfelé elvész.

MANCZI Palit elhívja.

FÖLDY, DOMBY, VÖLGYI elmennek egygyütt.

*) Az 1. Jelenést a kéziratban Kisfaludy áthúzta.

**) A rendes betűkkel szedett részt Kisfaludy áthúzta.

10. Jelenés.

PALI, MANCZI, RÁBODYNÉ, LÓRI.

PALI iparkodik meg menekedni Manczitól, és elmegy. — Haszontalan beszédek.

11. Jelenés.

DÁRDAY, RÁBODYNÉ, LÓRI, MANCZI.

DÁRDAY mondgya, hogy az egész társaság La[marinékhöz] készül, lovag, kocsin.

MANCZI erre mindjárt elsiet, hogy társ legyen és még öltözködik.

DÁRDAY mondgya, hogy Lóri itthon ma.....

12. Jelenés.

Harmadik Felvonás.

Bánhalom. (Lamarine házi kertye. Azon nap estve.)

1. Jelenés.

KÁROLY egyedül.

Monologussa a' Szerelemről. Lórin töprenkedik. 'S minthogy már a' Szív' érzéseinek úttján nem boldogulhat, eltökéli magát, hogy ő is megkérleti Lórit a' közönséges szokás szerint, tartván tőle, hogy a' sok kérők között elveszti.

2. Jelenés.

LAMARINE, KÁROLY, azután KARDOS — még utóbb ANDOR.*)

LAMARINE dohányozva sétál. KÁROLY attyát kéri, hogy kérje meg néki holnap Lórit. Lamarine hajtogattya fejét, — szeretné, ha Károly még nem házasodnék — jobban szeretne ütközetbe menni, mintsem Leánykérőbe. — Meg ígéri.

KARDOS jön rövid beszéd után a' házasság eránt — melyben valamennyi Leányt karaktere szerint mustrálja, — elmennek Lamarinnal, Károly maga marad ismét. Ismét Lóriról álmodozik. ANDOR levelet hoz Károlynak Lóritól — a' kertészlegény adta kezébe — Lóri azt írja néki, hogy ma estvére, vacsora után a' kertben fogja várni — a' három nagy vadgesztenye alatt. Fontos közlése volna vele, jöjjön kabátban.

KÁROLY igen örül. Fanni jön.

3. Jelenés.

FANNY, KÁROLY. Károly jókedvű Fannit vexálja. — Mondgya, hogy jól teszi, hogy Palit szereti; noha nem igen érzékeny szívé, de jó. Így jó. Etc. Fanni mondgya, hogy nem is kell néki turbékoló gerlicze. — (Elmennek.)

4. Jelenés.

(Tengeri. Dárday házában az ebédlő, mint az I^o Felvonásban. Vacsora után; az asztal még terítve van.)

DÁRDAY, RÁBODYNÉ, DANKÓ, SERÉNY.

DÁRDAY és RÁBODYNÉ az Ifjakat teszek....

DANKÓ tréfál.

SERÉNY a' gazdaságról beszél. — Elmennek.

*) A szereplő személyek között nincs felsorolva. Inas.

5. Jelenés.

MISKA és TÖBB INASOK az asztalt szedik. VICZA és BÁBI jönnek, mennek. Az inasok az urakat teszik, veszik. Babi szintűgy. — Vicza nem szól. Mindig szemérmes.

6. Jelenés.

(Nagy kert Tengeriben. Padok. Fák. Ernyők.)

LÓRI, VICZA köpönyegben.

LÓRI szemérmes, félénk Viczával együtt. Károlyt várja. Károlyról beszél, hogy boldoggá akarja tenni — — — — — akarattya ellen — — — se fog cselekedni. — Azonban jön Völgyi.

M — — — — —

7. Jelenés.

— — — — —

8. Jelenés.

LÓRI VICZA vissza jönnek.

LÓRI fél 's csudálkozik Völgyi és Manczi szerelmeskedéseken. Megvesztetett voltokon. Ismét egy szerelmes Pár közelget, és Lóri és Vicza rettegve rejtekhelyekbe mennek.

9. Jelenés.

DOMBY és BÁBI

DOMBY Bábit vezeti. Szerelmeskednek. Quasi jam se peracta. Dombly Bábit szolgálattyaiba hívja azon esetre, ha nem kapja meg Lórit, a' miről már kételkedik is.

10. Jelenés.

KÁROLY és a' VOLTAK.

KÁROLY Lórit keresi. Mondgya, hogy már egy susogó Párt látott, de nem tudhatta kicsoda. — Gyanakodnék, de — nem mer, Lórit igen becsülvén. De még is bizonyosság kell néki. 'S megtámadgya Domblyt. Dombly és Babi megrettennek. Utóbb mindegyik elszégyenedve elmegy.

11. Jelenés.

VICZA, KÁROLY — utóbb LÓRI.

VICZA Károlyt vezeti. — Vicza utóbb Lórit hívja elő és Vicza el megy vigyázni, hogy senki ne háborítsa ezeket, vagy hamar hírt adhasson.

KÁROLY, LÓRI. Szives, szerelmes ömledezések között tanakodnak egymással. LÓRI rettegését beszél a' felett, a' mit látott. Rettog a' jövődöre nézve.

KÁROLY mondgya, hogy atya holnap megkéri. LÓRI keveset reményl. De esküszik, hogy soha másé nem lesz, hanem Károlyé.

KÁROLY szökésre csábittya. LÓRI megharagszik. — Békéllés. — Esküvések.

Negyedik Felvonás.

Első Jelenés.

(Tengeri. Dárday' házában Manczi szobája. Reggel.)

MANCZI, BÁBI.

MANCZI háló ruhában, pongyolán, öltözködve. — Az Urfiakról beszélt. Károlyba szeretett. Pipeskedik. Csiklandós monológus. A' Szépségről. Szerelméről. — Lóri' szépségét alázza.

BÁBI Manczinak szája' ize szerint beszélt. Etc.

2. Jelenés.

RÁBODYNÉ. A' VOLTAK.

RÁBODYNÉ a' múltt éjjeli álmát beszéli. Mindent öszve hadar. Ifjúságáról, győzelmeiről beszél, szeretőről. Mondgya, hogy utóbb mégis az lett férje, kit legkevesebbet szeretett. — Beszéli, hogy a' múltt éjjel sok mozgást hallott.

3. Jelenés.

LÓRI és a' VOLTAK.

LÓRI reggeli látogatását viszi véghez. Szemérmesen viseli magát. BÁBI rakogat, foglalatos. Lóri fejét igazgattya. LÓRI megköszöni, és mondgya, hogy Vicza nem tanúlt Szoba Leány, csak falura való! Megköszöni Babi szorgalmát.

4. Jelenés.

PALI, VÖLGYI. FÖLDY, DOMBY, DANKÓ és a' VOLTAK.

Az URAK reggeli vizitájokat teszik. MANCZI követi, hogy olly soká alutt. FÖLDY mondgya, hogy Lórit m[ár] kereste, de nem találta. Mindenféle beszédek. — Lóri elmegy. Utóbb mind elmennek

5. Jelenés.

(Az öreg Dárday' szobája.)

DÁRDAY, SERÉNNYEL.

SERÉNY Földyt árullja be, hogy Leányát cs..... Lóri vele szerencsétlen l....

DÁRDAY csudállja. SERÉNY elmegy. — Dárday boszonkodik Földyenn és mondgya, hogy Leányát sohasem fogja kénszeríteni — MISKA bejelenti.....Lamarint.

6. Jelenés.

LAMARINE — — — — —

DÁRDAY öszvehúzza szemöldökét. Nem akarná örömet megbántani Lamarint; utóbb kimongya, hogy nem adgya oda — ha másért nem is, csak azért is, mivel ő nem magyar. — Az Indulatok Játéka. Keserűség a' két öreg részéről. — Dárday bánnya, hogy ez majd felzavarja barátságokat ect. Lamarine elmegy.

DÁRDAY monologussa. Csenget és Lórit kívánnya.

7. Jelenés.

DÁRDAY, LÓRI.

DÁRDAY. Keményen fogja Lórit, és azt kérdezi, ha tudtával esett e megkéretetése, és ha egygyet ért e Károllyal. — Érzékeny scéna az atya és Leány között. — Lóri fél 's retteg. Az atya keményen bánik Leányával, és atyai átkával fenyegetvén őket, haraggal elmegy.

LÓRI. Tragikus monologussa, mellyben elmond Károlyról, és élete' boldogságáról. De egyszer 's mind erős lélekkel eltökéli, hogy Ő kész ugyan szerencsétlen lenni, de semmi erő arra nem fogja tökéllhetni, hogy valaki máshoz menyen. — Elmegy. — Elejbe jön Károly indulatosan.

8. Jelenés.

LÓRI. KÁROLY.

Szerelmes, kétségbeesett scéna Lóri és Károly között.

KÁROLY arra beszéli, szökjön el vele.

LÓRI azt mondgya, hogy ő örökös hív barátnéja lessz. De mennyen el onnan a' Regementhez. Levelezni fog véle, és ha érdemes lesz szívére, ha most nem is, utóbb még az övé lehet Az öreg Dárday visszajön.

9. Jelenés.

DÁRDAY, LÓRI, KÁROLY.

DÁRDAY haragossan elparancsolgya Lórit. Lóri elmegy.

Érzékeny scéna Dárday és Károly között, mellyben váltva hol harag, hol szánakodás uralkodik. Végtére egy Paripával és pénzzel kinálgya Dárday Károlyt. A' ki megvétve az az ajándékotal megy el.

DÁRDAY megszereti Károlyt. Nem csudálgya, hogy Lóri ötet mint a' többit. Sajnálgya, hogy nem Magyar.

10. Jelenés.

[DÁRDAY], RÁBODYNÉ, DANKÓ.

RÁBODYNÉ mondgya, hogy Lóri magát szobájába zárta.

DANKÓ mondgya, hogy Károly nyargalt.

DÁRDAY rövid jelenti, hogy bár elmennének a' Ny....

Ötödik Felvonás.

Első Jelenés.

(Tengeri. Dárdaynak kerttye. Délután.)

DÁRDAY maga. A' történetet fontolgattya. Lórit sajnálgya. Csenget. Elő jön Vicza.

2. Jelenés.

DÁRDAY, VICZA.

DÁRDAY Viczától kérdi, mint van Lóri. VICZA mondgya, hogy fejét fájlalgya. Etc. DÁRDAY mondgya, hogy Dankót küldgyék oda. Vicza elmegy. DÁRDAY ismét maga beszéli.

3. Jelenés.

KARDOS, DÁRDAY.

KARDOS Lórit kéri Károlynak. Mondgya, hogy senki sem Magyarjabb ennél. Úgy mintha tudná Lamarine titkát, de nem mondgya ki. Erősen hajtya Dárdayt. Dárday fel bosz mondgya, hogy hagygyon neki békét. KARDOS vastagon mondgya, hogy megbánnya tettét. Látszik volt katona. Károlyt dicséri etc.

4. Jelenés.

DÁRDAY, DANKÓ.

DÁRDAY Lamarinékről beszéli. DANKÓ tréfáll. DÁRDAY Károlyt dicséri. 'S csak azt sajnálgya, hogy nem magyar.

MISKA jön, bejelenti Lamarinet, mondván hogy Dárdayval magával akar beszélteni. Dárday fél, hogy ismét fija dolgában jön. Dankót elküldi.

5. Jelenés.

DÁRDAY, LAMARINE.

LAMARINE mondgya, hogy bucsúzni jött. Elmegy Bánhalomról, a' hol szeretett volna meghalni. De elmegy, mert szíve fáj. Általadgya Bánhalmot, küldgye oda Fiscálisát a' birtokos.

DÁRDAY meghökkenik. Megszomorodik. Küszködik magával — — —
— — — hja. Kéri Lamarinet — — — — — lette magát az elmenetelre.
Érzékeny széna. Közben — — — — — fuvattatik, de távol.

6. Jelenés.

KÁROLY, FANNI, a' VOLTAK.

KÁROLY szomorúan, hidegen attyának stafétát hoz.

LAMARINE elolvastván, sír és nevet örömében. És — — — — bucsúzik, mondgya, hogy betellett legfőbb kívánsága, hol — — — — Elbeszéli, hogy ő nem francia Lamarine, hanem — — — — — kinék öregattya a' Rákóczy Ferenczel. Francia — — — — — és a' kinék jószágát elconfiscáltatták. Tengeri az ő nemzetségéé volt — Bánhalom melyet ő nevezett úgy — — — — — ő Őseinek jószágán megh — — — — —
Gyermekei sem tudták — — — — — Ő Felsege az ő és Károly érdemeiért megengedte, — — — — — előbbi neveket vis — — — — —
kivévén — — — — — keserűen — — — — —

7. Jelenés.

DÁRDAY, LAMARINE, KÁROLY, FANNI, RÁBODYNÉ, PALI, FÖLDY, MANCZI, VÖLGYI, DOMBY, DANKÓ, KARDOS, CSATÁNDY.

DÁRDAY nyúghatatlanokodva, mintegy magán kívül Lórit kiáltozza, mondgya, hogy ha nem jöhet, hozzák ide őket. PALI elmegy érette. — Követi Lamarinet, Károlyt ölelgeti, hol egyiket, hol másikat. KARDOST is követi.

Minden ember bámul. Rábodyné csak nem tud hová lenni kíváncsiságában, megtudni, mi történt.

LÓRI jön PALIVAL.

Most Dárday declarállyá, hogy Lamarine Tengeri etc. Lórit Károlynak veti. — Megkéri Fannit Palinak. Mondgya, hogy Palit exheredállyá, ha Fannit el nem veszi.

FANNI tréfál, hogy az nem megy olly hamar.

DÁRDAY mondgya Csatándynak, hogy Tengerit vissza adgya örökre Tengeri Károlynak, és gyermekeinek. Megesik az eljegyzés. Ferencz királyt dicséri! — Örül, hogy Károlynak vitézi érdemeit Lórival megjutalmazhattya. A többi kérőket vexállyá örömében.

2.

A SOMLÓ MINT «PANTOMÍM».

A győri kézirat-csomóból előkerült második darab a *Somlónak földolgozása* élökképpé. Kisfaludy Sándor a *Szigliget* c. regéjéből «versekkel tarkázott pantomimet» próbált alakítani, amelyet Angyal Dávid Kisfaludy *Minden munkáiban* (3: 456—60.), a *Regékhez* írt jegyzeteiben adott ki. Ugyanott megemlíti, hogy Dengi Jánostól tud egy a *Tátiakából* készült ilyen «néma ábrázolatról» is. A *Somlóból*, a költőnek ebből a «kedves kölykéből» készült pantomím tehát most már a harmadik.

Somló.

Néma ábrázolat a' Rege szerint.

1.

Palota. — LÓRA, a' színnek oldalán, egy Széken ülve, hárfá mellett énekel; szemérmében földre szegzi szemeit. KÁLMÁN MESTER, az Attya (igen

egyszerű, szegény ruhában) a' háta megett, komoly helyzetben, keresztbe öltött kezekkel áll. Az éneklőt vegyes, mind két nembéli Társaság, öreg, fiatal állva, ülve, figyelemmel hallgattya. A' hallgatók közül legszembe-tünőbb BAKACS ELEK, ki Lórába életre halálra bele szeretvén, Őtet szerelmes tekintetével, sovárgó helyzetével majd nem — fallya. — Hárfá helyett lant is lehet Lóra' kezében. — Az ábrázolatot kísérő versek:

Mohón nyelé, a' mit látott:
Lóra' édes bájait;

Mohón nyelé, a' mit hallott:
Az ének' bájhangjait.

2.

Somló Várban Palota. — KÁLMÁN MESTER és BRÚNO, a' Dömölki apát egymásra esmernek, és egymásra borúlva, sírva állanak. BAKACS és LÓRA, most még Völegény és Menyaszszony, egymást kézen tartva, — bámúlva nézik az egymást ölelő két Öreget. BAKACSNak szemei a' két Öregen bámúlva csüggnek. LÓRA szemei Bakacson függnek, mint egy kérdezve: Miként, mért van ez így? — *Versek:*

Egymásra rá homorodva
Árpád' nemes két fija —

Igy síraták Hazájokat,
Tégedet, óh Hunia!

3.

Úgyan azon Palota, abban egy fészület. Vagy, ha lehet, kápolna oltárral. — BRÚNO Eleket és Lórát öszve adgya, áldást mondó helyzetben, menny felé emelt szemekkel. Bakacs, egy térden nem egészen leboruló ájtatosság-gal. Lóra, egészen térdelve, majd nem földig omló, ájtatos helyzetben. Kálmán, imádkozva, felemelt kezekkel, áldásért könyörgő az új házaz PÁRRA. LLYÉS, a' vén Porkoláb nem javalló, irigy tekintettel, hátul nézi az öszvekelőket. *Versek:*

Hazafiak, társak, szülők,
Jók és hívek legyetek! —

Férj, 's feleség, ketten egygyek —
Légyen áldott frigyetek!

4.

Somlóvárnak Udvara. — BAKACS ELEK háborúba megy, és búcsuzik. Jobbjával feleségét öleli által, ki fiacskáját tartva ölében és sír; ballyával Kálmánnak bal kezét tartva. Kálmán komoly, de örömet szikrázó tekintettel szemléli bajnok Vejét, és jobb kezét annak vállán tartva. Oldalról egy lovász áll, és Bakacs lovát tartva. A' lónak csak feje, és kalapáló egygyik lába látszik ki. — Hátul a' Vár népe különböző bús, és mulató helyzetben. Ezek között szembe-tünő a' komoran álló vén Porkoláb, és KANÓTH BARÁT, a' Várnak kapitánya. *Versek:*

Megyek én is, Lóra lelkem,
Szívem' édes kedvesse!

Édes Hazám' váltságára; —
Dolgunk' Isten vezesse!

5.

A' Bakonyban egy Csárda' melléke. — Hátul egy álarczás, lantot verő, és éneklő Fejér Személy; mellette egy álarczás férjfi, mind' a ketten szegény köntösben. A' férjfinak karján egy Sólyom Madár áll; — mellette egy agár, melly hegyzett fülekkel Bakacsra tekint. Oldalról egy lófej néz ki. A' ló előtt Bakacsnak lovászszá a' földön alszik. — Legelő, de mégis a másik oldalon, Bakacs Elek, félig fekvve, fejét felemelve, borzadva, mord tekintettel hallgattya az Éneklőt. *Versek:*

Meg hökkent ő; — felborzadtak Mert mérgesek a' közletről
Feje minden szálai; Hangzó ének' szavai.

6.

Erdő. — Bakacs lóháton. A' ló sebesen vágató helyzetben. Bakacs mérges, dühös tekintettel, kivont karddal nyargal. Az agár kiöltött nyelvvel, elnyújtva fut mellette, de egy kisség hátrább. Ugyan azon fejér személy, 'melly Bakacsot az 5dik Felvonásban éneke által felingerlette, ugyanazon ruhában, de álarca nélkül, egy fa mellől, kárt örvendő helyzetben nézi a' véres boszszúra szágüldő dühös Ifjat. *Versek:*

Nyargal Elek, nyargal, szágüld, — Habzik, csepeg — fúlad a' ló,
A' hír kutya mellette; És a' lovag heggyette.

7.

Somlóvár. — A' vár' kapuja mellett ülő és csak nem rég érkezett testvérével mulatozó Lórád, 's hívtelennek vélt feleségét Bakacs általdöfi kardgyával. Az ábrázolatnak momentuma következendő: Bakacs a' legnagyobb dühösséget jelentő öreg vonásokkal már általdöfte feleségének szívét. Kardgya mélyben láttatik a' testbe szúrva Bakacsnak jobb keze által. — Lóra haladokolva, félhunyt szemekkel, bal kezét sebjen tartya, jobb kezével Bakacsnak bal karját. — Lórádnak testvére, fegyver nélkül lévén, elszőrnyedve nézi testvérének meggyilkoltatását, Bakacsnak jobb és döfő karját mintegy későn tartóztatva egygyik karjával. — Kálmán távolabb, arcját két kezével befedve, dermedve, rogyó térdekkel áll néma fájdalomában. *Versek:*

«Élly 's hally tehát, álnok Szajha! Ezt ordította, — 's markolatig
A' kedvesebb' karjába'!» Döfi kardgyát Lórába.

3.

A' BÜNHÖDŐ HITSZEGÉS.

Rege.

A' *megboszszúlt hitszegő* első fogalmazványának töredéke. (1—46. versszak.) Kisfaludy már ezt a kéziratot átdolgozta úgy, ahogyan a kiadásokból ösmerjük. Az alább közölt néhány változat az első fogalmazás, amelyet a költő vagy törölt és mással pótolta, vagy törlés nélkül, a lapszálon újra írt. — A kézirat 16, mindkét oldalon megírt, felére hajtogatott folio-levél. A 35—37. versszak a kéziratban eredetileg a 2—4. volt.

SZEMÉLYEK:

(*Dancs Ágnes*)* Bús Janka
Dancs (*Janka*) Klára.
Lébenyi Miksa úrfi

Dancs (*Ostfy*) Gábori úrfi
Tiborcz Lovász.

2. *versszak* a kéziratban törölve, de (miként a kiadásokban) 35. v.-nak fölhasználva.

3. s. *szíve* h. *kedve*, a 4. s. *életkedvet* h. *örömöket* volt.

A végsőleges 2. v. 11. s. eredetileg: *ki szót, 's hitet egy szége.*

3. v. (a kiadásban 36. v.) törölve. Eredetileg 1. s. *Szűvárulás* h. *a' sziv-csalás*, 11. s. *Ennek haszonvétele.*

4. v. (részben a kiadás 37. v.) a kéziratban (törölve):

A' királymak ütéletét
Figyelemmel hallgattya
Gábor úrfi, a' vitéző
Ostfy Nemnek fajzattya;
'S elméjében rég forogott
Boszszús gondolattjának

Ingerei most egy erős
Tökéletté válnak.
A' szomorú történetet
'S azt, miképpen büntettetett
Egy hitszegő — roszzúl, jól?
Egy agg rege imígy szöll.

* A (*zárójelben*) dőlt betűkkel szedett neveket a költő a kéziratban áthúzta.

- Végleges 3. v. 12 s. K. Kálmánnak javítva Józsnak.
 4.: 3—4.* *Férjétől, Bús Agostontól — De — kik már elhalának*
 9: 11—12. *Mínthogy meghalt Nemzője — Haza hívta szülője.*
 11: 11—12. *Élted boldogságára — Janka legyen vagy Klára.*
 12: 10—11. *Kinyíltt virágkorukban — Most százszorta bájoltóbbak*
 13: 11—12. *Miksa elment Klárához — És Klárától Jankához.*
 18: 11—12. *Ezen eljegyzésünket — 'S nyilván kössük frigyünket.*
 21: 9—12. *Ráborúlva holt Attyára Bízta magát árvája*
 Az Egeknek irgalmára Haldoklott arcz-rózsája.
 23: 4. *Pirulkodva, 's kebel tárva*
 29: 3. *Ki szóval és könnyel színtlett*
 31: 7—8. *S azért Miksa szíve vágygyát — Csak távolról mutatta.*
 37: 3—4. *Gábor Úrji, Dancs Mihálynak — Elmés, lelkes magzattya.*
 9—10. *'S könyörgést tett királyához — 'S szabadságot kért Attyához.*
 44: 12. *'S őt el nem ragadhatom.*
 45: 4. *Fájdalmának 's könnyának.*
 46: 5—8. *Apám helyett, ki Pokra ment*
 Bátyám lessz a' fogadó
 'S önmön magam a' szívemmel
 Kezem 's javam' od'adó.

4.

GYULA' SZERELME.

A kéziratcsomó utolsó darabja a *Gyula szerelmének* fogalmazványa, összesen 32 folio-íven 128 lap. Nem teljes. Hiányzik az I. ének egészen, a II. ének 1—8. versszaka (A—D ív), VI. ének 25—40. versszaka (V ív), IX. ének 9—53. versszaka (Kk, Ll, Mm ív). Az alábbiakban is a változatok eredeti fogalmazványát közöljük, amelyet a költő már a kéziratban törölt, javított, vagy törlés nélkül a lapszálon újra fogalmazott.

II. ÉNEK.

- 22: 3—4. *A' kit szeret és meg is kért, — Lenne Párja életének.*
 25: 2—8. *Agyára keltt zavarban*
 Igy kínlódván, útnak indul
 Egy nagy szél 's hó viharban
 A' kutyák csak alig hiszik
 Hanem inkább (majd: Sünytt fülekkel) hunyászkodnak.
 26: 2—3. *Az idő veszélyadó. — Konczot neki benned ne adgy!*
 12. *Őt mérgével takarja — javítva: Örökre eltakarja.*
 27—28. eredetileg 37—38.
 28. *Négy baráttya, (Boszszulóji) Egy szirtfalról esve letek,*
 Szerencsétlenségének, A' kopók ott kikémlelték,
 Hogy lennének orvoslói A' melly szíves e bújók,
 Utánna emlenének. Oly szívetlen boszszúgok.
 40: 3—4. *'s egy csillogó könygyöngy némán — Bizonyította szemében.*
 41: 11. *Mert azoknak barátsága*
 44: 5. *A' szívéből ömlő érzés*
 46: 12. *A' világ tanácsiban.*
 47: 1. *Egy Leánynak, egy Asszonynak*
 61. (egészen törölve):
 Négy-öt kereszt évszám, ősz haj
 Még csak akkor öregség,
 Mikor lelkünk' testünk' sok baj

* A kettőspont előtt a versszak, utána a sor száma.

- Érvén, lelkiünk betegség.
 A' férjfiének gyümölcs kora
 Becsesebb, mint virággpora.
 62: 1. A' ki idős, nem öreg még.
 12. Férjfiakban a' vénség.

III. ÉNEK.

- 3: 1—2. Bátor volt a' férjfi neve — Rokonnnya volt és Báttya
 5. És továbbá szeretője.
 4: 4. Sok Ifraknak Kábanál (?)
 15: 3. Legjobb, szebb 's valóbb életme
 17: 11. Szív az Eszszel egygyezvén
 22: 11. Fájdalmat érezhetett
 22: 11. Hah! kegyetlen Lantos lélek
 26: 3—6. Nagy szerentse' vettébe' Késő bánat ritkán tudta
 Történt csak jól Üstökénél Azt eddig kipótolni.
 Kell azt mindgyárt markolni,
 34: 1—2. 'S csendesség lessz: mintha maga — Az Idő is lankadtan
 6. és 8. Mozdulatlan nyugodnék — Takarózva aluszniék
 Lapszélien: Nyugodna, nyugszana — Szumnyadna, alszana.
 46: 6. Csodát rejtő báj-csomóból
 52: 2. Nem lelék visszhangjokat
 vagy) Hogy az engem illető
 59: 3. Színe alatt; — Ó szenvedő
 7. Csak most tuggya, hol 's kinél van.

IV. ÉNEK.

- 7: 8. Mézet nyujtó könnyeket.
 11: 3—4. Megesmerni voltaképen — a' nagy nyomorúságot
 8. Forr már kétes nyugalma.
 20: 7—8. Mint Bátornak, a' Regédben — Nem lett öröm' termése.
 30: 8. Szóba kelő magvai
 34, 36, 37: betoldás.
 51: 3. Nézz szemembe — ki ezt vágta
 54: 3. Elly boldogúl! és tarts több jót
 56: 4—5. Meredező szemekben. — Eleteknek jövendője
 7. Kereng 's zajlik elméjekben
 57: 8. Testem, lelkem! — Boldogtalan! —
 59: 6. Örök öröm élelmét — Haggya veszni.
 69: 5—8. — — meg' tikkadó És záporként hanyat homlok
 És piruló lángoknak Eső útas csókoknak
 70: 1. Könnyel kevertt zavarjában

V. ÉNEK.

- 7: 3. Mely aranynál is többet ér
 13: 8. 'S története Gyulának.
 17: 7—8. Kívált, a' ki kebelében — Szintügy érzi e' hiányt
 20: 7—8. Szvét, lelkét megragadgya — 's bájktéllal úgy vonnya
 24: 2. Fellobbanó lángjai
 27: 10. De még jobban Királyánál
 40: 8—9. Nyomban mindgyárt elszakaszt
 Több életet; — Magad vonod
 41: 3—4. De tán inkább több és nagyobb — Veszélyt képzeléséből
 42: 3. 'S a' Lantosok hazájában
 11. A' Lantosok ihlési
 50: 1. Mintha Eszak Erdőt, Felhőt
 másként: Mintha a' Szél Eget, Földet — Tengert öszve
 osztana

- 51: 2. *Örömeit éltének*
 56: 11—12. *Orozva megragadák, — És magokat — megadák.*
 61: 7. *Tartsa Isten, 's oltalmazza*
 62: 3. *Keszthelynél a' Balatonon*
 67: 10. *Ó is, hogy ne esmerne rám? —*
 70: 9. *Nem inger, hogy ő nyomozzon*
 72: 7. *'S a' szép Hölgynek bús érzelme*

VI. ÉNEK.

- 2: 3. *Óh! de meg is érdemled ezt*
 8: 4. *Jobb szót adgyon; mint éled meg*
 45: 3—4. *Mikor látom, tövisekké — Eltében mint válának*
 50: 5. *Szívárványját rajzolva is*
 62: 3—4. *Mert az, a' mit esze forgat — Feltételnek nem csekély.*
 66: 6. *'S legyen Isten véledek*
 67: eredetileg az 1—4. és 5—8. sorok megfordítva (5—8, 1—4.)
 következtek.

VII. ÉNEK.

- 3: 5. *Felborzadván érző begye*
 6: 11—12. *'S a' sors úgy rá szedhette — Hogy öt máshoz köthette.*
 7: 5. *Megvillant az Esz fáklója*
 8—9. *A' szívben és elmében — Nyugalom és békesség lön*
 8: 7. *Szelidebb és így türethetőbb*
 9: 1. *Eletünkben kötelesség*
 21: 2. *Szívem szenvedésének*
 22: 11—12. *Szemfényvesztő (Mint csalóka) tünemény*
Százsor csúfolt vélemény.
 23: 6. *Boldogságos partjára (majd: ölébe — végül 's gyönyörűség révébe)*
 8. *Terem 's nevel számára (majd: édes hevébe)*
 27: 3. *Fagyalllya meg bár az Erkölcs*
 29: 1. *De más oka, hogy az Eszed*
 35: 9—11. *Melly szívének könnyaitól Csapdosgatott nagy köszál*
Mint a' tenger hajjaitól

VIII. ÉNEK.

A versszakok eredeti rendje: 1. 2. 5. 3. 4. 6.

- 5: 1. *'S egyszerre egy eddig néki*
 6: 1. *De őt bár mint nyomorgattya*
 10: 2. *A' szép Hölgyet gyötrelme*
 14: 7—8. *Töredezett szavainak — Ez örvényes értelme.*
 15: 8. *Hatalma ez, 's fegyvere.*
 21: 1. *Hát Gyuláról mit mondgyunk már?*
 21: 7. *Ezen roppant Természetben*
 25: 5. *A' fájdalom' lángösvénye*
 17: 1—2. *Azon irigy, ellenséges — Szenvedelme' szikrája*
 35: 6—7. *Körültem megrengeti — Csak a' sors' vasvesszejét nem*
 8. *Fohászkodni (majd: sóhajtsra) indíttya*
 36: 5—8. *Zúgó, habzó hullámidnak*
Honnan támad kelete?
Fölcsapkodó, Földcsapkodott
Szívemnek (majd: Belsőnnék) vagy képzete?
 7. sor újra: *Te öblödből feldagadó*
 38: 2—3. *Igy szállának húrjai; — De most, hajh! megváltozának*
 7. *Szavaként bűg 's nyög belőlem*
 39: 5. *Fáj szíve a' hív szolgának*

- 40: 5. *Lénárd lévén a' szép Hölgynél*
 7. *Bár jó végre, csak maga volt*
 44: 3. *Ott fejlene ki valómnak*
 45: 1—2. *Eletem egy lángpatakiként — Foly egy komor pusztában*
 50: 7—8. *Mint a' mellyre a' halálnál — Kicsinyt jobb a' felelet.*

IX. ÉNEK.

- 1: 5. *Virágoznak a' Vidéknek*
 2: 1. *Élet 's öröm Égnek, Földnek*
 7. *Bút 's keservet eresztvén rá*
 6: 7—8. *A' por vastag gomolyokban — Tekeredett Ég felé.*
 8: 5—8. *Oh! csak egyszer láthatnám még!
 Magamtól hald érthetné,
 Hogy nincs erő, melly szívből
 Szerelmem' kiveszthetné.*
 7 sor (újra) *Galamb vagyok, egy kányának...*

X. ÉNEK.

- 3: 2. *'S térdre bukva így sőhajt*
 7: 7—8. *Mert Rózsával csak ez által — Áll még öszvefüggése.*
 A 8. versszak betoldás.
 9: 1. *De mért legyek (így tünődik)*
 7. *Mellybe soha reményeim*
 16: 7. *Meg nem szülvén már örökre*
 A 17—20. versszak betoldás.
 18: 1—4. *Mint a' Lovag, kit száguldó
 Paripája ragadván,
 'S ádáz, sebes nyargalttában
 Egy szittyóba szakadván,*
 21: 3—4. *'S ellent állni gyenge lévén — Nála az Ész védelme*
 28: 3. *A' felhőből, mellynek indul*
 34: 7. *Várazdik a Jövőre*
 36: 3—4. *A' fájdalom' árjaival — Vért habozó szívbem*
 37: 3—4. *Hajh! vésziben öszvedülni — Éltetmet elmúlatta!*
 38: 2. *Kebelednek szerelmét*
 41: 4. *Öszvetépi, szaggattya*
 54: 8. *Melly már gyilkol könnyával*
 59: 3. *Veled élek, veled halok!*
 60: 7. *És a' Sajkát Gyula ekkor — (majd: 'S Gyula magát a'
 Sajkában)*
 66: 6—8. *'S csókra csókkal felelve Egymást általölelve.
 A' habokba hanyatlanak*
 (Ugyanez a három sor az utólag betoldott 67. v. befejezése lett.)

Közli: GÁLOS REZSÓ.

ISMERETLEN TOMPA-VERSEK.

Kérészy Zoltán egyetemi tanár hirtokában van egy kéziratos kötet, egy készülőfélben lévő, de korán abbanhagyott verses anthology. Eredetileg Szathmáry Király Ida tulajdona volt, s a fiatal leány, úgy látszik, a maga gyönyörűségére bele akarta írni a neki tetsző vagy őt érdeklő magyar költeményeket. Munkája kezdetén azonban elragadta őt a halál, s így a *Jeligén* kívül csak Vörösmarty *Szózatát* és a *Magyar hölgyének tizenegyedfél sorát*, valamint Tompának két, eddig ismeretlen költeményét másolhatta bele.

A két Tompa-vers így hangzik:

Emléklap

Szathmáry Király Idának.

Ifjú élted tündэрálom,
Madáréneк lombos ágon,
Vígán lejtő csermely árja,
Mely a rózsás völgyet járja.
Hagyjon annyit, mennyi szükség

Jánosi. Aprilhó 26. 1859.

Szép álmodból ébredésed!
Mind beteljesülve lássad:
A szép reményt, boldog álmot
Mit a gyermeklélek érzett!

Tompa Mihály.

Emléklap

Roffi Borbély Paulina kisasszonynak.

Mily szép: hol a föld javával
A szív kincse egyesül;
Bár mit hoz a sors szeszélye
Az nyugodt s boldog belől;

Jánosi April. 26. 1859.¹

Gyöngy ez, mit a bölcs a szívben,
Nem a tengerben keres.
Te nemes hölgy méltán várhad:
Hogy legyen a sors irántad,
Mint magad vagy, jó, kegyes.

Tompa Mihály.

A két költemény, amint már címük jelzi, az emléкversek szerény műfajához tartozik, de egyik sem méltatlan Tompához. Az elsőt dikciója és zengzetes nyelve, a másikat a közepén elhelyezkedő szép gondolat (Gyöngy ez, mit a bölcs a szívben, Nem a tengerben keres) kiemeli e műfaj sablonos termékei közül. A Sz. Király Idának írt emléklapból azonban valószínűleg másolás közben kimaradt egy (vagy három?) sor. A nyolc párrimes sor közepén ugyanis egy rímtelen sort találunk, s ez stíltelenség volna, de egyébként is az 5-ik sorban megkezdett gondolatnak: Hagyjon annyit, mennyi szükség, a következő sor: Szép álmodból ébredésed, önmagában nem teljes befejezése, a két sor között hézag van, melyet a kiesett sor vagy sorok okoznak.

A versek hitelességét okiratilag nem tudjuk igazolni, mert nem eredeti kézirat tartotta fenn, hanem Sz. Király Ida másolata. Mégis bizvást fogadhatjuk Tompa alkotásainak s nemcsak belső érv alapján. Nyomósabb bizonyíték a kéziratos kötet származása. Az a fiatal leány, akihez az első vers szól, s aki a verseket lemásolta, Sz. Király Pál felsőszolcai földbirtkosnak volt a leánya; a családot Tompa ismerte, s magát Sz. Király Pált

¹ Eredetileg, tollhibából, 1861-et írt a másoló, s csak később javította ki 1859-re.

temetésekor szép beszéddel bucsuztatta is (megjelent nyomtatásban: *Két halotti beszéd*, Miskolc, 1855.). Ha ennyire megbecsülte a halottat, érthető, hogy leánykáját kitüntette emlékverssel, s az sietett lemásolni készülő versgyűjteményébe. Sz. Király Ida halála után a kötet Kérészy Zoltán atyjához, Kérészy István végzett theologushoz, a későbbi sárospataki tanárhoz került, aki 1860/61-ben a kis Ida nevelője volt. Amint a kötet első lapján olvasható:

Szathmáry Ida kedves tanítványom örök emlékeül kaptam halála után az ő kedves anyjától, Szathmáry Király Pálné szül. Platthy Ida asszonytól.

Kérészy István.

Az sem egészen alaptalan föltevés, hogy az anya épen azért ajándékozta meg leányka volt nevelőjét ezzel a kötettel, mert az a családnál tartózkodott akkor, mikor a leányka az emlékverset kapta — s ez a föltevés még jobban emelné a versek hitelességét. De egyébként sincs semmi ok a gyanura: úgyhogy e két verset bátran beiktathatjuk Tompa költeményei közé.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADALÉKOK A BALASSA-IRODALOMHOZ.

I. Balassa Istenes Énekeinek függelékében közölt két ének szerzője.

Dézsi, kitűnő Balassa-kiadásának II. kötetében, a Balassának tulajdonított költemények után a VI. részben közli a B. *Ist. Énekeinek* függelékében levő énekeket, mivel kétségtelenül Balassa-ének is van köztük. E gyűjteményben több olyan ének van, amely felett a szerző nevének kezdőbetűi olvashatók. E jelzések közül több máig sincs megfejtve. Nincs megfejtve pl. az *Ifjúságom vélke gyakran jut eszemben* kezdetű, a XVII. sz.-ban szerfelett kedvelt s az énekköltők által gyakorta «nótául» választott, itt (II. k. 295. l.) 3. sz. a. olvasható, 16 versszakból álló, az utolsó versszakban az 1616. évszámot említő *Bűnbocsánatért c.* ének szerzője sem, akinek neve a címirat után álló *Sz. Ts. M.* betűkbe van rejtve. Dézsi ez énekhez fűzött jegyzetben (II. 756.) ezt írja: «A cím után írt Sz. Ts. M. monogrammok ismeretlen énekszerző nevét rejtik. Ha nem az a Csemeki Mátyás írta ezt is, aki a 29. sz. a. alább közölt 'Magasztallak én Istenem' kezdetű éneket, akkor a XVII. sz. első negyedében működő írók közül gondolhatnánk Szepsi Csombor Mártonra, Csanaki Mátéra, Szepsi Mihályra, Szilvási Mártonra stb.»

E jegyzet olvasása után megnéztem az ének kezdősorát a sárospataki főisk. könyvtár betűsoros cédulakatalogusában, amelyben az ének kezdősorával ellátott cédulán a *Szepsi Csombor Márton Europica Varietas c.*, 1620-ban Kassán megjelent művének 399. lapjára való utalásom alapján, ezt az éneket a művecske jelzett lapján, a *Két ének c.* függelékben teljes szövegében megtaláltam. A szerző, a kassai iskola igazgatója a két éneket e címmel látta el:

«Kegyes és Böczületes Aszszonjmnak Tiliti Sophianak, Szabó Margitnak, az tekintetes Mészáros Thamás Vramnak meg-maradot Eözvegyének. Nem külömben mint az ide fellyeb be jegyzet Nemes és Nemzetes Vraimeknak hírek nevek, minden iokhoz való kegyes indúlattyokért, sockaig meg marad-

hatna, tiztes neveket ide irtam homályos munkámba, és ily két énekel tizteltem fel.

I. Mellyet *irtam* bűnöm boczánattyáért.

Melod. Oh ki későn futok Lelkem orvos. etc.)

E feliratból legott kétségtelenül megállapítható, hogy az Ifjuságom vétke . . . kezdetű ének szerzője Szepsi Csombor Márton, a híres utazó, az első magyar nyelven nyomtatott földrajzi munka «bujdosó» szerzője s így a Sz. Ts. M. monogrammok az ő nevét /jelölik. A két ének megírásával az volt a célja, amint a 398. lap szövegéből kitűnik, hogy e két nő híre, neve s emlékezete «az emberek közt mindenkori zengedezésbe lenne». Szepsi Csombor épen abban az esztendőben (1616) írta ez éneket, mikor külföldi útjára indult. (Földr. Közl. 1916. 270).

Az ének szövegében eltérés csupán csak a köv. versszakokban van:

2. v. 2. sor: *veszetnek*: szívemnek helyett;

7. v. 2. sor: *kickel megserttettem*: Melyekkel sérttettem helyett;

10. v. 3. sor: *kenszerite*: ösztönözé helyett;

14. v. 3. sor: *Szívemre hozot testbeli fájdalmot*: S keserves fájdalmat én szívemre hozott helyett.

Azt az éneket, melyet Szepsi Csombor első éneke melodiájául (Oh ki későn futok . . .), választott, Rimai írta (1904-iki kiad. 150. l.)

Szepsi ez énekét kiadta Thaly K. (Vit. Én. II. 15. l.) a Mátray-codexből, melynek másolata ugyancsak a Nemz. Múz. Jankovich-gyűjt. I. kötetében van. Thaly az ének szerzőjét nem kísérte megállapítani.

Az Istenes énekek most tárgyalt éneke után következő 4. sz. «Az idvességes kimúlásért» című, «Légyen jó idő csak» nótajelzésű «Egekben lakozó szentséges Háromság» kezdsű s a szerző nevére való utalás nélkül álló, szintén kedvelt ének szerzőjét is sikerült megállapítanom ugyancsak Szepsi Csombor Márton személyében. Ez az ének ugyanis a Szepsitől frott két ének második darabja (402—404. l.) «II. Azon nótára, Mellyet irtam jó kimúlásomért» felirattal.

Előfordul ez ének a Magyar Nemz. Múzeumban őrzött kéziratos Jankovich-gyűjtemény VII. k. 23. lapján is.

Szepsi Csombor művében ez ének a köv. eltérésekkel szerepel:

A 4. v. 2. sora: *Reád veti* . . . 3-ik sora: *Felségedben* . . .

A 5. v. 4. sorában: *értetted*: elteddel helyett.

A 14. v. 2. sorában: *nézvén*: nézi helyett s ugyane versszak első két sorának ríme: *rül* szótagos; a 3. soré: *bül*, a 4-iké pedig *rül* szótaggal végződik.

A 17. v. 4. sorában: *Kiben*: Melyben helyett.

II. A „Mire bankódom, óh te én szívem“ kezdetű ének forrása.

Ez a 13 versszakból álló ének is, mint az előbbi kettő, az Istenes Énekek függelékében fordul elő 32. sz. a. (Dr. Dézsi L. kiadása. II: 364). Helyesen jegyzi meg róla Dézsi, hogy énekes könyveinkben megvan «s az újra rendezett ref. Énekeskönyvből sem maradt ki, ma is éneklik». (II. 763). Az új énekeskönyvben (Debr. 1921), mint a szükség idején mondandó énekek elsője (260. dics.) szerepel, de csak 1., 2., 3., 4., 11., 12. és 13. verszakával, vagyis 7 vszakkal; az 5., 6., 7., 8., 9., 10. versszakok nélkül. Új énekes-

könyvünk szöveg- és dallamszerzőinek mutatója szerint ezt az éneket Földvály József fordította «Sachs után». Mindkét állítás téves. Az első azért, mert Földvály József debreceni lelkész akkor még meg sem született, mikor ezt az éneket már majd 200 évvel az ő születése (1766) előtt ismerték és énekelték is a magyar protestánsok; a másik meg azért, mert Sachs költeményeinek Goedeke és Tittmann által sajtó alá rendezett kritikai kiadásában¹ e költemény nem szerepel s így tévesen tartják ez éneket Sachs Jánosénak, a német csizmadia poétáénak. Az ének azonban megvan, bár rövidebb szöveggel (a magyar 5—9. versszaka nélkül) az 1899-ban Brandenburg számára Berlinben kiadott Evangelisches Gesangbuch c. hivatalos énekeskönyvben. A szöveg alatt e korjelzés áll: «Nürnberg um 1560». Az énekeskönyv *Verzeichnis der Dichter*ében (462. l.) a XVI. századi ismeretlen költőktől való énekek közé van sorozva.

Továbbkutatván a régibb német énekeskönyvekben, megtaláltam az éneket eredeti terjedelmében, 14 versszakos alakjában, «Chur-Pfälzisches Allgemeines Reformirtes Gesang-Buch»-ban. (Frankfurt am Mayn-ban, 1755. 8. r.). Ez énekeskönyvnek külön címlappal ellátott második részében a 46. lapon 64. sorszám alatt olvasható ez önálló dallammal bíró ének. Szerzője nincs megnevezve. Tüzetes egybevetés után legott megállapítottam, hogy a fenti Balassa-féle ének kétségtelenül e német szöveg fordítása, a vége-felé kissé szabad átdolgozással.

A régi magyar énekeskönyvek közül előfordul ez az ének a Dávid Ferenc nevéhez fűzött, 1575—78. közt szerkesztett s Kolozsváron kiadott első unitárius énekeskönyvben (R. M. K. I. 342.) a 497. lapon. A Magy. Tud. Akadémia könyvtárában őrzött 2-ik kiadást (1605—7.) használtam. Ebben ez ének fölírtá: «Nota: Warum betrübst du mein» s 13 versszakra terjed.

Az előadottakból most már az is megállapítható, hogy a magyar fordító a notául vett német éneknek nemcsak dallamát vette mintául, hanem szövegét is maga egészében fölhasználta forrásul, a 13—14. versszakokat egy verszakká vonván össze. A későbbi magyar énekes- és verseskönyvek egy része is a teljes, 13 versszakból álló szövegét tartalmazza. Így pl. a lőcsei 1642-iki énekeskönyv 612. l., Uj zengedező mennyei kar. Frankfurt (valóban: Győr) 1743: 353. l., Énekeskönyv, Debr. 1759: 557. l., Lipcsei codex. (IK. 1916: 309. l. 26. sz. stb.)

Vajjon ki lehet ez ének magyar fordítója? A Radvánszky-kódex Balassának «gyermekkorától fogva szerzett énekeiről beszél. (Dézsi kiadása, I. XXII. l.) Ezek elvesztek». Nem lehetetlen, hogy a szóban levő ének ezek egyike. Az eredeti német szöveget 1560 körül írta egy ismeretlen költő. A magyar fordítás először 1575—78 közt jelent meg az unit. énekeskönyvben, melynek szerkesztője, Dávid Ferenc, — aki kéziratot versgyűjteményből ismerhette, — az unitárius felfogásnak megfelelőleg, bizonyos változtatásokat tett a szövegen. Pl. a 2. vszak 4. sorát: *Bizzál csak az Ur Istenben* így változtatta meg: *Csak az egy menny Ur Istenben* . . Másodszer ez ének a Szegedi Gergely Énekesének 1590-iki debreceni kiadásában, mint új ének négy más társával (Prot. Szemle. 1892: 459. l.) együtt szerepel.

¹ Deutsche Dichter des sechzehnten Jahrhunderts. IV—V. 1870.

Az eddig ismert adatok nem mondanak ellene Balassa Bálint szerzőségének. Szerintünk ezt az Isten atyai gondviseléséről szóló éneket B. fordította németből azon időtájban, mikor az üldöztetések után szülei vigasztalására a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* c. könyvét fordította (1572) ugyancsak németből. Kéziratos énekgyűjteményből került bele az unitárius énekeskönybe, amelynek szerkesztője (Dávid F.) összeválogatta az addig ismert kiválóbb nyomtatott énekeskönyvek (váradi, 1566-iki, Szegedi Gergelyé, 1569 stb.) és kéziratossá énekgyűjtemények neki legjobban tetsző darabjait, amelyeken aztán hittani felfogásának megfelelőleg, itt-ott változtatásokat is tett.

HARSÁNYI ISTVÁN.

A DEBRECENI-KÓDEX KÉT PÉLDÁJA.

A *Debr.*-k 229—230. lapján két példát találunk. Ezekkel a példákkal, melyek tulajdonképen csonka szövegegységnek befejező része, kezdődik a kódexben a második kéz írása. Ezt követi egy szintén csonka fejezet, mely sz. Bonaventura *De perfectione vitae* c. műve első fejezetének fordítása. Ennek teljes fordítása a *Lobkowitz-kódex* 111. lapján kezdődik. A 229. lapon kezdődő példa bevezetése: «Olvastatic mas Pelda es,» második példái: «Meg es olvastatic eg Pelda». Világos ebből a bevezetésből, hogy a 229. lap szövege előtt eredetileg még más példa, esetleg több példa is volt.

Mindkét példának latin eredetijét megtaláljuk Discipulus (Herolt János) *Promptuarium exemplorum* c. példagyűjteményében ily címmel: 1. *Virgo quedam propter complacentiam sui ipsius damnata est.* S ex. XXI. = *Debr.*-k. 229—230¹⁵. 2. *Quidam in extremis petiuit auxilium a divitijs suis.* T ex. VI. = *Debr.*-k. 230^{15—24}. A kódex kivált az első példában híven fordítja a latin szöveget. Tehát Discipulus példatárának hatása közé ezt a két példát is be kell soroznunk.

A két példa a kódexben egy csonka fejezetnek befejező részlete. Mi volt e csonka fejezet? Prédikáció vagy elmélkedés-e, avagy csupán példák sorozata? Prédikációk s elmélkedések végére szoktak odafűzni néhány példát vagy legendatöredéket a fejtegetett igazságok szemléltetésére. A kódex két példáját az fűzi némileg együvé, hogy mindkettőben szó van a halálról s a földi dolgok hiúságáról; Discipulusnál azonban az első példa a lelki kevélységet ostromozza, a második pedig a földi javak hiábavalóságát példázza. Ám prédikációk, elmélkedések végén szokott valami általános befejezés lenni. Ilyesmi a kódexben nincs, hanem csupán a második példa szövegével fejeződik be a csonka szövegegység. Inkább azt kell tehát hinnünk, hogy a fejezet hiányzó eleje nem volt prédikáció vagy elmélkedés, hanem példák sorozata. Megerősíteni látszik e következtetés helyességét az a körülmény is, hogy a két meglevő példa Discipulus példatárának két egymás után következő részéből (S és T betű) való. Nyilván valami olyasféle szemelvény volt e fejezet Discipulus példáiból, mint a *Példák könyve*, vagy legalább is egynéhány példából álló sorozat. Annál inkább sajnálhatjuk, hogy elkallódott a kódexnek ez a része.

TIMÁR KÁLMÁN.

ARANY EGYIK VERSÉHEZ.

A *Vén gulyás* c. versben Marci bátya egy régi nótát dalol. A szövege ez:

«Hej Nagy-Kőrös híres város,
Ez s ez ottan a nótáros.»
De ez mégsem oly keserves,
Mint: «a gonosz komiszáros.»

A népdal szövegének második sora így van:

Gubodi ott a nótáros.

Ezt Arany maga jegyezte oda e költeményhez. (IK. 1923. I.)

Mikor ez adat előkerült, felvillant lelkemben a kérdés: élt-e ez a Gubodi nótáros Kőrösön, s ha élt, Arany, a finomlelkű költő, miért nem nevezte meg?

Benkő Imre *Nemes családok Nagy-kőrösön 1848 előtt* (1908) c. művében azt olvassuk, hogy Gubody János 1790-től 1798-ig volt Nagy-kőrös jegyzője. Tehát erről szólt a nóta a száz éves Csonka Márton Gulyás ajkán 1855-ben. Miért változtatta meg a költő a dal második sorát? Arany nagyon jó viszonyban élt Gubody Sándorral, a későbbi képviselővel. A házuk egymás végtében volt s gyermekeik létrát támasztva jártak át egymáshoz játszani. Bizonyára örte nem akarta a Gubodi nevet használni Arany. De ki lehet a gonosz komiszáros?

GULYÁS JÓZSEF.

A MAGYAR SZÉP MAGELONA KORA.

Balassi Bálint egyik versében (Dézsi kiadása, I. k. 113. l.) ez a sor olvasható: Isptályban miért lakott Maggelana. Dézsi a költeményhez írt jegyzetben (II. k. 695—698 l.) nem ad feleletet arra a kérdésre, honnan ismerhette Balassi e históriát, hiszen magyar fordítása, a Tesseni Vencelé, csak 1676-ból való. Szilády Áron is csak ezt a kiadást említi. Szilágyi Sándor *Erdély irodalomtörténetében* (Bp. Szemle 1858. III. 174. l.) azt állítja, hogy *Szép Magelonát* Heltai adta ki először a XVI. században, s Toldy Ferenc is (*A magyar költészet története* 1867. 134. l.), azt írja, hogy az eredeti kiadás régen eltűnt nyom nélkül. György Lajos a *Szép Magelona* c. könyvében azonban nem ad hitelt e két állításnak, szerinte egyiknek sincs semmiféle komoly adattal támogatható alapja. Én azonban Balassi ez adata alapján azt hiszem, hogy valóban volt e széphistóriának a XVI. században, valószínűleg a német 1527-i Warbeck-féle kiadás alapján készült fordítása. Mert a Pyramus és Thisbe történetét, amelyre szintén utal Balassi, ismertette latinból, Ovidius *Metamorphoséséből* is — ennél szintén későbbi (1628) a magyar feldolgozás — de a *Magelonát* a német vagy francia eredetiből nem igen ismerhette. Érdekes az is, hogy a *Toldy Miklós*-nótára megy e töredékes vers. Ilosvai *Toldija* 1574-ben jelent meg, így rövid pár év elég volt arra, hogy népszerű legyen; vagy talán még régebbi krónika nótáját érte Balassi?

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. (Szent Istv. Akad. nyelv- és széptud. felolv. I. k., 5. sz.) Bpest, 1924. 8-r. 50 l.

Az a kérdés, melyet Zlinszky Aladár székfoglaló értekezése felvetett, többször foglalkoztatta irodalmunk kutatóit. Közülük Kemény Zsigmond volt az első, ki a költészetnek két ellentétes irányát nagy irodalomtörténeti távlatba állította. *Classicismus és romanticismus* című tanulmányát Arany épen, mint a kérdésnek irodalmunkban első ilyenmű tárgyalását emelte ki 1864-ben a Koszoru olvasói előtt. Azóta több részletkutatónk világította meg az európai költészet fejlődésének útjait, mindazáltal irodalomtörténetünk máig sem tisztázta azt a rendkívüli szerepet, melyet főképp a romanticizmus játszott irodalmunk fénykorában. Azért valóban időszerű feladat megoldására vállalkozott Zlinszky, mikor a klasszicizmus és romanticizmus lényegét egész gazdagságában akarta feltárni. Benne megvolt a sikernek minden feltétele: a széles látókör épúgy, mint a kiművelt ízlés, az ügyes elemző és összefoglaló tehetség, a történelmi és bölcséleti felfogás összhangja. Leginkább hiányzott számára a megfelelő tér ahhoz, hogy az európai irodalmi áramlatoknak minden részletét bemutathassa. Ezért elégedett meg az irodalmi fejlődés elméletével, ezért maradt tanulmánya kidolgozott rajz helyett vázlat.

A tanulmánynak legvázlatosabb része a klasszicizmus korának jellemzése. Mindazáltal szinte lélektani következetességgel bontakoznak ki belőle a klasszikus ízlés főbb tulajdonságai úgy, amint XIV. Lajos korában főképp a francia irodalomban fejlődtek ki: a racionalizmus, az általános emberi, a retorika, a feszes előkelőség s a szabályos forma. Sokkal bensőségesebb elmélyedés eredménye a romanticizmus rajza. Itt az irodalmi ízlés tulajdonkép úgy tűnik fel, mint forradalmi jelenség, mint az egyén lázongása, ki felmagasztalja a társadalom áldozatait és számkivetettjeit, ki a törvényes életformákba ütközve, támadja a házasságot, a társadalmi választófalakat s valójában csak a vad természetben érzi magát otthon. Zlinszky fejtegetései szerint a romantika e romboló erők mellett két alkotó erőt is termelt ki magából: a vallást és nemzetiséget, s a történeti érzék felfedezése is a romanticizmus érdeme.

Már e rövid összefoglalásból is kiütközik a változatos irodalmi jelenségeknek egységes szempont alá való foglalása. Valóban Zlinszky sok érdekes és értékes gondolattal törekedett e cél felé, de valamelyes egyoldalúságtól még sem tudott megszabadulni. A romantikának forradalmi, illetőleg radikális jellemét kelleténél inkább hangsúlyozza, nem célzatosan, mint Brandes, hanem azért, mert az irodalmi mozgalom eredetét túlon-túl a franciaországi társadalmi és politikai mozgalmakból magyarázta. Egyoldalúságát fokozza

az is, hogy a romantika körvonalait leginkább a francia romantika után vonta meg, holott a francia romantika az angol és német szellemnek kétségtelen nyomait viseli magán. Azt hiszem, ha a romantikát úgy fogjuk fel, mint az észnek túlhajtott uralmára való visszahatást, akkor egyenesebb úton jutunk el a romantika alapjellemvonásaihoz: a lángelme és természet tisztelétéhez, a hit és népköltészet megbecsüléséhez, a történelmi felfogáshoz, főképp a középkor csodálatához. Akkor a romantika alkotó erői lépnek homloktérbe, s a romboló hatások szerepelnek mellékjelenségekül; akkor az angol és német romantika valója is inkább feltárul előttünk. Egyébiránt az újkori romantika kifejlődését legigazabban az fogja meggrajzolni, aki azt kutatja, miként jelentkezett a nagy irodalmi mozgalom a különböző európai nemzetek szellemi világában. Ehhez azonban sokkal nagyobb térre van szükség, mint aminővel Zlinszky Aladár rendelkezett.

Különösen becsesek és figyelemre méltók Zlinszky Aladárnak a magyar romanticizmusra vonatkozó eszméi. Leginkább itt sajnáljuk, hogy annyi gondolata maradt tollában, hogy nem foghatta részletes bírálat alá azokat, kik előtte a magyar romantikáról gondolkodtak, s hogy nem állapíthatta meg pontosan a magyar romantika határait. Mily alapvető gondolat Széchenyinek, az első nagy romantikus államférfiúnak, a magyar romantika világába való beállítására! Hasonlóképp, mikor Zlinszky egymásután fejtegeti Kármán, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kölesey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Eötvös b., Petőfi, Arany, Jókai, Szigligeti, Madách költészetének romantikus tartalmát, vajon nem határköveket állít-e, hogy megjelölje azt az óriási területet, melyet a romantika a magyar szellem történetében foglalt el? S ha a magyar romantikus költészet történelmi érzékének nagyobb helyet juttathatott volna, akkor Jósika b. és Kemény b. romantikus költői alkotásaival bizonyára még inkább kiegészítette volna az elnagyolt határt.

Az eredmény, melyet Zlinszky Aladár tanulmánya jelent, szoros kapcsolatban van a XIX. századi magyar irodalom történetével. Emlékeztet bennünket a hegyi út fordulóján álló útjelzőre; még nem az elért cél, de biztosan oda vezet.

PAPP FERENC.

Mitrovics Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve (Az Ember Tragédiájá)ban. (A debr. Tisza István társ. I. oszt. kiadványai. I. köt. 6. sz.) Debrecen, 1924. I.

Az *Ember tragédiájára* szinte feltűnése első pillanatától kezdve két árnyék vetődik. Az egyik Goethe *Faustj*áról, mely sokáig nem engedte, hogy Madách művét a saját fényében lássák és remek voltát a saját mértékével mérjék. Ez az árnyék azóta már véglegesen elhalványodott. A másik árnyékot a mű értelmi tartalma vetette költői mivoltára. Már Arany ezt írja Szász Károlynak: «Hibáját mi ketten (t. i. Arany és Gyulai) ebben látjuk, hogy erősebben *gondol*, mint *képzeli*. Ezért erősebb a kigondolás, mint a költői kifejezés.» Azóta a könyvtárrá szaporodott Madách-irodalom majdnem teljesen a műben rejlő bölcséleti tartalommal foglalkozik, esztétikai jellességeit pedig szinte csak kivételképp fejtegeti. Pedig ha levonjuk a nyelvi kifejezés érdességeit, a verselés néhol küzködő nehézkességét, s pillantá-

sunkat mind az egyes színeknek, mind az egésznek szerkezetére vetjük, ha azt a költői erőt mérlegeljük, mellyel az emberiség múltját és jövőjét néhány jelenetbe sűrítette, hol sokszor két-három szóban a világ szíve lüktet, akkor bátran megfordíthatjuk még a tekintélyek ellenére is a tételt, mondván: «Madách a költő nagyobb, mint Madách a *gondolkodó*.» Mert bölcselkedésében találunk ellenmondást, hézagot, kifogásolni valót, de a mű költői alkatában alig.

Ezért örömmel kell üdvözölnünk minden fejtegetést, mely Madách művével, mint esztétikai termékkel foglalkozik, ahogy Mitrovics Gyula teszi értekezésében, mely az egység s a sokféleség esztétikai elvének megnyilvánulását puhatozja benne s ellenállhatatlan hatásának egyik mozzanatát ebben látja. Lesznek, kik kicsinylik a spekulatív esztétikának ilymódon való ráalkalmazását Madách művére; se baj, majd lesznek mások, kik az intuitív esztétika szempontjából is vizsgálják s kiegészítik annak eredményeit. A spekulatív esztétika a maga szigorú elveivel, következetesen felépített rendszerével igen jó szolgálatot tesz a féktelenül csapongó elmefuttatók feygelmezésére. Részletről-részletre haladva, egy elv sugarával világít beje a mű bámulatos alkatába s kimutatja, hogy a gyorsan változó képek nem Horatius megrovását érdemlő «disiecta membra poetae», hanem két egymásba kapcsolt vezérgondolat tengelyén forognak. Az egyik: «emberi értelmünk az élet problémáját meg nem fejtheti, ezért elsősorban az érzelmi élet értékeiben találhatjuk meg az élet fenntartó erőit.» A másik: «emberi értelmünk végességében nem képes az élet végtelenségére érvényes életeszményeket teremteni.» Ez a gondolati tengely azonban nem ütközik ki ridegen a műből, hanem a költői képzelet színes változatosságában nyilatkozik meg. A gondolati tengely egysége füzi egybe szilárdan a képek sokféleségét és egységes esztétikai érzést ébreszt bennünk. Ezt a belső egységet érezteti maga Madách is abban a levélben, melyet 1862. szeptember 13-án Erdélyi Jánoshoz intéz s mely minden Madách-magyarázat kiinduló pontjául szolgál.

Mitrovics az alapul vett esztétikai elvet a mű egészére alkalmazza, teljes eredménnyel. De tehetjük ezt a részletekre nézve is, melyek látszólag nem hódolnak ennek az elvnek. Így látjuk, hogy Alexander Bernát végtelen könnyelműséggel azt írja Madách-kiadásának *A mű művészi formája* c. nagyon rosszul sikerült fejezetében: «A londoni élet egészen szétfolyik, semmi művészi egység nincs benne, csak versbe szedett, elkeseredett és mégis prózai kritikája korunknak». Pedig ép a londoni rész az egész költeménynek legremekebbül fölepített része, a modern életnek öt tételből fölepített szimfóniája: I. Karének. II. Ádám és Lucifer a Tower falán. III. A sokadalom, mely tizennégy jelenetben mutatja be a «létért való küzdelmet» a Smith Ádám «szabad versenyének» értelmében. IV. Ádám kiábrándulása. V. A haláltánc, mint a bevezető karének párja. S ha a szín derekát, a vásári sokadalmat elemezzük, az ellentét elvénél fogva összekapcsolt páros jelenetek sorát kapjuk, melyek a múlt életének eszményeit paródiázzák, egészükben pedig Ádám ideáit ostromolják. A legbámulatosabb egység a legtarkább sokféleségben. Így elemezhető ez egy elv szerint is valamennyi szín s valamennyiben ugyanazt tapasztaljuk. Egyáltalában nem tartjuk szertelenségnek, ha Mitrovics a költői anyag tömött gazdagságában mutatkozó szerkezeti egységet az *Ember*

tragédiájában a *Fausté* fölött állónak mondja; bár alapjában véve a titánoknak röffel való egybemérése meddő dolog.

E tanulmány után joggal várhatjuk a többi esztétikai elv ilyenemű alkalmazásának bemutatását.

TOLNAI VILMOS.

Zulawski Andor: Írás Adyról. I. és II. kiadás, Budapest é. n. (1924). «Renaissance» kiadás. K. 8-r. 160 l.

A hazafias aggodalom szülte e könyvet. Zulawski megdöbbenve látja, mint esküszik még mindig az elvakultak nagy tömege Adyra, pedig «költészete nem más, mint erkölcsi bolsevizmus» (126. l.). Azoknak írja könyvét, kiket még föl lehet világosítani Ady hatásának veszedelmességéről. Szerinte hézagot pótol műve, mert «az irodalomkedvelő közönség kezében eddig Ady egész költészetét átfogó és megvilágító *ellenzéki* könyv jóformán nem forgott» (14. l.). Ady hazafiságának, erkölcsiségének vizsgálata a főtémája, de — költőről lévén szó — egyebek között elég bőven kiterjeszkedik Ady stílusának homályosságára is. Hazafiatlannak, istentelennek, erkölcstelennek ítéli a költőt, aki önzésből a nemzettől idegen, sőt a nemzettel ellenséges érdekek szolgálatába állott. Ady szavaival, műveiből való bőséges idézetekkel látjuk bizonyítva az állításokat. Ilyfajta Ady-breviárum csakugyan nem forgott eddig közkézben.

A rajzolt kép nagyon szomorú, de hisz az Ady Endre öccsének, Lajosnak kezéből kikerült életrajzból talán még szerencsétlenebb élet sötétlik elénk. Zulawski emellett nem vak Ady kiváló lírikus tehetségével szemben. Nem egy költeményében tiszta élvezetet talál, de műveinek legnagyobb részét nem tartja a romlatlan ifjúság, a kritikátlan közönség kezébe valónak. Ebben igaza van. Kár azonban, hogy könyve nincs elmélyítve s ezzel sokat veszít meggyőző erejéből s kétséssé teszi művének igazi tudományos értékét. Sok ellenmondást ki lehetett volna védeni így már előre. Gyakran védik Ady magyarságát. Ady csakugyan magyar természet, magyar temperamentum, de épen nem a javából, s ideáljai nem az igazi törzsökös érzésű magyarságéi. Különösnek tetszhetik, azonban megtörtént, hogy még egyházi szószéken is idézték már Adyt, mint «komoly Isten-keresőt». Kétségtelen, hogy Ady is rá-rájedit lelkének esengésére a természetfölötti után; az eltávolodás azon erkölcsi és hazafias eszményektől, melyekre nevelni próbálták, szintén nem esett meg vissza-visszapillantás nélkül. Nem lett volna ember, ha valami pozitívumot meg nem őrzött volna magában. Kiváló lírikus tehetsége, természete mellett ez magyarázza nem egy költeményének tiszta esztétikai hatását. De ezek a felcsudásai csak röpke hangulatok, akarat híján természetlen ellágyulások.

Zulawski többször túlságosan is leereszkedik a hétköznapi események porába. Előkelőség dolgában sokat tanulhatott volna Horváth Jánostól, kinek *Ady s a legújabb magyar líra* c. tanulmánya — bár természet-szerűleg kisebb terjedelmű anyag alapján — már 14 éve megállapította lényegében mindazt, amit Zulawski Ady egész költészetéről kimutat. Stílusa is egyenetlen és több modorossága sajátságosan Ady Endre hatására vall. Mindenképen szimpatikus azonban az író egyénisége: fiatal, telítve idealiz-

mussal. Nemes lelkesedése azonban minden igazi nemzet- és emberfentartó érték iránt nem egyszer túlságosan exaltálttá teszi. De szívesen megbocsátjuk túlzásait, mert forrásuk tiszta. S könyvének megvan az a nagy érdeme, hogy az ellentábor terrorjával szemben, mely féktelenségében már-már az 1919-iki vörös tavasz emlékéét újítja föl: az első bátor támadás. Dicsőségére szolgál, hogy olyan fényes elme követte erre a térre, mint Herczeg Ferencé.

KOC SIS LÉNÁRD.

Hegyaljai Kiss Géza: Árva Bethlen Kata. (Gróf Széki Teleki József özvegye.) 1700—1759. Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből. 2-ik kiadás. Bpest, 1923. 8-r., 130 l.

Bethlen Kata életéről, társadalmi és irodalmi működéséről ez az első részletes monográfia. A grófnőt, mint eszményképet s a korabeli Erdélyt rajzoló előszón és bevezetésen kívül a mű három részből áll. Az első Bethlen Kata életéről szól, aki a legősibb magyar családörzsekből való Bethlen-nemzetség két ága (bethleni és iktári) közül a bethleniből származik. Önélet-írása s egyéb források alapján szerzőnk behatóan tárgyalja első, gr. Haller Lászlóval való boldogtalan házasságát, majd rajzolja özvegységét, gr. Széki Teleki Józseffel való második frigvét, négy gyermekének korai elhunytá, kettőnek erőszakos elvétele miatt viselt szívbeli bánatát. Lelki, testi szenvedésekkel, sereges búbajjal teljes, örökösödési viszályokkal is súlyosbított életét lehetetlen megatottság nélkül olvasni. A második rész Bethlen Kata mély vallásosságáról ad hű képet. Vallásossága fejlődésében egyik főtenyező a magyar kálvinizmus, másik a pietizmus. Vallásosságának főjellemonásai: az Istenbe vetett rendíthetetlen hit, az iránta való hála, bűnös voltának alázatos beismerése, a megváltó kegyelem előtti leborulás, a bűntől való szabadulás biztos reménye, hosszútűrés és hősiesség a szenvedések között, az önfeláldozásig fokozódó odaadás. Hitének gyümölcszeit mutatják jó cselekedetei, áldozatkészsége, s alapítólevél, iskolák, egyházak támogatása. Három kollégium néz rá, mint anyjára: Enyed, Vásárhely, Udvarhely. A tanulmány harmadik része Bethlen Kata jelentőségével foglalkozik. Méltatja a nemzeti irodalomért kifejtett buzgalmát. A nemes grófnő olvas, tanul, imádságos könyvet ír, könyvházat gyűjt, könyveket ad ki abban a korban, mikor a leányoknak szégyen volt az írástudás. Könyveinek gyülekezetét szeretettel gondozza, mintha az élő teremtményekből állana. A könyvtárában megvolt művek közül 11-nek ma már csak 1—1 példánya van meg, 4 pedig teljesen ismeretlen. Majd mint imádságrót mutatja be, megállapítván, hogy imái élmény-imádságok. Szerző szerint hatással lehettek rá Neumann Gáspár s Szathmári Pap János könyvei. A leghatározottabb benyomásokat azonban a bibliából, a zsolnárokból szívtá fel. Ezután foglalkozik mint önéletíróval. Életírásának elkészítésére a biblia írói s Bethlen Miklós példája serkentették. Az író nő egyénisége, célja, a mű egész iránya, szempontjai, kidolgozása erkölcsi érzületből fakadnak. Írói jellemvonásai: képzeletének mozgékonyasága, a megjelenítő erő, a megfigyelő képesség, emberismeret, megbízhatóság. Ezek mellett még gazdag érzelemlilága, magával ragadó személyisége, a hang nemessége, a nyelv magyarsága, az előadás közvetlen ereje jellemzik. Szerzőnk

szerint ez az önéletírás a magyar mémoires-irodalom egyik legművészeibb, legfelelősebb s legélvezetesebb alkotása. Tárgyalja még leveleit, végrendeleteit, stílusát, orvosi működését. Befejezés (Bethlen Kata a haladás élen) s függelék (irodalom, források) zárja be a csinos kiállítású kötetet.

Kiss G. e. könyve, mely a magyar művelődéstörténet legérdekesebb életű, példás jellemű, áldott hatású női alakjával foglalkozik, alapos forrás-tanulmány, komoly elmélyedés eredménye. Első e mű, mely grófnők munkásságának rendszeres ismertetésével, összehasonlító egybevetésével s értékelésével foglalkozik. Szerzőnknek van írói készsége. Előadása világos, magyaros, itt-ott lendületes is.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa, 1924. N. 8-r. 79 l.

Timár Kálmán most megjelent füzetében ügyes, de tulságosan merész következtetések eredményeképpen összeállítja a magyar prémontrei kódex-irodalmat. Fölsorolja a latin liturgikus kódexeket: egy XIV. századi, a tétí vagy csúti és a leleszi breviáriumot és egy XV. századbeli misekönyvet; *esetleg* prémontrei eredetűnek jelzi a Szilády kiadta *Sermones dominicales* és még egy XV. sz.-i breviáriumot. Nagyon érdekesek és meglepők a prémontreieknek magyar irodalmi munkásságára vonatkozó megállapításai, ezeket azonban egyelőre kritikával kell fogadnunk. Timár szerint kétségtelenül prémontreiek munkája a *Lányi-kódexen* kívül a legrégebb magyar bibliafordítás három kódexe is, a *Bécsi*, *Müncheni* és az *Apor*. Az *Apor-k*-ben megtalált ugyanis egy, a *Lányi-k*-ével egyező prémontrei szertartást. Ehhez most nem tudok szólni. — A *Bécsi*- és a *Müncheni-k*. bibliafordításáról van két értékes megállapítás. Az egyik, hogy ez az első ismert magyar bibliafordítás — mint már Békesi Emil is vitatta — semmiesetre sem huszita, hanem katolikus eredetű. Külső adatok — egy késői ferences-főljegyzés — egyezésével szemben tárgyi, belső bizonyítékok föltétlenül e mellett szólnak. Még abban az esetben is, ha az 1466-ban Tatrosban, Moldvában készült *Müncheni-k*. egy odamenekült huszita pap másolata — ezt lehetségesnek tartom — annyi kétségtelen már, hogy *másolat*; eredetije Szily Kálmán szerint, mivel a naptárkerék 1416-ban készült, 1416—35. között keletkezett, tehát még a magyarországi huszita mozgalmak kitörése előtt. Timár a bibliafordítás kezdőévének 1416-ot mondja. Evvel szemben megszívlelésre méltónak tartom, hogy az eddig ősmertes egyetlen kódex, amelyben a *Bécsi-k*. prologusai jórésztének latin forrása megvan, 1422-ből való. A másik értékes megállapítás a *Bécsi-k*-re vonatkozik: e szerint ez — a *Vulgátától* eltérő sorrendje miatt — (ebben Horváth C. huszita válogatást látott) apácáknak készült *lectionarium*, tegyük hozzá, hogy annak töredéke.

Timár azonban ezeken a föltétlenül értékes megállapításokon túl is terjeszkedik és merész következtetésekkel az egész bibliafordítás *prémontrei* jellegét is vitatja.

A *Bécsi-k*-re belső bizonyítéka nincs. Hogy az ebédlőben a szerzetesek a breviáriumba fölvett részleteken kívül más szentírási könyveket is olvashattak föl, arra egy bursfeldi *bencés* Ceremonialet idéz. Hadd utaljak arra is, hogy a *Bécsi-k*. anyaga sorrend szerint is majdnem teljesen megegyezik

egy melki XIII. századbéli bencés k.-szel (Cat. Cod. Mon. Mellicensis I. 181. l.). Ez utóbbi tartalma a következő:

Ruth, Paralipomenon, Esdrae I., Nehemiae, *Esther*, *Judith*, Tobiae, *Machab. II.*, Isaiiae, Jeremiae, Ezechiel, *Daniel*, *Duod. proph. min.*, Job, Prov. Salam. A dült betűvel szedettek rendje ugyanilyen a magyar k.-ben is, de *Esther* és *Judith* könyve fölcserélve s *Daniel* előtt *Baruk* szerepel.

Ami példát tehát idézhetünk, az bencés és nem premontrei. Kérdés ugyan, hogy lehet-e szigorú különbséget tenni a XIV. században bencés és premontrei lectiók rendje között; de erre nézve döntő csak a forrás megtalálása és a forrás jellegének megállapítása volna. Hiszem, hogy így célt érünk. Ami azonban Timár *külső* bizonyítékait illeti, azok már eleve elfogadhatatlanok. Timár következtetése ilyenforma: a *Bécsi-k.* Rúth, *Judith* és *Eszter* könyvével kezdődik, tehát valószínűleg *apácáknak* készült — lehet; ez esetben a somlyóvásárhelyiek használták. Vásárhelyről az apácák a pozsonyi klarisszákhoz, ezek meg Bocskai, Bethlen hadai elől Bécsbe menekültek, s magukkal vitték a kódexet Bécsbe. Ez magyarázza a kódex lelőhelyét. Csakhogy Somlyóvásárhelyt 1510-ig bencés zárda volt, annak meg semmi nyoma, hogy a kódex valamikor Vásárhelyt volt.

A *Münchener-k.* premontrei eredete mellett Timár szerint a benne lévő naptár szól, de ezt nem tudja valószínűvé tenni. Ő maga fölhívja a figyelmet, hogy a premontrei regulák szerzőjének, Szent Ágostonnak nincs a naptárban oktávája; Szent Dénes napja (okt. 9.) nem vörösbetűs, pedig a *Lányi-k.* szerint «zent dyenes napya dupx.» Szent Cecilia és Szent Kelemen napja (nov. 22., 23.) viszont vörösbetűs, jóllehet a prem. ordinárium szerint (*Lányi-k.* 233. l.) mindkettő feria. (Feltűnő, hogy Kelemen napja a ma érvényes bencés directorium szerint is *fest. simpl.*) Ezzel szemben a bencés renddel kapcsolatban álló szentekre különös tekintettel van a naptár. Vörösbetűs p. o. febr. 10. (Kolos szűz — Szt. Benedek nővére — ünnepe), amelyet a prem. naptár (*Lányi-k.*) nem is említ, — természetszerűen az márc. 21. (Szt. Benedek), ápr. 22. (Adalbert püspök), nov. 11. (Szt. Márton). Amellett a külön ünnepek Szt. Benedek, Szt. Márton és Szt. Imre tiszteletére pl. «S. Emre cfessor halála» (szept. 2.) és a két bencés szent «megielenetex» (translatiója) mind arra vallanak, hogy a *Münchener-k.* naptára nem premontrei, hanem bencés naptár. Ennek a kérdésnek eldöntése azonban még sok naptári tanulmányt kíván — addig bizonyítékul használni a kódex származásához bajosan lehet. Az máris kétségtelen, hogy a *Münchener-k.* naptára, amelyet eddig hat bencés kalendáriummal vettem össze, szépen mutatja az átmenetet az 1200 körül írt *Pray-k.* és az 1500 körül készült bencés breviárium naptára között. Hogy a *Münchener-k.* hibái a téti prém. breviáriuméival egyeznek, az nem döntő jelentőségű. Timár maga mondja, hogy a téti breviárium későbbi, mint a *Münchener-k.*, ellenben naptára korábbi. Egymás hibáit tehát nem másolhatták. Ellenben mindkettő másolhatott egy régebb naptárt, amely összeállítására szerint alighanem bencés volt.

A *Döbrentei-k.*-ről Timár valószínűvé tudja tenni annak premontrei eredetét, míg a *Jordánszky-k.*-ről ítéletét későbbre tartja fenn. Szerény véleményem szerint a *Lányi-*, *Pozsonyi-* és *Döbrentei-kódexet* premontrei alkotásoknak tekinthetjük. Alaposabban meg kell azonban vizsgálni a biblia-

fordítás eredetének kérdését, mert Timár bizonyítékai közül egyelőre csak az *Apor-kódex* egy részletének a *Lányi-k.*-ével való egyezése látszik elfogadhatónak. Eddigi kutatásaimnak Timár adataival bővült eredményei: 1., hogy a *Bécsi-k.* lectió-rendje bencés lectionáriumokhoz áll legközelebb, 2., hogy a *Müncheni-k.* naptárában kirívóan bencés jellegű dátumok vannak, végül 3., az a sejtelmem, hogy a *Bécsi-* és *Müncheni-k.*, tehát a legrégebb ismert magyar bibliafordítás a Szent Benedek-rend munkája volt.

GÁLOS REZSŐ.

Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. Bpest, Szent István Akadémia 1924. n. 8-r. 25. l.

Kemény Zsigmond írói fejlődésének rajza legnehezebb problémáink egyike. A *uerden* mikéntjét homályba borítja az a körülmény, hogy első alkotásaiból csak néhány kis töredék maradt reánk egykorú folyóiratokban, és Papp Ferenc gondos kutatásai is a költő három első regényének csak egyikét tudták majdnem teljes egészre kerekíteni, a *Camoës-regényt*. Kevés és vékonyka szálakból kell tehát a kutatónak a főadat megoldására vállalkoznia. Szinnyei Ferenc a tőle megszokott gondossággal, avatott kézzel rajzolja meg a fejlődést. A részletkutatások eredményeit fölhasználva, könnyed és élvezetes stílusával, Kemény egyéniségének vázlatából indul ki és a három első alkotásnak hű képét adja: megmutatja a romantizmusból, majd szubjektivizmusból való lassú kibontakozást, a lélekrajzra való törekvést, az irodalmi hatások emlékeit — mindezt egy-egy találó ecsetvonással — és azután áttér a *Gyulai Pál* írójára. Kemény első nagy regényét szépen jellemzi. Hosszadalmasságát, az epizódoknak helyenként való túltengését, az elbeszélésben egy-egy zökkenő ugrást, némi aránytalanságokat — a regény hibáit — kiemelve, áttér a regény jelességeire és határozott vonalakkal vázolja a kor-, lélek- és jellemrajzot, a regény hőseinek tragikus küzdelmét, vizsgálja a lélekrajz fiziológiai szempontjait és fejtegeti a stílus jellemző erejét. Mindezekből arra a megállapításra jut, hogy Kemény már evvel a regényével, a szabadságharc előtt, eljutott a világirodalom színvonalára és a *Gyulai Pál* tartalmi gazdagsága és mélysége Kemény művészetében tetőpontot jelent: későbbi alkotásai csak forma dolgában tökéletesebbek.

(GR.)

Szinnyei Ferenc: Kármán József és az Uránia névtelenjei. Bpest, Akadémia, 1924. 8-r. 36. l.

Ismeretes, hogy az *Uránia* három kötetében (1794) épen a legértékesebb dolgozatok, a szépprózaiak (*Fanny, Fejvesztés, Módi, Új ház, mesék*) és a *Nemzet csinosodása* c. tanulmány, név sőt chiffre nélkül jelentek meg. A köztudat ugyan Toldy nyomán Kármán Józsefet tartotta szerzőjüknek, de erre semmi bizonyosságunk nem volt, s a szakemberek egy része hajlott arra, hogy egyiket-másikat elvitassa Kármántól. Szinnyei Ferenc most megkísérli külső érvek híján, belső érvek alapján bizonyítani, hogy ezek, valamint az *Uránia* legtöbb névtelen dolgozata Kármán mun-

kája. Kiindulva a Kármán chiffre-je (*Kn.*) alatt megjelent, tehát kétségtelesen hiteles dolgozattól (*Szeretet és házasság*), kisebb részben tárgyi, ill. fölfogásbeli egyezés alapján, nagyobb részben stílkritikai vizsgálatokkal dolgozva (numerozítás, a fölkiáltások kedvelése, egyéni színezetű szavak és kifejezések) bizonyítja tételét.

Szinnyei eljárása kétségkívül szigorúan módszeres, de kritériumai önmagukban, külön-külön mindegyik, nem volnának elégségesek s valóban egyik-másik jelentéktelen dolgozatra vonatkozólag nem is tudnak meggyőzni. Ott azonban — s szerencsére épen a legjelentősebb dolgozatokban — ahol a kritériumok közül több, vagy épen mind, összevágó eredményt ad, megállapítása a bizonyosságnak arra a fokára emelkedik, amilyenre csak, pusztán belső érvekkel, egyáltalán el lehet jutni.

Magam vagy egy évtizeddel ezelőtt, egyetemi előadásaimban, más úton iparkodtam erre a kérdésre világot vetni: nem bizonyítékokkal dolgoztam, hanem az öreg Dugonics filológiai módszerével, «az észnek, mesterségével». Így okoskodtam: Az Urániában van egy pár szépprózai dolgozat, melyek mind tartalmukban és megalkotásukban, mind — s fokozottabban — előadásukban és nyelvükben, annyira fölötte állanak a XVIII-ik század végi szépprózánkknak, hogy csak *egy* író írhatta őket. Két vagy épen több író *így* nem tudott akkor írni. Ez egészen kétségtelen. Hogy ez az író Kármán volt-e vagy más, azt nem tudjuk kétségbevonhatatlanul igazolni. Mivel azonban azt egykorú nyilatkozatokból tudjuk, hogy az Urániának Kármán volt a lelke, s egyébként is másnemű munkásságából — levelei, színházi szabályzata stb. — megállapítható, hogy Kármán mennyire kimagaslott az Uránia társaságából: szinte bizonyosnak tarthatjuk, hogy ő a keresett ismeretlen. Szinnyei tárgyi és nyelvi érvei épen az értékes dolgozatokat illetőleg ugyanerre az eredményre vezettek, így, azt hiszem nincs többé ok a kételkedésre, s mivel az Uránia többi apró, jelentéktelen, jobbára fordított cikkeinek irodalmi jelentősége úgy sincs, «az Uránia névtelenjei kifejezés irodalomtörténeteinkből — valóban — törlendő».

CSÁSZÁR ELEMÉR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1924.¹

I.

Alszegehly Zsolt. A XIX. század magyar irodalma. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 119. l.

Alszegehly Zsolt. A magyarországi líra friss hajtásai. Erdélyi Irod. Szemle 3—5. l.

Alszegehly Zsolt. A magyarországi széppróza friss hajtásai. U. o. 6—9. l.

Berzeviczy Albert. Irodalmunk és az elszakított magyarság. Bud. Szemle 195. köt. 161—166. l.

Borbély István. A magyar irodalom története 1825-ig. Cluj—Kolozsvár. 383. l. — Ism. —i. Uj Nemz. 123. sz.

Borbély István. A történeti regényről. Erdélyi Irod. Szemle 14—22. l.

Borbély István. Erdélyi magyar novellairók és novellák. U. o. 176—187. l.

Császár Elemér. A magyar regény története. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 117. l.

Császár Elemér. Az irodalmi kritika. — Ism. Gr. Bud. Szemle 195. köt., 238—240. l. — t. Napkelet 91. l.

Császár Elemér. A negyvenes évek kritikai munkássága. IK. 28—36. l.

Császár Elemér. Színi kritikánk a Nemzeti Színház megnyíltáig. Bud. Szemle 196. köt. 81—97. l.

Császár Elemér. Sviluppo della letteratura ungherese. Corvina VI. 70—89. l.

Császár Elemér. Irodalmi Levelek. I—III. Erd. Irod. Szemle 167—171, 235—252. l.

Császár Elemér. Öt év a magyarországi dráma életéből. U. o. 143—155. l.

Császár Elemér. Egy negyedév magyar szépirodalma. U. o. 161—176. l.

Décsi Lajos. A magyar haláltáncról. M. Bibliofil Szemle 19—27. l.

Gálamb Sándor. Irányok újabb drámai irodalmunkban. Szózat 107. sz.

György Lajos. A magyar széppróza erdélyi multjából. Erdélyi Irod. Szemle 10—14. l.

György Lajos. Az erdélyi magyar dráma öt esztendei termése. U. o. 155—166. l.

György Lajos. A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje. (1919—1923) U. o. 239—257. l.

Hartmann János. Erdélyi irodalmunk. Napkelet III. 481—488. l. IV. 185—189. l.

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium. IK. 72—80. l.

¹ Ahol a következő könyvek vagy folyóiratok címe mögött nincs évszám, ott az 1924-ik év értendő.

- Hevesy, Iván.* La bibliothèque du roi Mathias Corvin. Paris. — *Ism.*
 B. A. Bud. Szemle 196. köt., 146—147. l.
- Király György.* Kádár Kata balladája. Nyugat 48—60. l.
- Mályusz Elemér.* A Toldi-monda történeti alapja. Hadtört. Közl. 3—32. l.
- Moldován Gergely.* A népszínmű. Erdélyi Irod. Szemle 197—202. l.
- Molnár Kálmán.* Magyar élet és magyar irodalom Przemyslben
 1914—15-ben. Egri Népujs. 49—51., 54., 55. sz.
- Páis Dezső.* Ki volt Toldi Miklós? Napkelet IV. 92—96. l.
- Papp Ferenc.* Eudély és a magyar költészet. Kisfaludy Társ. Évl. 56.
 köt. 15—24. l.
- Péchy-Horváth Rezső.* Magyar irodalmi állapotok Jugoszláviában.
 Élet 4. sz.
- Pintér Jenő.* Magyar irodalomtörténet. Zsebkiadás 1924. — *Ism.* György
 Lajos. Erdélyi Irod. Szemle 212. l. — *Brisits Frigyes.* Kath. Szemle 253. l.
 Vajthó László. Napkelet IV. 75. l. — *Szira Béla.* M. Kultúra 304 l. — *Magy.*
 irodalomtörténet kézi könyve. — *Ism.* Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 118. l.
- Rédey Tivadár.* A füredi magyar játékszín. Élet 5., 6. sz.
- Régi magyar írók kiadatlan levelei.* Közli Badics Ferenc. IK. 37—47. l.
 (Kisfaludy Sándor, Fáy András, Kölcsey Ferenc.)
- Révész Imre.* Régi magyar imádkozók és imádságaik. Prot. Szemle
 73—81., 137—149. l.
- Schöppflin Aladár.* Uj Idők irodalma. Prot. Szemle 110—113. l.
- Schöppflin Aladár.* A magyar irodalom a huszadik században. Nyugat
 761—804. l.
- Sebestyén Gyula.* Gesta Hungarorum. Bud. Hirl. 92. sz.
- Sik Sándor.* A magyar irodalom rövid ismertetése. — *Ism.* Balassa
 József. Nyugat 396. l.
- Solymossy Sándor.* A Toldi-monda keletkezése. IK. 1—18. l.
- Szendrey Zsigmond.* Mohács a magyar folklórebán. Népélet 11—14. l.
- Szinnyei Ferenc.* Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.
 Kath. Szemle 149—158. l.
- Tímár Kálmán.* Prémontrei kódexek. Huszita vagy prémontrei biblia?
 — *Ism.* Jablonkay Gábor. M. Kultúra 305. l. — *Harsányi István.* Prot.
 Szemle 326—328. l.
- Új Aurora.* 1924. — *Ism.* Farkas Gyula. Napkelet 266. l. — *V. Polgáry*
 István. M. Kultúra 185—187. l.
- Viharban.* Debrecen. — *Ism.* Élet 3. sz.
- Viszota Gyula.* Néhány cenzurái eset 1846—47-ben. Bud. Szemle.
 195. köt. 179—193. l.
- Voinovich Géza.* Kultúrkérdések. Bud. Hirl. 112., 117., 122. sz.
- Zlinszky Aladár.* Klasszicizmus és romanticizmus. — *Ism.* Pukánszky
 Béla. Prot. Szemle 241—243. l.
- Zoltvány Irén.* Erotika és irodalom. — *Ism.* *Brisits Frigyes.* Kath.
 Szemle 251—253. l. — *Galamb Sándor.* Napkelet 184—186. l. — *Tomcsányi*
 Lajos. M. Kultúra 58. l.
- Zsigmond Ferenc.* Három év (1921—1923.) irodalomtörténeti termése
 — madártávlathól. Prot. Szemle 114—122. l.
- Zsolt Béla.* Az irodalmi élet. Világ 75. sz.

II. Egyes írók.

- (Ady.) Ady Lajos.** Ady Endre. *Ism.* Zs. Élet 1. sz. — *Gálos Rezső.*
 IK. 68—69. l. — *thj.* Napkelet 80—85. l.
- A. Zs.* Az Ady-kérdésről. Élet 12. sz.
- Hatvány Lajos.* Ady világa. — *Ism.* g. Világ 1. sz.
- Köszegi László.* Esztétikai megítélések. Bpest, 83 l. (Adyról.)
- Stepper, Wilhelm.* Andreas Ady als Tagschreiber an der Temesvárer
 kön. Tafel. P. Lloyd 114. reg. sz.

- Székely Artur.* Ady- emlékek. Nyugat 211—215. l.
Székely László. Ady körül. M. Jövő 34—40. sz.
Zulawski Andor. Írás Adyról. Bpest, 160. l. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 75. sz.
Andor József. Két világ között. Regény. — *Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle* 56—57. l.
Áprily Lajos. Esti párbeszéd. Versek. Dicsőszentmárton. — *Ism. Hartmann János. Napkelet* IV. köt. 187—189. l.
B. G. Áprily Lajos. Nemz. Ujs. 134. sz.
Arany János. Toldi. Magyarázta Kiss Ernő. Kolozsvár, 1924. — *Ism. György Lajos. Erdélyi Irod. Szemle* 187—189. l.
Toldi estéje. Első erdélyi kiadás. Kolozsvár, 1924. — *Ism. György Lajos. Erdélyi Irod. Szemle* 187—189. l.
Beöthy Zsolt. Arany János. — *Ism. A. B. Napkelet* 277. l.
Dóczy Jenő. Arany János neuraszténiája. Napkelet 332—342. l.
ny. Arany János Toldija és Petőfi válogatott levelei japán nyelven. *Uj Nemz.* 83. sz.
Óváry Zoltán. «Rózsa és Ibolya.» Arany János verses népmeséje. *Népélet* 23—30. l.
Szász Károly. Arany János. 8 ór. Ujs. 5. sz.
Szomaházy István. Látogatás Arany János menyénél. P. Napló 89. sz.
Szűcs Nándor. Arany tanár úr . . . megbízottat a nagykorösi föl- és algymnasium iskolai törvényének elkészítésével. P. Napló 134. sz.
Tolnai Vilmos. A walesi bárdok s a «bárányfelhő». Napkelet 396. l.
Babits Mihály. Aranygaras. — *Ism. Tolnai Vilmos. Napkelet* 361. l. — Tóth Aladár. Nyugat 507—516. l. — Kártayvár. — *Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd* 10. esti sz. — Rédey Tivadar. Napkelet 464—468. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat 509. l.
Móricz Zsigmond. Babits Mihály. Nyugat 481—483. l. — *Király György.* Babits Mihály, az örök nyugtalanság költője. U. o. 485—490. l. — Babits Mihály: Örökké ég a felhők mögött. 491. l. — *Tóth Árpád.* A «formák virtuóza». 494. l. — *Fenyő Miksa.* Strófkák Babitsról. 495—498. l. — *Elek Artúr.* Babits Mihály és Dantéja. 499. l. — *Füst Milán.* Nyílt levél Babits Mihályhoz. 502. l. — *Karinthy Frigyes.* Szélgjegyzetek a «Gólyakalifa» olvasása közben. 504. l. — *Laczkó Géza.* Természet, halál, vallás és szerelem. 506—508. l. — *Juhász Gyula.* Babits Szegeden. 511. l. — *Nagy Zoltán.* Babits költészetének első korszaka. 513—516. l. — *Földi Mihály.* A költő a regényíróban. 527—534. l. — *Turóczi-Trostler József.* Babits és a magyar essay. 535—541. l. — *Reichard Piroška.* Babits angol irodalmi tanulmányai. 543. l. — *Kürti Pál.* Az Ágoston-tanulmányról. 545. l. — *Várkonyi Nándor.* A katolikus lelkű költő. 546—548. l. — *Kallos Ede.* A Laodameia költője. 552—555. l. — *Révay József.* Musarum sacerdos. 556—560. l. — *Komjáthy Aladár.* Babits tanár úr. 561—563. l. — *Dienes Valéria.* A filozófus. 564—567. l. — *Benedek Marcell.* Babits lírája. 568—570. l. — *Balassa József.* Babits Mihály nyelvéről. 571—573. l.
Sebestyén, Karl. Michael Babits. P. Lloyd 82. reg. sz.
Balassa Bálint munkái. Kiadta Dézsi Lajos. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 5. sz. — *Brisits Fr. M. Középiszk.* 60. l. — *Kocsis Lénárd.* IK. 66—68. l. — *Kéky Lajos.* Bud. Szemle. 196. köt. 158—160. l. — *Babits Mihály.* Nyugat 591—606. l. — *Harsányi István.* Prot. Szemle 234—237. l.
Eckhardt Sándor. Balassa Bálint. Napkelet IV. köt. 163—166. l.
Balogh István. Koporsók. — *Ism. Hamvas József.* Bud. Hirl. 89. sz.
Bartóky József. Mécsvilág. — *Ism. Hartmann János. Napkelet* 286—288. l. — *r. r. Uj Nemz.* 17. sz. F. Z. — *Szózat* 1. sz. — *Szilágyi Dezső.* Prot. Szemle 237—238. l.
Benes Klára. A fűszeresbolt. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 196. köt. 238. l.
Beöthy Zsolt. Romemlékek. — *Ism. Kéky Lajos. Napkelet* 175—178. l. — *Galamb Sándor.* Szózat 8. sz. — *Hartmann János.* IK. 60—64. l.

- Kozma Andor.* Beöthy Zsolt. (Emlékbeszéd.) Bud. Szemle 195. köt. 81—96. l.
- Szász Károly.* Beöthy Zsolt és mesterei. Bud. Hirl. 89. sz. — Beöthy Zsolt a Kisfaludy-Társaságban. Kisz. Társ. Ért. 56. köt. 40—46. l.
- Berend Miklósné.** Jochanaán Ibn Ben Aluya. Regény. Ism. Brisits Frigyes. Kath. Szemle 310—311. l. — r. r. Uj Nemz. 96. sz. — T. V. Napkelet 471. l.
- (Berzsenyi D.) Horváth János.** Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. (Berzsenyi Dániel.) Kisz. Társ. Ért. 56. köt. 133—143. l.
- (Bethlen Kata.) Kóss Géza (Hegyaljai.)** Árva Bethlen Kata. 2. kiad. — Ism. V. M. Napkelet 267. l.
- Bókay János, ifj.** Mi férfiak. — Ism. Földi Mihály. Nyugat 387. l.
- Bónyi Adorján.** Élet a halálban. — Ism. r. r. Bud. Szemle 195. köt., 236. l. — Szomjúság. Ism. r. r. U. o. 236. l.
- Bornemisza Péter.** Tragoedia magyar nyelven Sophokles Elektrájából. — Ism. H. n. Prot. Szemle 325. l.
- Bús Fekete László.** Mihályiné két leánya. Vígjáték 4 felv. Először adták a Belv. Szính. jan. 25-én.
- Csathó Kálmán.** Földiekkel játszó égi tünemény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 90. sz. és Bud. Szemle 196. köt., 239. l.
- Dánielné Lengyel Laura.** Medici Lőrinené a Hattyú-utcában. — Ism. r. r. Uj Nemz. 102. sz.
- Dénes Gizella.** Venyigelángok. Pécs 1923. — Ism. Tarczai György. Kath. Szemle 126. l. — Brisits Frigyes. Élet 10. sz. — Váth János. M. Kultúra 248. l.
- Dobosi Pécsi Mária.** Második négyes. — Ism. rtm. Napkelet 186. l.
- (Dugonics.) Rakodczay Pál.** Dugonics mint tanár. IK. 49—51. l.
- Dugovics Viktor és Gajári István.** Az izzó homokon. Színmű. Először adták a Várszínházban márc. 28.
- Egri Viktor.** A rácsablakos ház. — Ism. Szarka Géza. Napkelet 278. l.
- Erdős Renée.** Berekesztett utak. — Ism. Zs. Élet 4. sz. — Borsó hercegnő. — Ism. r. r. Uj Nemz. 113. sz.
- Falu Tamás.** A lélek mindenütt. Versek. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet IV. köt. 72—74. l.
- (Faludi.) Kastner Jenő.** Faludi Ferenc olasz versformái. IK. 19—27. l.
- Farkas Gyula.** A tábortűz üzen. Elbeszélések. — Ism. M. L. Napkelet IV. köt. 170. l.
- (Fessler.) Koszó János.** Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. — Ism. Supka Géza. Világ 17. sz. — Szekfü Gyula. Uj Nemz. 64. sz.
- Finta Gerő.** A fák. Versek. Székelyudvarh. 1923. — Ism. Hartmann János. Napkelet IV. köt. 189. l.
- Forbáth Sándor.** A hold árnyéka. 1923. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 272—274. l. — Vándordal. Ism. Hevesy Iván. Nyugat 153. l. — r. r. Uj Nemz.
- Földi Mihály.** Sándor és Sándor. — Ism. p. a. Az Ujs. 66. sz. — Hamlet kisasszony. Ism. p. a. Az Ujs. 66. sz. — P. Lloyd 57. esti sz. — Dánielné Lengyel Laura Bud. Hirl. 73. sz. — Nagy Péter. Nyugat 442—444. l.
- (Fülöp Á.) Galamb Sándor.** Fülöp Áron. Szózat 54. sz.
- (Gárdonyi.) Gopcsa László.** Gárdonyi Géza tanítói munkássága. Kath. Szemle 212—221. l. — Gárdonyi Géza tanítói cikkeiről. Bud. Szemle 196. köt., 26—36. l.
- Kéky Lajos.** Gárdonyi Géza. — Ism. rtm. Napkelet 475. l.
- Ravasz László.** A láthatatlan ember. (Emlékezés Gárdonyi Gézára.) Kisfaludy Társ. Ért. 56. köt. 108—110. l.
- Gyulai Pál** kiadatlanlevelei. Nyugat 102—133. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
- Harsányi Kálmán.** Utolsó fölgyulás. Versek. — Ism. k. Nemz. Ujs. 117. sz.
- Földessy Gyula.** Nyugat 888. l. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 113. sz. — Haraszti Lajos. Szózat. 117. sz.
- Havass Rezső.** Fényben. Színmű. — Ism. G. B. Prot. Szemle 185. l.
- Heltai Jenő.** Versek. — Ism. Dánielné Lengyel Laura. Bud. Hirl. 12. sz.

- Herczeg Ferenc.** Kilenc egyfelvonásos. — *Ism. Zs. Élet* 2. sz. — Galamb Sándor. Napkelet IV. köt. 67—68. l.
- Holló.** Jégkirálynő. Mesejáték. — *Ism. Csapó György. M. Kultúra* 122. l.
- (Ipolyi.) Tolnai Vilmos.** A magyar mythologia és írása. *Népelet* 3—11. l.
- (Jánosi G.) Szász Károly.** Jánosi Gusztávról. 8 ór. Ujs. 75. sz.
- (Jókai.) Baróthy Bálint.** A destruktív Jókai. *Világ* 64. sz.
- Jablonkay Gábor.** Jókai és a katolicizmus. *M. Kultúra* 135—145., 193—209. l. — Jókai humora és szellemessége katolikus szempontból. *U. o.* 264—272. l. — Jókai világnézete katol. szempontból. *U. o.* 329—340. l.
- Tóth Béla.** Jókai a franciáknál. Napkelet IV. köt. 190—192. l.
- Tóth László.** Centennárium előtt. *Nemz. Ujs.* 117. sz.
- Zoványi Jenő.** Jókai antiklerikalismusa. *Világ* 52. sz.
- (Juhász.) Oláh Gábor.** Egy új magyar költő. (Juhász Géza.) *Bud. Hirl.* 88. sz.
- (Katona J.) Galamb Sándor.** Bánk bán. *Szózat* 124. sz.
- Kárpáti Aurél.** Bánk bán margójjára. *P. Napló* 113. sz.
- (Kemény Zs.) Papp Ferenc.** Báró Kemény Zsigmond. 2 köt. — *Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle* 117—119. l. — *rs. M. középisk.* 62. l. — Zsigmond Ferenc. *Prot. Szemle* 116. l. — Pais Dezső. Napkelet 462—463. l.
- Szimnyei Ferenc.** Kemény Zs. munkássága a szabadságharcig. — *Ism. mond. Prot. Szemle* 328. l. — Pais Dezső. Napkelet 463—465. l.
- Kenedy Géza.** Az élet könyve. — *Ism. rtm. Napkelet* 283—284. l. — A hodza meséi. — *Ism. rtm. U. o.* 283—284. l. — *Pál. Élet* 4 sz.
- Király Tibor.** Átkozottak vagyunk. Versek. — *Ism. Rempört Elek. Napkelet* 182. l.
- Kisfaludy Sándor** kiadatlan kéziratai. Közli Gálos Rezső. *IK.* 52—59. l.
- (Kiss.) Kiss Jenő Sándor.** Kiss József. *Bud. Hirl.* 123. sz.
- Kóbor Noémi.** Koppány vezér. — *Ism. Alexander Bernát. P. Lloyd* 48. reg. sz. — *Bud. Hirl.* 89. sz. — *r. r. Uj Nemz.* 81. sz.
- Kóbor Tamás.** Aranyhajú Rózsika. — *Ism. Arvay János. Napkelet* 284. l.
- Kocsis László.** Szent Ferenc virágai. — *Ism. Rempört Elek. Napkelet* 183. l.
- Komáromi János.** A régi szerető. Regény. — *Ism. Hartmann János. Napkelet* 86—88. l.
- Kosáryné Réz Lola.** Pityu. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 195. köt. 237. l.
- Kozma Andor.** Magyar symphoniák. 2. kiad. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 129. sz.
- Kosztolányi Dezső.** Pacsirta. Regény. — *Ism. Sz. K. Bud. Hirl.* 118. sz. — *r. r. Uj Nemz.* 113. sz. — Tersánszky J. Jenő. *Nyugat* 817—819. l.
- (Kölcsey.) Sik Sándor.** Kölcsey-breviárium. — *Ism. Brisits Frigyes. M. Középisk.* 24. l.
- Lakatos László.** Nehéz idők. — *Ism. — i. Uj Nemz.* 129. sz. — Dánielné Lengyel L. *Bud. Hirl.* 107. sz.
- Lampérth Géza.** Nemzeti Lant. — *Ism. Szem. Prot. Szemle* 240. l.
- Madách Imre.** Az ember tragédiája. Kiadta Tolnai Vilmos. (Napkelet könyvtára.) — *Ism. M. N. Napkelet* 173—175. l. *K. K. J. IK.* 70—71. l. Brisits Frigyes. *Kath. Szemle* 382. l. — Az ember tragédiája. Kiadta Pintér Jenő. — *Ism. Brisits Frigyes. Kath. Szemle* 381. l.
- Madách levele. A.-Sztregova 1869. febr. 29. *Fejérm. Napló* 52. sz. (Talán Szontagh Pálhoz.)
- Balogh Károly.** Madách Imre otthona. — *Ism. P. Lloyd* 57. esti sz. — *r. r. Uj Nemz.* 40. sz. — Mitrovics Gyula. *IK.* 69—70. l. — Brisits Frigyes. *Kath. Szemle* 382. l.
- Barabási Kun József.** Madách és Etövös. *Bud. Szemle.* 196. köt., 98—108. l.
- Baros Gyula.** Madách nyomai szépirodalmunkban. 1923. — *Ism. — mond. Prot. Szemle* 183. l. — Brisits Frigyes. *Kath. Szemle* 382. l.
- Faust Antal.** Ádám és Lucifer Madách «Az Ember Tragédiájában». *Religio* 47—58. l.

Mitrovics Gyula. Az egység és sokféleség esztétikai elve az Ember Tragédiájában. Debrecen. — Ism. — mond. Prot. Szemle. 182. 1. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle 381. 1.

Morvay Győző. Madách Imre gazdasága. M. Gazd. Szemléje 9—14. 1.

Négyesy László. Egyetemesség, magyarság és egyéniség az Ember Tragédiájában. Bud. Szemle 195. köt. 1—19. 1.

Oláh Gábor. Madách világnézete. Bud. Hirl. 97. sz.

Ravasz László. Madách pesszimizmusa. Prot. Szemle 24—30. 1.

Szász Károly. Madách kiadatlan levelei az Ember tragédiájáról. Erd. Irod. Szemle. 252—255. 1.

Vargha Gyula. Elnöki megnyitó beszéd a Madách-ünnepélyen. Kisfaludy Társ. Ért. 56. köt. 62—67. 1.

Mécs László. Hajnali harangszó. Ungvár. 1923. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 92—96. 1.

Mihály László. Hóvirágok. Ism. Zs. Élet 5 sz.

G. Miklósy Ilona. A színész és leánya. — Ism. Brisits Frigyes. Napkelet 366. l. r. r. Új Nemzedék 23. sz. — Szira Béla. M. Kultúra 53. 1.

Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái. II. köt. — Ism. Farkas Zoltán. Szózat 52. sz. — A beszélő köntös. — Ism. Balassa József. Világ 2. sz.

Balla Mihály. Apák és fiak. Ifj. Mikszáth Kálmán atyjáról való emléke. Az Újság 89. sz.

Hajdu Miklós. Mikszáth Kálmán levele egy plágiumvádról. Világ 23. sz. (Jókai és koráról.)

Moly Tamás. Bluff. — Ism. Világ. 74. sz. — r. r. Új Nemzedék. 118. sz.

Móricz Zsigmond. Búzakalász. Vígjáték. Először adták a Renaissance-színházban jan. 19. — Jó szerencsét. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet. 377—380. 1. — r. r. Új Nemz. 5. sz. — Révész Béla. Nyugat 299. 1.

Elek Artur. Móricz Zsigmond kezdőkor. Nyugat 229—232. 1. — **Ady Endre:** «Hét krajcár.» U. o. 233—235. 1. — **Szilágyi Géza:** A Boldog világ költőjéről. 235—237. 1. — **Kuncz Aladár** és **Féja Géza:** Galamb papné. 238—242. 1. — **Falu Tamás:** Harmatos Rózsa. 242. 1. — **Hevesy Iván:** Tragédia. 243—245. 1. — **Marsovszky Miklós** és **Füst Milán:** Sárarany. 245—249. 1. — **Szini Gyula:** Magyarok. Csitt-csatt. 250. 1. — **Földi Mihály:** Isten háta mögött, 251—254. 1. — **Kosztolányi Dezső:** Árvalányok. 255. 1. — **Kárpáti Aurél:** Falu. 256—258. 1. — **Zilahy Lajos** és **Berkes Imre:** Kerek Ferkó. 259—262. 1. — **Dóczy Ernő:** Nem élhetek muzsikászó nélkül. 263. 1. — **Réti Ödön:** Karak Szultán. 265—267. 1. — **Kodolányi János:** A tűznek nem szabad kialudni. 267. 1. — **Halász Gyula:** Vérben, vasban. 269—272. 1. — **Miklós Jenő** és **Karinthy Frigyes:** Szegény emberek. 273—275. 1. — **Biró Lajos:** A Fáklya. 276. 1. — **Szép Ernő:** A kicsi szindarabjai felől. 277. 1. — **Gellért Oszkár:** Fortunátus és még valami. 279. 1. — **Kosáryné Réz Lola:** A szerelmes levél. 280. 1. — **Harsányi Zsolt** és **Nagy Zoltán:** Légy jó mindhalálig. U. o. 282—286. 1. — **Lengyel Géza** és **Ignotus:** Tündérbert. 286—292. 1. — **Lányi Viktor:** Házasságtörés. U. o. 292. 1. — **Schöppin Aladár:** Egy akol egy pásztor. 294. 1. — **Földessy Gyula:** Ház az erdőben és még egy és más. 296—298. 1. — **Lengyel Menyhért:** Móricz Zsigmond a drámaíró. 301—303. 1. — **Kridy Gyula:** Éjszakai jegyzetek a legújabb Móricz Zsigmond regényéről és egyebekről. 304. 1. — **Fenyő Miksa:** A vadkan. 306—308. 1.

Nagy Lajos verseskönyve. — Ism. Hamvas József. Bud. Hirlap 70. sz.

Nagy Zoltán. Elégiák. — Ism. Babits Mihály. Nyugat 143—145. 1. Rédey Tivadar. Napkelet 472—474. 1.

Nagyfalusy Jenő. Az Isten derengése. A jegenyék szava. — Ism. Hamvas József. Bud. Hirl. 89. sz.

Nyáry Andor. A boltiszolga. Regény. — Ism. (sz. k.) Bud. Hirl. 99. sz.

Nyirő József. Jézusfaragó ember. Elbeszélések. Kolozsvár. — Ism. Császár Károly. Erdélyi Irod. Szemle 187—190. 1.

- Olasz Lajos.** Gladiator-ave. Versek. Kolozsvár. — Ism. j. g. Magyar-ság 95. sz. — Hartmann János. Napkelet IV. köt. 185—187. l.
- Ölvedi László.** A bányász éneke. Berlin. — Ism. Zs. Élet 5. sz. — Rédey Tivadar. Napkelet IV. köt. 74. l.
- Palágyi Lajos.** Cecil könyvei, versei. Ism. Sz—i. G—a. P. Napló 89. sz. — D. F. M. Bud. Hirl. 117. sz. — Vajthó László. Napkelet IV. köt. 176. l.
- Pásztor Árpád.** A színésznő férje. Regény. Ism. r. r. Uj Nemz. 53. sz. (Petelei.) *Galamb Sándor.* Petelei István. Szózat 43. sz.
- Petőfi** szerelme. Világ 7. sz.
- Bartók György.* Petőfi művészete. Prot. Szemle 31—36. l.
- Halasy Andor.* Petőfi, Déryné. Lévai miskolci portáján. M. Jövő 132. sz.
- Gulyás József.* Kikkel együtt nézte meg Petőfi a sárosi vár romjait? IK. 59. l.
- Horváth János.* Petőfi Sándor. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 115—116. l.
- Kőrös Endre.* Petőfi és a magyar nemzet. — Ism. Hartmann János. Napkelet 381. l.
- Riedl Frigyes.* Petőfi Sándor. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle. 240—242. l. — Zlinszky Aladár IK. 64—65. l. Szász Károly. Bud. Hirl. 87. sz.
- Podmaniczky. Herczeg Ferenc.** Ész és szív. (Podmaniczky Frigyes br. születésének 100. évfordulójára.) Bud. Hirl. 116. sz.
- Zsigmond Ferenc.* Br. Podmaniczky Frigyes (1814—1907.) Napkelet IV. köt. 80—83. l.
- Rab Gusztáv.** Mocsárláz. Regény. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat 413—416. l.
- (Rákosi V.) Lőrinczy György.** Rákosi Viktor emlékezete. Bud. Hirl. 78. sz.
- Reményik Sándor.** Csak így... Vadvizek zúgása. A műhelyből. — Ism. sr. Kath. Szemle 184. l. — r. r. Uj Nemz. 28. sz. — A műhelyből. — Ism. Fejérmegy. Napló 40. sz. — Hartmann János. Napkelet 482—484. l.
- Alszegehy Zsolt.* Reményik Sándor. Élet 7. sz.
- Bisztray Gyula.* Erdélyi költők. (Reményik Sándor.) Nemz. Ujs. 58. sz.
- Réti Ödön.** Zorka. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 23. sz. — Földi Mihály és Török Sophie. Nyugat 385. l. — (sz. k.) Bud. Hirl. 99. sz.
- Reviczky Carla.** Nagy tüzek fényénél. — Ism. Hamvas József. Bud. Hirl. 89. sz.
- (Salamon F.) Márki Sándor.** Feljegyzések Salamon Ferencről. Erdélyi Irod. Szemle 212—216. l.
- Schöppflin Aladár.** Kitti János szerencséje. Regény. — Ism. B. Magyar-ság 95. sz. — (sz. k.) Bud. Hirl. 99. sz. — r. r. Uj Nemz. 102. sz.
- Sik Sándor.** Csend. Versek. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 124—126. l. — Rédey Tivadar. Napkelet 367—368. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 120. l. — r. r. Uj. Nemz. 90. sz.
- Gombos Albin.* Sik Sándorról. Élet 10. sz.
- Surányi Miklós.** A nápolyi asszony. Regény. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 20. reg. sz. — Szász Károly. Bud. Hirl. 22. sz. — r. r. Uj Nemz. 11. sz. — Voinovich Géza. Nemz. Ujs. 11. sz. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle 307—310. l. — Jausz Béla. Napkelet IV. köt. 167. l. — Kürti Pál. Nyugat 686. l. — Kain és Ábel. Regény. — Ism. Sz. K. Bud. Hirl. 132. sz.
- Szabó Dezső.** Jaj. — Ism. Kádár Lehel. Szózat 17. sz. — Galamb Sándor. Napkelet 374—376. l. — r. r. Uj Nemz. 34. sz.
- (Szabó E.) Balassa József.** Szabó Endre. Világ 29. sz. — Kadosa Marcell. Nyugat 382—384. l.
- Szabó Lőrinc.** Kalibán. Versek. — Ism. Relle Pál. Világ 58. sz. — P. Lloyd 10. esti sz. — Sárközi György. Nyugat 380. l. — Bud. Hirl. 89. sz.
- Szász Károly.** Hetvennégy éves gömöri levelek. 8 ór. Ujs. 23. sz. (Atyjának levelei Idunához.) — Nagykőrösi levelek, U. o. 28. sz.
- Szász Károly.* Iduna. 8 ór. Ujs. 17. sz.

- (Széchenyi I.) *György Endre*. Gróf Széchenyi István közlekedési politikája. Bud. Szemle 196. köt., 1—25. l.
- Tóri Béla*. Széchenyi István nagy szatirája. — Ism. Balanyi György. Kath. Szemle 120. l.
- Szederkényi Anna*. Lázadó szív. Regény. — Ism. y. Nemz. Ujs. 89. sz. — rtm. Napkelet IV. köt. 78. l.
- Szenes Béla*. Holdvilág. Vigj. Először adták a Magy. Színházban jan. 18.
- Szép Ernő*. Büneim. — Ism. Világ 74. sz.
- Sziklay Ferenc*. Hangzatka. Regény. Berlin. — Ism. Kovács Ferenc. Erdélyi Irod. Szemle 192—196. l.
- Szikra*. A nagy-nagy kerék. — Ism. r. r. Bud. Szemle 195. köt. 235. l.
- Szombati Szabó István*. Életem. Kolozsvár, 1923. — Lavinák éneke. Lugos, 1924. — Ism. Molnár Endre. Szózat 104. sz. — Borbély István. Erdélyi Irod. Szemle 176—181. l.
- Szomorj Dezső*. Szabóky Zsigmond Rafael. Színmű 3 felv. Először adták a Vigszínházban jan. 12.
- Szondy György*. A ragyogó szeműek. — Mécsvilág. — Börnac. Szatmár. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 238—240. l.
- (Sztáray.) *Horkay László*. Sztáray Mihály «Psalmusai.» Közlöny (Debreczen) 54. évf., 5. sz.
- Tarczai György*. Holicsi képeskönyv. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 57—58. l. (sz. k.) Bud. Hir. 99. sz. — Tarka bokréta. — Ism. (sz. k.) Bud. Hir. 99. sz.
- Téchy Mária*. Tavasz dalok. — Ism. G. J. Uj Nemz. 58. sz.
- Tersánszky J. Jenő*. A repülő család. — Ism. r. r. Bud. Szemle 195. köt. 237. l. — Jámbor Oska. Regény. — Ism. Csapó György. M. Kultúra 56. l.
- (Tessedik.) *Bodor Antal*. Tessedik Sámuel emlékezete. Magyars. 104. sz.
- (Tisza K.) *Szász Károly*. Tisza Kálmán kiadatlan verse Görgyéről. (Id. Szász Károly leveles lédájából.) 8 ór. Ujs. 104. sz.
- (Tompai.) *Császár Elemér*. Tompa Mihály. — Ism. A. B. Napkelet 277. l.
- Tóth Gyula*. Fáradt induló. — Ism. Rempert Elek. Napkelet 183. l.
- (Vadnay.) *Milkó Izidor*. Vadnay Károly és a Fővárosi Lapok. Nyugat 179—190. l.
- Vargha Gyula*. A végtelen felé. Költemények. — Ism. Nemz. Ujs. 34. sz. — Hartmann János. Napkelet 269—271. l. — Im. Uj Nemz. 46. sz. — Galamb Sándor. Szózat 35. sz. — K—y Nemz. Ujs. 34. sz.
- Varságh János*. Szélszend. Versek. Ism. Vajthó László. Napkelet 89. l.
- (Verseghy.) *Major Ervin*. Újabb adatok Verseghy költői és zeneszerzői működéséhez. IK. 46—49. l.
- Vidor Marcell*. Őszi szerelem breviariuma. Versek. — Ism. Szilágyi Géza. P. Napló 61. sz. P. Lloyd 57. esti sz. — Gulyás Sándor. Napkelet 468. l.
- (Vörösmarty.) *Farkas Gyula*. Vörösmarty az ember. — Ism. pp. Napkelet IV. köt. 70. l. — bi. Erdélyi Irod. Szemle 197. l.
- Tolnai Vilmos*. A «Két szomszédvár» eredete. Napkelet 302. l.
- Zábráczy József*. Összetört szívek. Regény. — Ism. Hamvas József. Bud. Hir. 112. sz.
- Zilahi Lajos*. Süt a nap. Vigj. 3 felv. Először adták a Nemz. Szính. márc. 21. — Az ezüstszárnnyú szélmalom. Ism. Dóczy Jenő. Napkelet 372—374. l. — r. r. Uj Nemz. 46. sz. és Bud. Szemle 196. köt. 239. l.
- Földi Mihály*. Egy új magyar romantikus. Nyugat 742—746. l.
- Zrinyi. Lampért Géza*. Ne hánts d a magyart! (Zrinyi munkájának első kiadása.) Uj Nemz. 89. sz.
- Zubor István*. Kopogtatás. Versek. Ism. Uj Nemz. 23. sz.
- Zsolt Béla*. Igaz könyv. — Ism. Szilágyi Géza. P. Napló 61. sz. — Rédey Tivadar. Napkelet 279—282. l.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Auer János Ferdinánd** naplója (1664). Közzéteszi Lukinich Imre. M. Tört. Társ., n. 8-r. 271 l.
- Beniczky Lajos** visszaemlékezései. Életrajzát megírta és a visszaemlékezéseket sajtó alá rendezte Steier Lajos. M. Tört. Társ., n. 8-r. 786 l.
- Eckhardt Ferenc**: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs, Danubia, 169 l.
- Kádár István**: A pesti és budai német színház története (1812—1847.). Budavári tud. társ., n. 8-r. 1923. 316 l.
- Koszó János dr.**: Fessler Aurél Ignác. Budavári tud. társ., n. 8-r. 1923. 407 l.
- Kuncz Ödön**: Bevezetés a jogtudományba. Pécs, Danubia, 173 l.

II. Közérdekű művek.

- Finot, Jean**: A boldogság tudománya. Ford. Ballassa József. Révai, 308 l.
- Macdonald, Ramsay**: A szocialista mozgalom. Ford. Tonelli Sándor. Franklin, 219 l.
- Petőfi Sándor** naplójából. 14 és 16 l.

III. Regények és elbeszélések.

- Baillon, André**: Egy jó Mariska története. Genius, 222 l.
- Balzac**: Egy homályos eset. Ford. Moly Tamás. Franklin, 248 l.
- U. az**: Egy homályos ügy. Ford. Éber László. Genius 291 l.
- Benda Jenő**: Mosolygó álarc. Légrédy, 151 l.
- Dosztojevszkij**: A féltékeny férj. Ford. Trócsányi Zoltán. Genius, 184 l.
- Hauptmann, Gerhardt**: Thiel pályaőr. A soanai eretnek. Ford. Schöpflin Aladár. Franklin, 144 l.

* A *Budapesten* megjelenteknél a *hely*, az *1924-ben* megjelenteknél az *év*, a *8-r.*-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

- Komáromi János:** Vidróczki s még néhány ágrulszakadt. Stádium, 256 l.
Körmendy Viktor: Egy hóbortos asszony. Légrády, 164 l.
Lesage: Gil Blas. Ford. Kosáry János. I—II. k. Athenaeum, 484, 473 l.
London, Jack: Az óceán meséi. Ford. Fülöp Zsigmond. Athenaeum, 189 l.
Nansen Péter: A Menthe testvérek. A szerelem könyve. Ford. Varságh János. Franklin, 164 l.
Reade, Charles: Oltár és tűzhely. Ford. Király György és Mikes Lajos. I—II. köt. Genius, 580, 574 l.
Rolland, Romain: Jean Christoph. IX—X. köt. Ford. Kosáryné Réz Lola. Athenaeum, 243, 244 l.
Schnitzler, Arthur: Garlan Berta asszony. Ford. Vajthó László. Franklin, 151 l.

IV. Drámák.

- Móricz Zsigmond:** Sári bíró. II, kiad. Athenaeum, 104 l.
Shaw: A sors embere. Nem lehessen tudni. Ford. Hevesi Sándor. Athenaeum, 200 l.
Voinovich Géza: Rákóczi. Révai, 141 l.

V. Költemények.

- Falu Tamás:** A lélek mindenütt kihajt. Singer és Wolfner, 61 l.
Kozma Andor: Magyar Symphoniák. II. kiad. Pallas, 172 l.

MEGJELENT

és a M. T. Akadémia könyvkiadóhivatalában kapható:

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND

Írta:

PAPP FERENC.

Két kötet.

BUDAPEST, 1922., 1923. 8-r. 454, 585 l.

Ára fűzve 40,000 K.

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel.: 5—67). Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének alapára 4 K.
(Szorzandó a mindenkori szorzószámmal.)